



Универзитет уметности у Београду

Докторска дисертација

МЕЂУНАРОДНИ КУЛТУРНИ ОДНОСИ И  
ИНТЕРКУЛТУРНА КОМУНИКАЦИЈА У ФУНКЦИЈИ  
РЕПОЗИЦИОНИРАЊА СРБИЈЕ У ЕВРОПСКОЈ И СВЕТСКОЈ  
ЈАВНОСТИ

Кандидат

мр Љиљана Рогач Мијатовић

Ментор

проф. др Милена Драгићевић-Шешић

Београд 2011.

## Резиме

Предмет докторске дисертације је мултиперспективна студија међународних културних односа, којом се испитују могућности политика и пракси међународних културних односа у процесима симболичког идентитетског позиционирања Србије према међународној и глобалној заједници. Основно теоријско питање које постављамо у дисертацији је следеће: „Како проучавати међународне културне односе у склопу глобализацијског дискурса“? Мултиперспективна студија међународних културних односа, коју предлагемо, обухвата проучавање проблема међународних културних односа из шире феноменолошке, културолошке и уже практичне, политичке перспективе, као и анализу појединачних тема које прате ову проблематику, као што су криза идентитета и „слаба држава“.

Други део рада представља аналитичко-интерпретативну студију случаја о Србији. Као последица сложених историјских токова и турбулентних друштвено-политичких дешавања крајем XX века, Србија се у свету позиционирала на основама искривљених образаца представљања и идентитета, као проблематични „други“ у односу на Европу и свет. Међународни културни односи Србије одражавају ту „слабост“ државе, на концептуалном, институционалном и симболичком плану. Практично питање које се у овом раду поставља је следеће: „Да ли, и у којој мери политика и менаџмент међународних културних односа могу допринети афирмацији боље симболичке позиције Србије у свету“? Анализирају се институционални оквир међународних културних односа Србије и динамика културних пракси у протеклих десет година. Анализа проблема симболичког позиционирања Србије у призми међународних културних односа дотиче три равни: идеолошку, институционалну и културну. Посебан акценат ставља се на контекст и параметре настанка система репрезентације анализом медијског, јавног дискурса и интерпретацијом стереотипних наратива о Србији, која је изражена кроз симболичке опозиције на релацији „ми“ и „други“. У завршном делу се разматрају предуслови за симболичко (ре)позиционирање Србије и идентификују могући стратешки правци развоја међународних културних односа Србије.

Кључне речи: *међународни културни односи, глобализација, идентитет, репрезентација, Србија*

## **САДРЖАЈ**

### **ПРВИ ДЕО**

#### **ТЕОРИЈА МЕЂУНАРОДНИХ КУЛТУРНИХ ОДНОСА**

##### **1. УВОД (7)**

###### **1.1. Предмет и циљ дисертације (16)**

###### **1.2. Истраживачки проблем и хипотезе (18)**

###### **1.3. Методологија (21)**

###### **1.4. Структура дисертације (25)**

##### **2. ИДЕНТИФИКАЦИЈА И КОНСТРУКЦИЈА ТЕОРИЈСКОГ ОКВИРА: МУЛТИПЕРСПЕКТИВНА СТУДИЈА МЕЂУНАРОДНИХ КУЛТУРНИХ ОДНОСА (28)**

###### **2.1. Дефинисање поља међународних културних односа (29)**

###### **2.1.1. Терминолошка питања: културна дипломатија и јавна дипломатија (32)**

###### **2.2. Култура у међународним односима – дихотомије парадигми (37)**

###### **2.2.1. Култура и нација између универзалног и партикуларног (38)**

###### **2.2.2. Светски ратови, пропаганда и спољна културна политика (40)**

###### **2.2.3. Хладноратовска парадигма културне дипломатије (45)**

###### **2.2.4. Постхладноратовско доба и измењена парадигма културних односа (50)**

###### **2.3. Културни односи и улога државе у процесима глобализације (55)**

###### **2.3.1. Национална држава у свету који се глобализује (56)**

###### **2.3.2. Културне последице глобализације (61)**

###### **2.3.3. Национални идентитет и глобализација (64)**

###### **2.3.4. Значај интеркултурне комуникације (69)**

###### **2.4. Култура између глобалних сукоба и сарадње (78)**

## **ДРУГИ ДЕО**

### **МЕЂУНАРОДНИ КУЛТУРНИ ОДНОСИ СРБИЈЕ**

#### **3. СРБИЈА У СВЕТСКИМ И УНУТРАШЊИМ ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИМ ТОКОВИМА (80)**

##### **3.1. Кратак осврт на развој спољнополитичких односа Србије (81)**

##### **3.2. Продужена транзиција Србије (86)**

3.2.1. Политика дисконтинуитета у култури (87)

##### **3.3. Србија на путу ка Европи (90)**

#### **4. МЕЂУНАРОДНИ КУЛТУРНИ ОДНОСИ СРБИЈЕ: СТРУКТУРЕ, ПРОЦЕСИ И ПРАКСЕ (94)**

##### **4.1. Државни актери у међународним културним односима Србије (95)**

4.1.1. Министарство спољних послова – Култура у спољној политици Србије (96)

4.1.2. Министарство културе, информисања и информационог друштва –  
Међународна културна сарадња у приоритетима културне политике Србије (100)

##### **4.2. Билатерална културна сарадња Србије (105)**

4.2.1. Споразуми о културној сарадњи – између протоколарног геста и професионалних интереса у међународној културној сарадњи Србије (106)

4.2.2. Културно-информативни центар у Паризу као пример менаџмента и политике међународних културних односа Србије (110)

4.2.3. Лекторати као проблем интерсекторске сарадње у међународним културним односима Србије (115)

##### **4.3. Мултилатерална културна сарадња Србије (118)**

4.3.1. Значај нормативних инструмената на примеру УНЕСКО „Конвенције о заштити и промоцији разноликости културних израза“ (119)

4.3.2. Србија у програму „Путеви културе“ Савета Европе (123)

4.3.3. Сарадња са осталим међународним организацијама и асоцијацијама - између отворених могућности и пропуштених шанси (127)

##### **4.4. Културне праксе и програми културне сарадње Србије са светом (2000-2010.) (130)**

4.4.1. Анализа садржаја културних пракси и програма културне сарадње (131)

4.4.2. Политика програмирања и ефекти културних пракси (148)

## **5. СИМБОЛИЧКО (РЕ)ПОЗИЦИОНИРАЊЕ СРБИЈЕ (151)**

### **5.1. Србија у дискурсима самоодређења (152)**

5.1.1. „Колевка српства“ / Србија у косовском миту (153)

5.1.2. Панславизам и наслеђе Југославије (156)

5.1.3. Балкански парадокси (162)

5.1.4. Европа и границе (166)

### **5.2. Обрасци представљања Србије (169)**

5.2.1. Слике Србије у европској и светској јавности деведесетих година (171)

5.2.2. Представе о Србији кроз дуалне аутостереотипе (174)

5.2.3. Имиџ Србије у домаћим медијима 2010. године (176)

### **5.3. Лиминални статус Србије (180)**

## **6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА (182)**

**6.1. Перспективе развоја међународних културних односа и симболичког (ре)позиционирања Србије (183)**

**6.2. Научни допринос дисертације (188)**

## **7. ЛИТЕРАТУРА И ПРИЛОЗИ (193)**

**Референтна литература (193)**

**Списак графикона, табела и прилога (211)**

**Прилози (212)**

**Резиме на енглеском језику (268)**

**Биографија кандидата (269)**

*Да су врата перцепције чиста,  
све би човеку изгледало онако како јесте – бесконачно.*

*Вилијам Блејк*

# ПРВИ ДЕО: ТЕОРИЈА МЕЂУНАРОДНИХ КУЛТУРНИХ ОДНОСА

## 1. УВОД

На почетку новог миленијума човечанство се суочава са великим изазовима, као што су мултиполаризација структуре света и глобализација светске привреде. Масовни проток материјала, информација, капитала и идеја су такође укључени у ове тенденције. Стари међународни поредак је ослабљен, па се и односи међу државама и групама држава на одговарајући начин изнова успостављају (упор. Walt, 1998; Кегли и Виткоф, 2006; Keohane and Nye, 2001; Хабермас, 2002; Fraser, 2010). Од завршетка хладног рата, *глобализација* је убрзано трансформисала стари међународни систем у коме су суверене државе биле најважнији фактори, а веома моћне државе имале снажан утицај (упор. Бжежински, 1999; Кисинџер, 2008). Глобализација је донела транснационалне изазове као што су угроженост животне средине, глобалне финансијске кризе, епидемије, имиграцију и међународни тероризам. Растућа интеграција економија и друштава појачала је потребу за променом у глобалном окружењу.

Те промене посебно се односе на облике управљања у условима *слабљења националних држава* (Цирн, 2003; Фукујама, 2007). У исто време, глобализација је утицала на преплитање домаће и иностране политике, које су биле релативно раздвојене у прошлости (Печујлић, 2005). Као последицу, ови процеси су изазвали појаву интересних група које утичу на успех иностраних влада када је реч о традиционалној спољној политици и питањима националне безбедности, али и темама као што су промоција извоза, инвестиције, туризам и култура (упор. Монбријал, 2006; Нај, 2006; Barston, 1997).

Промене у међународним односима такође показују контрадикторне културне интеракције. Пораст јавне свести о значају *културе* на почетку XXI века јасан је показатељ промена у констелацији односа који имају транснационални предзнак (упор. Featherstone, 1990; Iriye, 1997). Може се рећи да данас култура једнако представља и начин изражавања идентитета и моћи, као и изграђених односа и

разумевања са другима. Култура је постала и једно од најкомплекснијих поља сукоба, који су свој израз нашли у такозваним „културним ратовима“ који доводе у питање државне и националне идентитете (Смит, 1998). Постојање *културних разлика* често је резултирало етноцентризмом, што доводи људе да суде у складу са својим културним стандардима, са тенденцијом да се сопствени културни изрази виде као „прави“, а други као „лоши“. Културне разлике неминовно изазивају несагласја и борбе међу великим силама.

Нације или групе народа у формулацији својих иностраних стратегија полазе од својих *вредносних оријентација*. Једном укључени у међународне односе, њихове културне разлике могу постати генератор и потенцијалних сукоба. Зато је реструктурирање међународних снага у значајној мери одређено културним факторима. Питања људских права, на пример, одражавају сукоб између два система вредности и између источне и западне цивилизације. Ове борбе између идеологија и вредности изражених кроз идентитете имају вишеслојне утицаје на међународне односе (Rae, 2003). У тим борбама могу се назрети различите националне стратегије. Формулисање националне стратегије и њене имплементације манифестују личну улогу лидера, чије се идеологије обликују током дугог периода у културном окружењу. Антагонизми и сукоби у дипломатији великих сила у великој мери су одраз културних разлика, а њихова помирења и побољшања односа су такође суштински процес културних компромиса. Тако, у економској глобализацији сукоби изазвани сусретом различитих култура треба да буду превазиђени заједничким интересима који промовишу свеобухватност међу различитим културама и поштовање разлика.

*Културна разноликост* је такође повезана са трендом мултиполаризације у структури света (Смирс, 2004). Допринос западних земаља овоме одликује се развијеним тржишним привредама, напредним наукама и технологијама и јединственим политичким системом. Незападне земаље, међу којима су и земље бившег источног блока, које су у процесу модернизације, апсорбују суштину западне цивилизације, а у неким случајевима је и догматски копирају. Осим тога, чланице ЕУ, које имају јединствену валуту, нису напустиле своја културна обележја. Цивилизације неминовно утичу и уче једне од других, а то чине још више и јаче у савременом контексту глобалне доминације средстава модерне комуникације. У свету који је обележен све већим преплитањем култура, настојање да се сачувају



изрази културне разноликости од посебног је значаја за националне владе, као и за међународну заједницу. Стога је неопходно развијати нове оквире интеркултурног дијалога, поред ограничења парадигме „дијалога цивилизација“. Предуслови за то су разматрање начина на које се културе односе једне према другима, свести о културним сличностима и заједничким циљевима, као и идентификација изазова које треба испунити у помирењу културних разлика. У данашњем свету културни конгломерати одређују шта култура треба да буде. Зато је важно преиспитивати ове наративе са аспекта њихових твораца, контекста настајања, дисеминације и рецепције, како би се дошло до одговора који ће помоћи опстанак култура и вредности изван доминантног глобалног (корпоративног, потрошачког) дискурса.

Међутим, вредност културних пракси долази управо од чињенице да култура представља и повезује људе и народе, пре него искључиво владе или политичке позиције. Само постављањем „сопствене ситуације“ у овом дуготрајном процесу, можемо испитати и истражити односе између културе и промена у међународном окружењу. *Међународни културни односи* су суштински део јачања тих токова, те спремности да се врши размена ресурса и информација на обострану корист. Културни односи стварају прилику за превазилажење препрека: индивидуе стварају везе међу заједницама, које омогућују размену идеја и каснију иновацију. Ефективни културни односи стварају прилику за истинску размену изван културних и политичких оквира, која заузврат ствара увид, дијалог и током времена поверење.

Ова способност за стварање *културних контаката* и изградњу дугорочног поверења је суштинска, нарочито у периодима кризе међународних владиних односа (Mitchell, 1986; Cummings, 2005). Културна размена пружа могућност да се разумеју тачке истоветности и разлике. Политика идентитета има све већи утицај на домаће и иностране размене, а ови атрибути чине културу критичким форумом за медијацију у изналажењу решења. Такође, културни односи имају потенцијал који је изван размене, а то је да јачају стварање мрежа заснованих на заједничким праксама.

*Медији* су данас институције које одлучујуће дефинишу јавну сферу (упор. Ђорђевић, 1989; Бал 1997). Медији су активни учесници у давању значења темама и догађајима који се појављују у јавности. Данас је постало готово немогуће избећи представу о свету и времену у коме живимо засновану првенствено на посредованим информацијама. Оно што је постало јасно, јесте да медији истовремено представљају

и тумаче стварност и то представља добар део њихове моћи у савременом друштву (Николић, 2008). Свако трагање за културним идентитетом је под утицајем медија, било да се ради о његовом угрожавању или о настајању нових идентитета (упор. Мајсторовић, 1979). Стога су и културни односи у савременом контексту неизоставно повезани са оном врстом посредоване комуникације која се одвија путем медија.

У реализацији међународних односа, многе земље у свету се све више баве сопственим *угледом и имицом*, односно користе културу и савремене уметности у сврху маркетиншке промоције. Данас култура, уметност и медији имају виталну улогу у формирању имица земаља и нација широм света. Део проблема, у том смислу, тиче се угледа и имица земаља, који постају стабилни као последица утицаја стереотипа. Имици страних земаља су у суштини део културе земље која кроз перцепцију ствара одређене слике. Међутим, многи практичари сматрају да се национални углед не може креирати, већ да се он само може задобити, као и да су потребне смене генерација и деценије за промену имица, а не месеци и године (Kunczik and Vercic, 2003). То и даље не значи да ће изградња поверења у једној области одвести ка ширем прихватању нације, могуће је да једна једина (најчешће стереотипизирана) карактеристика опстаје као слика целе земље, односно да успех у једној области не омогући изградњу ширег међународног поверења.

У том смислу је јасно да једносмерна комуникација не може да измени негативни или застарели имиц, тако да главно питање постаје да ли је могуће премостити овај јаз другим средствима, односно другим наративима. Ти наративи треба да садрже одговоре на питања: Шта заиста представљају одређена земља и њен народ? За шта се они залажу? Које вредности комуницирају и на који начин? Тако постаје јасно да сами концепти попут *„брендирања нација“* не могу имати дугорочне ефекте и променити мишљење људи о другим земљама. Потребан је нови приступ ангажовању на свим нивоима, од истраживања и анализе, преко формулације политика и стратегија до њихове имплементације и евалуације. Тиме доводимо у фокус разматрање питања како се нација као целина понаша, како врши интеракције, како се представља и репрезентује другим нацијама и јавностима.

*Политика и менаџмент културних односа* са циљем унапређења разумевања, као и националног угледа по свим мерилима, крупан су задатак, који захтева комбинацију визије, ауторитета, консензуса, креативности и организационих

способности. Међутим, ова тема више не представља ствар избора, јер земље или свесно преузимају контролу над „својим именом“ или дозвољавају да им га наметне јавно мњење. Владе треба да буду свесне да свака акција коју предузму, без обзира на опсег интересовања за њу, бива интерпретирана на начин на који се тренутно перципира сама нација.

Квалитет садржаја представља највећи део ефективних културних односа. Само смислени наративи и визије будућности могу анимирати умрежене јавности у дугорочном контексту. Стварање једног таквог *стратешког оквира* укључује свестан покушај да се реконструише контекст, односно да се дебата постави у нови оквир. Улога државе кроз културну политику, у свету у коме тржишта културе бивају подређена логици глобализације, постаје све више оптерећена практичним и стратешким дилемама (Матарасо, 2003). На пољу културног система, у „игри четири породице“ (Молар, 2000) – у интеракцијама стваралаца, посредника, доносилаца одлука и публице успостављају се и изнова трансформишу односи који утичу на укупну динамику међународних културних односа земље. У том контексту, могуће је поставити и друга питања, о улози културе у друштву, и њеном значају у симболичком позиционирању једне земље у свету.

\* \* \*

Проблем репрезентације Србије је део важних питања као што је: *„Каква је позиција Србије у свету који се глобализује?“*. На ово питање тешко је понудити одговоре који би обухватили сву комплексност историјских, политичких, друштвених и културних околности и збивања. Ипак, актуелна искушења Србије везана су за процес глобализације, који умањује снагу националне државе, а истовремено изазива потребе за јачањем локалних националних идентитета и специфичности. Питање европских интеграција и „зашто ићи тамо?“ такође је разлог за преиспитивање актуелне симболичке и политичке позиције Србије у свету, као и начина њеног представљања у оквирима европских и глобалних јавности. Да ли је Србија способна да се на конструктиван начин суочи са овим изазовима, који директно утичу на њену позицију у свету? Многи показатељи иду у прилог скептичним прогнозама у том смислу.

На светској листи „слабих држава“ (*Index of States Weakness in the Developing World*), Србија заузима 108. место, чиме је она позиционирана као веома „*слаба држава*“.<sup>1</sup> Србија се може одредити и као држава „недовршене државности“, која је дефинисана системским местом идеологије, као стање у коме се не може недвосмислено идентификовати јавна власт (Ћинђић, 2010). Ово је један у низу наслеђених образаца из времена социјалистичке Југославије, који је остварио свој континуитет у Србији и након распада заједничке државе. Ови процеси указују да још увек није разрешено питање будућих сценарија Србије у свету. Одређене тенденције указују на то да би Србија могла прећи у групу „неуспелих“, односно „промашених држава“.

Афирмативна верзија сценарија о будућој позицији Србије у свету тиче се преласка Србије од стања „слабе државе“ на ниво „нормалне (функционалне) државе“, односно државе која се на ефикасан и демократски начин суочава са унутардруштвеним и глобалним изазовима. Друштвена стварност оставља мало простора развоју оваквог сценарија, будући да Србија, као земља која је претрпела велике губитке у скоро најбурнијем периоду своје историје, не успева да се реконструише у складу са поменутих изазовима.

У основи је проблем самог политичког и државног конституисања, у који је Србија ушла распадом бивше Југославије, у коме нова држава није успела да развије демократске институције и процедуре, односно у коме није окончана „логика“ институција из времена претходне државе. Дакле, институционални систем није хармонизован, тако да не може ни да буде ефикасан, већ само још један од фактора слабљења државе. У таквим околностима, рад на међународном угледу и јачању утицаја представља веома амбициозан задатак.

Питање положаја Србије у свету у вези је са *кризом идентитета Србије*, како националног, тако и различитих културних идентитета, који потврђују њен мултиетнички и мултикултурни карактер. Иако питање идентитета, као једна од запостављених тема политике, постоји из времена ранијих оквира државности, ни данас не постоји видљива намера да оно добије релевантан корпус одговора на садашњу друштвену дезоријентисаност.

---

<sup>1</sup> На овом списку слабих држава налазе се готово све земље бивше Југославије, Македонија на 114, Босна и Херцеговина на 113, Хрватска на 132. месту, док једино Словенија није на списку. Види: Rice and Patric, 2008.

Ова криза идентитета посебно је значајна у перспективи грађења односа према прошлости и рада на превазилажењу етнопсихолошких *стереотипа*. Конкретније, потребно је наћи одговор на питање који тип презентације прошлости, који треба да буде и културно и политички релевантан, може помоћи у актуелном симболичком (ре)позиционирању Србије, којим је обухваћена и реконструкција националног културног идентитета. У суштини, реч је о политици односа према прошлости, која у великој мери одређује и нашу садашњост, па и неизвесну будућност. Овде је реч о прошлости не као о објективној датости, већ као о интерпретативној реконструкцији, о обрасцима тумачења и *презентације прошлости*, који у великој мери одређују и данашњи идентитет Србије.

Митска интерпретација прошлости Србије и стереотипне медијске представе утицали су на одређивање симболичке позиције Србије у свету. Начини формирања тих образаца и стратегије њихове употребе јесу релевантан терен за промишљање неких тема као што су међународни културни односи Србије. С обзиром на то да одређене интерпретације већ постоје, потребно је у датом контекстуалном оквиру изнаћи такво решење које ће прекинути континуитет идеолошких матрица и искривљених представа.

Када је реч о улози *културе и културне политике* у слабим / неуспелим државама, оне нису на листи приоритетних подсистема, осим у појединачним разматрањима националног идентитета у стварању и репрезентацији државе нације (Стојковић, 2010: 129–140). Србија спада у оне државе које нису изградиле културну политику, која би се, између осталог, тицала и идентитета и представљања у свету кроз културну продукцију, и организовања културног живота који афирмише културну разноликост, па према томе олакшава комуникацију са другим културама и народима. Након етатистичког модела са снажним идеолошким предзнаком, који је почео да се урушава заједно са државом у којој је развијан, Србија није успела кроз процес транзиције да дође до једног ефикаснијег, модернијег система културне политике, који би могао да прати изазове глобализације и модернизације у свим облицима.

Основа овог дела „слабости“ државе огледа се у недостатку осмишљеног програма *система вредности*, посебно вредносних аспеката културе, који би значили и суштинску трансформацију друштва. Да ли то значи да ће културни вакуум у коме се Србија нашла након распада Југославије постојати све док се

„спонтано“ не стекну услови да се ситуација промени? И да ли је питање одговорности у том контексту само ствар државних институција? Легитимацијска основа која оправдава избор у вези са поменутим питањима формира се управо на пољу културе, које суштински није вредносно неутрално. Стога и сваки рад у њему има одређене вредносне последице.

Од 2000. године Србија је започела процес интензивних промена и отварања према свету, односно процес симболичког позиционирања у односу на Европу и на свет. То је процес културног, симболичког и идентитетског редефинисања Србије, то јест њеног репозиционирања у односу на глобализацијске токове.

На пољу културе у Србији се и данас, читаву деценију од започетих демократских промена, одвија конфликт између колективистичких и националних матрица, с једне стране, и универзалних образаца људских слобода и права, с друге стране. Из тога је јасно да не постоји минимални консензус нити међу елитама нити у широј јавности по питању новог *културног концепта*. Зато је важно преиспитати елементе постојећег културног система Србије, који су битни за успостављање и функционисање међународних културних односа, али и за шире симболичко и политичко позиционирање ове државе.

Коначно, треба поставити питање о могућностима домета културе у склопу замршених процеса реконструисања државе и њеног представљања у свету, па тиме и заузимања одређене симболичке позиције. Јасно је да култура ту свакако не игра пресудну улогу, односно не решава проблем у целини, али пружа значајну подршку кредибилитету државе и целу „ствар“ чини више уверљивом.

Иако парола „Прво културом у Европу“ може деловати као још једна неуверљива политичка фраза, она указује на способност ове врсте друштвеног комуницирања у постизању трајних ефеката, као што су поверење, разумевање и сарадња. Култура може да допринесе плаузабилности, уверљивости у том представљању и симболичком позиционирању у свету, и зато је неопходност промена у концептуализацији и стратешком организовању међународних културних односа Србије још значајнија.

Стога је критичка анализа потребна не само ради констатовања „стања ствари“ из позиције сопственог сценарија већ са идејом о неопходности промена постојећег стања и позиције са које се то стање промишља. Потребна нам је шира

перспектива сагледавања савременог контекста одређених друштвених, политичких и културних проблема Србије, који су у вези са позиционирањем Србије у свету. Важно је да испитамо са каквим идеолошким, структурним и културним наслеђем Србија данас наступа у европској и светској јавности. А главни задатак целог друштва остаје успостављање демократске културе у којој ће јавност играти релевантну улогу у одређивању политике, како у политичкој арени, тако и у конкретним областима као што су међународни културни односи.

## 1.1. Предмет и циљ дисертације

Тема докторске дисертације „Међународни културни односи и интеркултурна комуникација у функцији (ре)позиционирања Србије у европској и светској јавности“ припада оној групи истраживачких тема које су артикулисане на основу актуелних друштвених токова и проблема, те упитаности над могућностима њиховог теоријског промишљања и проблемског разрешења. Зато је и циљ дисертације да се овим истраживањем, из интердисциплинарног угла изуче, и научно опишу и објасне међународни културни односи, и да се, на примеру Србије, сагледају значај и могућности политика међународних културних односа у процесима симболичког позиционирања према међународној и глобалној заједници.

Ова дисертација се бави међународним културним односима, као пољем на коме се укрштају различити феномени савременог друштва, од глобализације и европских интеграција, до изазова за очувањем идентитета и културне разноликости. Зато предмет ове дисертације, који обухвата студију међународних културних односа и идентитета Србије, представља један од савремених проблема у домену истраживања и објашњења релација политике, друштва и културе.

*Репрезентација идентитета* кроз међународне културне односе јавља се као један од главних проблема истраживања. Конкретно, реч је о проблему репрезентације Србије у свету који се глобализује. Посебна пажња је поклоњена јавним наративима који посредно утичу на обликовање система представа о Србији у европској и светској јавности. У истраживању ћемо показати настојање да се открију контекст и параметри настанка таквог система репрезентације, анализом институционалног система, посебно анализом медијског, јавног дискурса и наратива о Србији. У доба релативизације и оспоравања идентитета, овакво истраживање односа и погледа према „себи“ и према „другом“ као сигнификантним маркерима у јавним наративима, заправо представља један поглед на „нашу ситуацију“ у глобализованом свету.

Циљеви ове докторске дисертације изражени су у неколико аспеката: то су формулативни, каузално-хипотетички, експлоративно-дескриптивни и пројектно-моделски. Формулативни циљ се односи на прецизније дефинисање поља



међународних културних односа, имајући у виду интензитет трансформација које се у њему дешавају под утицајем глобалних процеса. Експлоративно-дескриптивни циљ рада јесте да истражи постојеће структуре, процесе, праксе и наративе који се односе на међународне културне односе Србије, као и њима обухваћене феномене. Каузално-хипотетичким циљем се изражава намера рада да докаже постојање везе између концепције и пракси међународних културних односа и симболичког позиционирања државе, на примеру Србије. Пројектно-моделски циљ тиче се дефинисања стратешких праваца и оквира за развој међународних културних односа Србије.

Дакле, основни циљ овог рада јесте долазак до одређеног фонда сазнања о самом предмету истраживања које, поред научног, има и практичну вредност. То значи да се теоријска сазнања ставе у функцију формулисања јавних практичних политика и стратегија ради успостављања и јачања одговорног делања државе и осталих релевантних фактора у друштву. На суштинском нивоу истраживања и његове примене, наши циљеви су усмерени ка скицирању правца друштвеног развоја у смислу трансформације одређених структура, процеса и пракси.

Стога су крајњи циљ и мотив за ову истраживачку „пустоловину“ заправо изражени у трагању за обрисима друштвене стварности, како бисмо боље разумели и прихватили свет у коме живимо. То уједно представља и највећи изазов за рад на овој дисертацији.

## 1.2. Истраживачки проблем и хипотезе

У оквиру докторске дисертације „Међународни културни односи и интеркултурна комуникација у функцији (ре)позиционирања Србије у европској и светској јавности“, истраживачки проблем је формулисан у неколико питања, на основу којих су даље развијене хипотезе.

Један део питања односи се на теоријско конципирање међународних културних односа. Како, дакле, изучавати међународне културне односе у контексту предмета истраживања? Питање приступа је значајно не само због научне релевантности теме већ и ради проналажења могућих опција за практичну примену теоријских сазнања. Тиме се отварају друга питања, на пример о месту културе у међународним односима, или конкретније о природи културних односа у контексту глобализације. Зато трагање за дефиницијом теоријског оквира представља и један од значајнијих истраживачких проблема.

Други део питања тиче се Србије, која представља студију случаја у оквиру истраживања. Каква је позиција Србије у свету који се глобализује? Какви су, у том контексту, међународни културни односи Србије? И да ли тако конципирани културни односи могу бити у функцији промене симболичке позиције Србије у Европи и свету? Овим питањима се поставља оквир за истраживање на неколико ниова, то су: концептуални, организациони и симболички интерпретативни.

На основу тога, предлажемо сложен хипотетички оквир, који се састоји од основне, то јест главне хипотезе, која је методолошки развијена кроз посебне и појединачне хипотезе. Полазећи од става да је хипотеза условљена предметом истраживања, пре свега научним циљем, садржај основне хипотезе се заснива на претпоставкама о постојању одређених појава, чинилаца и веза, усмерених ка утврђивању својстава и карактеристика појава и чинилаца обухваћених предметом истраживања.

Такође, имајући у виду да је теоријско истраживање основ израде ове докторске дисертације, претпоставља се да су одређене врсте исказа о одговарајућим документима индикатори за проверу хипотеза.

**Основна хипотеза** дисертације гласи:

*Као последица сложених историјских токова и турбулентних друштвено-политичких дешавања крајем XX века, Србија се позиционирала на основама искривљених образаца представљања и идентитета, као проблематични „други“ у односу на Европу и свет.*

*Међународни културни односи Србије одражавају „слабост“ државе, на концептуалном и на институционалном плану, у бављењу унапређењем сопствене позиције у свету који се глобализује.*

**Посебне хипотезе** се односе на теоријски део истраживања.

Прва посебна хипотеза:

*Различите употребе концепта „културе“ у међународним односима јесу у основи дефинисања поља међународних културних односа.*

Друга посебна хипотеза:

*Глобализација је условила интензивирање процеса који воде ка слабљењу националне државе, кризи идентитета и губитку културне разноликости на глобалном плану.*

Трећа посебна хипотеза: *Међународни културни односи засновани на аутентичној интеркултурној комуникацији доприносе успостављању равнотеже у симболичким позицијама моћи у глобализованом свету.*

**Појединачне хипотезе** су проблемске и односе се на Србију као студију случаја у области међународних културних односа.

Прва појединачна хипотеза: *Култура и међународни културни односи Србије нису препознати као значајан аспект у вођењу спољне политике државе, што је део процеса транзиције у оквиру којих је култура маргинализована у свим сегментима друштва и политике.*

Друга појединачна хипотеза: *Међународни културни односи Србије спроводе се „стихијски“, без развијених стратегија и програмске политике, чиме се Србија потврђује као „слаба држава“.*

Трећа појединачна хипотеза: *Наслеђене и искривљене представе и обрасци идентитета Србије, који чине део наратива у међународним односима Србије, јесу озбиљна препрека за промену симболичке позиције Србије.*

Четврта појединачна хипотеза: *Начин на који су актуелни међународни културни односи конципирани и организовани не доприноси ни унапређењу интеркултурне комуникације нити репозиционирању Србије у Европи и свету.*

Намера нам је да у дисертацији покажемо како стратешко конципирање међународних културних односа у оквиру јавних политика кроз мултиперспективни приступ, уз редефинисање доминантних образаца репрезентације идентитета и имица Србије, може бити значајан фактор у функцији промене симболичке позиције Србије у Европи и свету, као и подстицај за унапређење улоге културе и културних односа у спољној политици земље.

### 1.3. Методологија

Докторска дисертација „Међународни културни односи и интеркултурна комуникација у функцији (ре)позиционирања Србије у европској и светској јавности“ постављена је у оквирима друштвених наука, па је у складу са тим примењена методологија *квалитативног истраживања*. Пре свега, важно је напоменути, као део методолошког рада на овој дисертацији, суочавање са одређеним проблемима, и то на више нивоа. Први се односи на методолошки предуслов остваривања неке теоријске идеје кроз могућност систематског прикупљања одговарајућих научно употребљивих података. Овај ниво проблема је у овом раду тек делимично савладан, с обзиром на недостатак поузданих информација о друштвеним феноменима и процесима који су предмет анализе. У недостатку институционално развијеног система прикупљања података о датој проблематици, наше истраживање је, попут многих других сличних истраживачких интересовања, организовано у оквиру *мањих узорака* и појединих тачака друштвеног система.

Поред проблема који проистичу из друштвених институционалних препрека, важно је осврнути се и на одређене тешкоће у стварању научног оквира за истраживање. Ова друга врста проблема настала је из осећаја неизвесности у вези са *одређивањем семантичког поља основних појмова и концепата, као и око дефинисања основних истраживачких метода*. Проблем се усложњава због чињенице да постоји много теорија у које се уклапа основно поље истраживања, али су те теорије углавном апстрактне, и често нису на прецизан начин искуствено протумачене, што их чини мање корисним у тумачењу и примени на одређене друштвене проблеме. Такође, проблеми организационе природе, на пример како организовати широк спектар прикупљених података о иначе широко постављеној теми, или повезивање прикупљених података са постављеним научним циљевима, додатно отежавају задатак. Коначно, ту је и проблем *историјске дистанце*, која је неопходна ради стварања потпуније анализе и интерпретације теме.

Сматрамо да је у време теоријских „ратова“ заправо нереално трагати за новим револуционарним теоријским моделом. У том смислу, није нам намера да нудимо неко коначно решење теоријских, политичких и културних дилема, нити да

стварамо неки теоријски *circulus vitiosus*. Теорије појединачно расветљавају поједине феномене из одређене перспективе, уз неминовне недостатке и ограничења, тако да овде постављамо једно виђење и тумачење, које је условљено теоријом, па према томе и ограниченог домета. Међутим, питање примерености теорије одређеном задатку, односно теми, неминовно доводи у питање и саму суштину и природу теме. С обзиром на дисперзивност наше теме и истраживања, користићемо одређене теорије у разматрању појединих питања и друге врсте теорија у разматрању неких других проблема.

Укрштањем приступа различитих дисциплина обезбедили смо специфичан оквир за истраживање при интердисциплинарним студијама менаџмента у култури и културне политике на Универзитету уметности у Београду.

Основна намера овако дефинисаног поља истраживања јесте да помоћу аналитичких средстава социологије, антропологије, историјске анализе, студија међународних односа, студија културе, постколонијалних студија, понудимо једно другачије виђење проблема међународних културних односа са феноменолошког и политичког становишта, као и да размотримо њихова могућа исходишта у перспективи студија јавних политика, културног менаџмента и културне политике.

Ову идеју о синтези више приступа међународним културним односима дефинисали смо као *мултиперспективну студију међународних културних односа*.<sup>2</sup> Мултиперспективна студија, која је усмерена на прагматизам и контекстуализам, требало би да нам пружи могућност за конципирање једног другачијег теоријског оквира, као и да отвори простор за дубљу и садржајнију анализу теме.

У овом раду је заступљена комбинација модернистичких теорија с постмодернистичким перспективама. Овај комбиновани приступ користимо и за разматрање неких питања друштвених пракси, које су у корелацији са основним предметом – међународним културним односима.

---

<sup>2</sup> Идеја о мултиперспективном приступу развијена је према појму мултиперспективистичке друштвене теорије и студија културе Дагласа Келнера (Douglas Kellner), (упор. Best and Kellner, 1991; Келнер, 2004).

У трагању за новим начинима анализе истраживачког проблема, избор и формулисање истраживачких поступака такође су представљали својеврстан напор и изазов. Будући да је тема овог рада по свом карактеру интердисциплинарна, користићемо различите логичке методе научног истраживања. Избор предмета и научног циља определили су избор аналитичко-дедуктивне методе као методе стицања научног сазнања о проблему и предмету истраживања. Емпиријске технике – анализа садржаја, интервју, историјска анализа и студија случаја, одабране су за обраду података. Применићемо методе контекстуалне анализе, дискурзивне анализе, као и друге комплементарне аналитичко-интерпретативне методе.

У овом истраживању примењена је **анализа садржаја** и као квантитативни и као квалитативни метод. Садржај јавног комуницирања, који јесте предмет анализе, у оквиру анализе садржаја се проучава са три аспекта, а то су: објективност, која се односи на стварање система једнозначних категорија; систематичност, што значи да су узорци створени на методичан начин, уз адекватност класификационог оквира; како би се на основу проучавања изабраног узорка изводила шира уопштавања; и квантитативност, односно учесталост елемената као што су израз, тема, симбол и сл. који се мере квантитативно, да би се на тај начин употпунила сазнања квалитативне анализе.

**Интервју** као средство прикупљања изворних података у овом раду је прилагођен специфичним темама које су обухваћене, па је према томе спровођен у облику питања отвореног типа, ограничен на неколико питања, у писаној форми или усменим путем. Интервју је од посебне важности за ово истраживање, с обзиром на његову подесност за прикупљање актуелних искуствених информација или информација које недостају у другим изворима сазнања (на пример, званичним документима, извештајима и сл.).

**Студија случаја** као квалитативна емпиријска метода је посебно важна за ово истраживање са аспекта менаџмента у култури и културне политике. Основна идеја примене ове методе јесте у оријентацији овог истраживања ка темељном и свестраном промишљању практичних проблема и реалних друштвено-политичких процеса.

**Историјска анализа** као саставни део, пре него самостални метод истраживања, у овом раду је релевантна ради идентификовања промена које су

временом утицале на садашње стање ствари. Овде смо применили критичку употребу и анализу историографских података како бисмо употпунили разумевање савремених процеса и појава у друштву. У том смислу, пре свега смо користили писане изворе и то: званична документа (уговори, извештаји, одредбе, и сл.) и „наративне“ изворе (летописи, књижевност, штампа, итд.). Такође, значајни су и „симболички“ или извори визуелног типа (фотографије, филм, илустрације...), као и различити мултимедијални извори.

Основа за научну оправданост ове теме изражена је у намери да се на одређеним теоријским претпоставкама сагледају и анализирају поједини аспекти савременог друштва, да се укаже на специфичне феномене, и да се, усмеравајући пажњу на везе међу њима, артикулишу тумачење и критика темом одређених процеса и догађаја. То је, у суштини, једна могућа расправа о праксама, институцијама и друштвеним односима у датом контексту, као и размишљање о евентуалним решењима.

С обзиром на то да је наша истраживачка позиција, из перспективе исходишта и примене резултата, у културном менаџменту и јавним практичним политикама, важно је да обухватимо овај најшири контекст теоријског промишљања проблема, са циљем њиховог практичног разрешења. Дакле, потребно је коришћењем одређене терминологије, аналитичких средстава и концепата из домена теорије, покренути питања и пружити одговоре на специфичне друштвене проблеме, и тиме отворити могућности за практично деловање.



#### 1.4. Структура дисертације

Дисертација је структурирана у два дела, теоријски и аналитичко-интерпретативни, односно обухвата седам поглавља, од којих је први уводни методолошки део, а последњи попис релевантних извора и литературе.

*Први део дисертације* представља теоријску експликацију теме, и обухвата анализу теоријских извора и претходних истраживања, као и образложење за научно разумевање истраживачког проблема.

**Прво поглавље** посвећено је одређивању предмета и циља дисертације, научној и друштвеној оправданости теме, разради хипотетичког оквира, методама које ће бити коришћене и структури дисертације.

У **другом поглављу** се дефинише теоријски оквир и разрађује мултиперспективна студија међународних културних односа. У постављеном теоријском оквиру, испитује се позиција културе у међународним односима и анализирају дихотомије парадигми међународних културних односа од настанка националних држава до савременог, постхладноратовског доба. Даље се разматрају кључни концепти културе, националне државе и идентитета, у склопу процеса глобализације. Идентитет се поима као дискурзивни конструкт који је у вези са репрезентацијом, као једним од главних елемената анализе у дисертацији. У вези са тим се одређују национални и културни идентитети, који су у сталном редефинисању и преобликовању. Истицање важности теме идентитета у условима глобализације, служи и као полазиште за критичко сагледавање савремених друштвених процеса. Интеркултурна комуникација и културна разноликост се такође разматрају у том контексту.

*Други део дисертације* представља аналитичко-интерпретативну студију случаја о Србији, у прилог дефинисању нових парадигми међународних културних односа, као и унапређења постојећих теоријских приступа и пракси.

**Треће поглавље** представља увод у студију случаја о Србији, односно контекстуализацију теме кроз критички осврт на друштвено-политичке токове између два века и развој спољнополитичких односа Србије. Посебна пажња

посвећује се периоду деведесетих година XX века, током којих је битно дефинисана симболичка, па и политичка позиција Србије у односу на Европу и свет. Како је истраживање фокусирано на временски распон последње деценије, од петookтобарских демократских промена 2000. до краја 2010. године, критички се приказују актуелни токови европских интеграција и глобализације, услед којих је Србија и даље пред изазовима у односу на друштвено-политички и културолошки оквир.

**Четврто поглавље** обухвата институционалну анализу међународних културних односа Србије. Анализом је обухваћен рад ресорних министарстава Владе Републике Србије: Министарства спољних послова и Министарства културе, информисања и информационог друштва, као носилаца званичне билатералне и мултилатералне културне сарадње. У тексту се анализирају споразуми о културној сарадњи, рад културно-информативних центара и лектората Србије, као и сарадња са међународним организацијама и асоцијацијама (УНЕСКО, Савет Европе, ЕУ, итд.). У овом делу дисертације представљени су резултати истраживања културних пракси и програма из Србије у Европи и свету од 2000. до 2010. године, као и критичка анализа политике програмирања и ефеката културних пракси.

У **петом поглављу** обрађује се сложени процес симболичког позиционирања Србије у односу на дискурсе самоодређења и обрасце представљања. Процес симболичког позиционирања Србије односи се на реконструкцију идентитета и имица Србије. Стога су у овом поглављу критички анализирани различити нивои и везивне матрице идентитета Србије, почев од митолошких одредница, затим панславизма и југословенства, до балканских и европских идентитетских оквира.

Анализом садржаја и дискурзивном анализом проучавају се и интерпретирају представе о Србији, формиране и обликоване у страним и домаћим јавностима, са посебним освртом на стереотипе којима је одређен и актуелни имиц Србије у свету.

**Шесто поглавље** чине закључна разматрања, у којима се скицирају стратешки правци развоја међународних културних односа Србије. У том смислу, идеја којом се водимо јесте да се закључна разматрања не сведу на уопштавање парцијалних закључака по деловима дисертације, већ да се њиховим додатним критичким разматрањем открију везе међу њима, па да се из тих разматрања оформе целовити, аргументовани закључци. Дакле, у закључном делу се поред синтетичког

генералног закључка о резултатима истраживања, додају и закључци који доприносе подизању нивоа постојећег научног сазнања, и најважнији сет запажања и предлога за практично деловање.

У седмом делу наведени су референтна литература, извори, прилози и напомене у вези са појединачним техничким елементима ове докторске дисертације.

## 2. ИДЕНТИФИКАЦИЈА И КОНСТРУКЦИЈА ТЕОРИЈСКОГ ОКВИРА: МУЛТИПЕРСПЕКТИВНА СТУДИЈА МЕЂУНАРОДНИХ КУЛТУРНИХ ОДНОСА

Свет у коме живимо измиче коначним дефиницијама, па је све теже одредити значење појмова, као што су култура<sup>3</sup>, идентитет и глобализација, који су већ толико компромитовани.

Ништа мање амбициозан задатак представља постављање у оквир теоријских и практичних импликација ових појмова: мултиполаризација света, међузависност, „слаба држава“, криза идентитета, културне разлике, културни обрасци, стереотипи, етноцентризам, културна разноликост, интеркултурни дијалог... Професор Ратко Божовић сматра да је произвољност у дефинисању појма култура готово неизбежна и да „говор о култури има смисла ако барем мало смањује сазнајну збрку и умиче кратким спојевима“ (Божовић, 2006б: 5). Ипак, чини се веома значајним за овај „одбегли свет“ (Гиденс) учинити корак ка демистификацији значења и процеса, који су обухваћени наведеним појмовима, уз претпоставку да су могућности за интерпретацију готово бесконачне.

Мултиперспективна студија међународних културних односа дели такву врсту промишљања сложених процеса који се једнако тичу и културе и политике, а који су у суштини део оних токова неизвесности које доноси XXI век. То значи да стари поредак односа међу народима и културама заједно са самом националном државом узмиче пред једним новим поретком, који је у настајању, и који је у својој суштини парадоксалан.

---

<sup>3</sup> За разлику од класичног, позитивистичког одређења културе Едварда Тејлора (Edward Tylor) као целине објективних датих елемената реалности (знања, веровања, уметности, морала, закона, обичаја), нормативно-концептуални приступ Клифорда Герца (Klifford Geertz), истиче да култура обухвата значења која се придају стварима, да је то „симболички програм уписан у време и простор друштвеног живота, то јест култура се поима као „симболички универзум“ (Голубовић, Социолошки речник, 2007: 268).

## 2.1. Дефинисање поља међународних културних односа

Појам „међународни културни односи“ потиче превасходно из домена праксе и односи се на покушаје људских бића да доведу у контакт различите културне елементе. Међународни културни односи се поимају и као концепт у оквиру теорије и праксе *међународних односа*<sup>4</sup>, који описује употребу и трансфер идеја о култури међу различитим групама ради успостављања узајамног разумевања. Дакле, у том контексту, међународни културни послови јесу инструмент националне спољне политике који се састоји од низа активности које „усмерава или води дата нација ка публици изван својих граница, као и активности других нација које се спроводе у оквиру њених граница“ (Chartrand, 1992: 138).

У основи дефинисања поља међународних културних односа и одређивања приступа проучавању ове области јесте употреба концепта „културе“ у међународним односима, што је обележено са два тока „културних приступа“ (упор. Kawamura, 2005; Kawamura et al., 2006).

Први ток се тиче употребе концепта „културе“ као истраживачког алата, а то значи прелазак са рационализма и анализе материјалне политичке моћи (реализма) ка истраживачким методама које више дотичу различите контексте дефинисане историјом, географијом, етничком припадношћу, полом и сл., а које преводе норме и вредности у креирање политике. То се односи на оне теоријске токове од постмодерне до конструктивизма, у оквиру којих су култура и идентитет постали значајне теме у теорији међународних односа (упор. Lapid and Kratochwil, 1996; Katzenstein, 1996; Rae, 2003; Нојман, 2011).

Други ток има фокус на „култури“ као предмету проучавања, и мада се делимично преклапа са првим током, могу се уочити јасне разлике. То је суштински помак са фокуса на државоцентричној анализи и тврдој политици ка транснационалним активностима недржавних или друштвених актера, као и разних

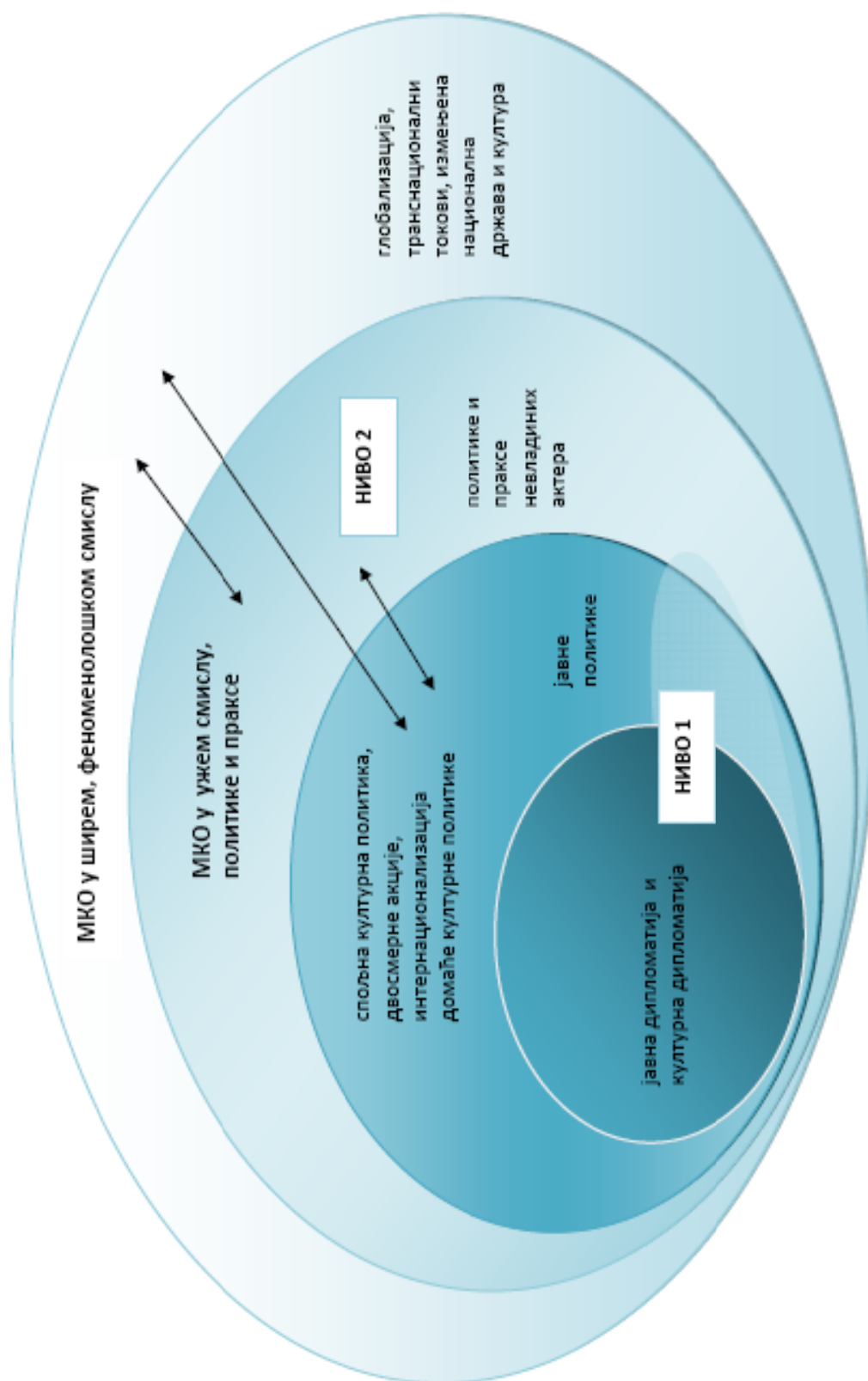
---

<sup>4</sup> У класичном поимању, међународни односи се схватају као „дипломатско-стратегијски односи између суверених држава“ (Симић, 2009: 15). Теоријске оријентације реализма и либерализма, историјски су највише утицале на схватања светске политике и даље усмеравају теоријско промишљање и парадигме међународних односа (Walt, 1998).

тема везаних за међународну сарадњу, насталих као резултат растуће међузависности и глобализације. Овај тренд истраживања најочигледније се види у студијама дипломатске историје, под оквиром „културне дипломатије“ (упор. Saunders, 1999; Scott-Smith, Krabbendam, 2003; Caute, 2003; Arndt, 2005; Bereson, 2007; Wilford, 2008; Falk, 2010). Такође, овом другом току се могу прикључити и неке студије о „глобалној култури“ и културним последицама глобализације (упор. Featherstone, 1990; Robertson, 1996; Кастелс, 2002; Ападурај, 2008, 2011). Постоје неки други „културни приступи“ у међународним односима који не користе термин „култура“ у својим одредницама, као што су они о нематеријалним димензијама политика моћи (Keohane and Nye, 2001; Nye, 2004), и односа између вредности и сукоба (Хантингтон, 2000).

Прегледом неких од токова различитих културних приступа у изучавању међународних односа, и разматрањем могућности њихове синтезе, долазимо до поимања међународних културних односа као широког истраживачког поља, које обухвата бар две димензије: то су феноменолошка димензија или међународни културни односи у ширем смислу, и политичка практична димензија, то јест међународни културни односи у ужем смислу (*графикон 1*, према: Kawamura et al., 2006). Првом димензијом је обухваћен целокупан транснационални проток људи, роба, информација, са различитим културним окружењем, у оквиру процеса глобализације.

Другу димензију чине политике и праксе чији је циљ да доведу до културних контаката, односно двосмерних интеракција, као и једносмерног „извоза“ или „увоза“ култура. У оквиру ове димензије међународних културних односа разликују се даље два нивоа деловања: први ниво чине јавне политике владе и државних институција, а на другом нивоу су политике и активности које спроводе недржавни актери. Коначно, на првом нивоу међународних културних односа у ужем смислу налазе се јавна дипломатија и културна дипломатија, као најуже одреднице. Стога ћемо ближе размотрити карактеристике ових аспеката међународних културних односа.



Графикон 1: Поље међународних културних односа – МКО (према: Kawamura et al., 2006).

### 2.1.1. Терминолошка питања: културна дипломатија и јавна дипломатија

*Културна дипломатија*<sup>5</sup> се односи на дипломатске праксе влада, усмерених ка широј популацији као и према елитама, које се реализују као подршка циљевима владине спољне политике и/или дипломатије, и која обично укључује директно или индиректно министарство спољних послова (Визомирски и Шнајдер, 2006: 9).

У студији о културној дипломатији Маргарет Визомирски (Margaret J. Wyszomirski), у упоредном узорку девет земаља, истиче да је у праксама већине земаља у употреби термин „међународни културни односи“ или „међународна културна политика“, што указује и на чињеницу да се у многим другим земљама култура у међународним односима посматра као инструмент дипломатије.<sup>6</sup> У таквом контексту, јасно је да већина анализираних земаља експлицитно посматра међународне културне односе као саставни део своје спољне политике. Како наводи Петер Катзенштајн (Peter Katzenstein) „путем културне дипломатије... владе настоје да представе специфичне слике да би подржале или промениле постојеће идентитете држава“ (Katzenstein, 2005: 38).

У другој дефиницији акценат је стављен на садржај културне дипломатије као „продужетка идеја, информација, уметности и других аспеката културе међу народима ради подстицања међусобног разумевања“ (Cummins, 2005: 5). Према извештају Светодавног комитета за културну дипломатију који је наручио *U. S. Department of State*, постоји неколико разлога зашто би владе требало да буду ангажоване у културној дипломатији. Пре свега, културна дипломатија може допринети стварању „базичног поверења“ са другим народима, које креатори политике могу изградити до политичких, економских и војних споразума. Она

---

<sup>5</sup> Културна дипломатија је концепт који је развијан углавном у Сједињеним Америчким Државама и постао шире распрострањен шездесетих година XX века (Arndt, 2005). Види: 2.2.3. *Хладноратовска парадигма културне дипломатије*.

<sup>6</sup> Нема, међутим, генералне сагласности међу ауторима о односу културне дипломатије и сродних концепата. Неки посматрају културну дипломатију као синоним за јавну дипломатију (Фох, 1999: 3), док други изједначавају међународне културне односе и културну дипломатију, или државну инострану културну мисију (Wyszomirski, 2003).



ствара односе са народима, који трају и након политичких промена у влади. Такође, културна дипломатија креира неутралну платформу за контакт народа према народима, као и појединаца са појединцима. Културном дипломатијом се може доћи до контаката са утицајним члановима страних друштава, што се иначе не може постићи кроз традиционалне функције амбасаде. Она служи као флексибилно, универзално прихватљиво средство за зближавање са земљама са којима постоје затегнути дипломатски односи или их уопште нема. Коначно, културна дипломатија подстиче развој цивилног друштва, представља контратежу неспоразумима, мржњи, а на страни отворености и толеранције (*Report of the advisory committee on cultural diplomacy, 2005*).

Међутим, концепт културне дипломатије се такође доводи и у везу са националним стереотипима, као и са манипулацијом (Geusau, 1995). То потврђује и Рут Бересон (Ruth Bereson), која се критички осврће на сам концепт и јавне изјаве о културној дипломатији, и констатује да су оне често исувише уопштене, да се тичу придобијања угледа и поштовања, више него што су израз конкретних намера и циљева. То омогућује владама било ког опредељења да циљају на иностране интервенције, као праксе које доносе ослобођење, правду, ред и демократију у земљама које покушавају да покоре, називајући те чинове културном дипломатијом (Bereson, 2007: 9).

Према неким другим ауторима, домети културне дипломатије остају по страни, посебно када је реч о имиџу државе у страним јавностима. Професор Џон Пик (John Pick) тврди „да уопште нема предвидиве везе између програма земље за културну дипломатију и преовладавајуће 'слике' или 'слика' које грађани других земаља могу имати о датој земљи“ и додаје да су „реакције на уметност превише индивидуалне и 'растегљиве' да би служиле било којем дипломатском циљу“ (Pick, 2007: 83–95).

Било да се перципира у изузетно позитивном или негативном, потенцијално манипулативном контексту, сасвим је јасно да је концепт културне дипломатије у савременом свету релевантан, не само на културном плану, већ и на пољу политике и глобалних односа у свету. Коначно, концепт културне дипломатије у тесној је вези са јавном дипломатијом, термином који је све више у практичној употреби, као и у научној литератури у контексту области међународних културних односа. Зато ћемо дати кратак преглед концепта јавне дипломатије.

Термин *јавне дипломатије*<sup>7</sup> је релативно нов у односу на саме праксе које имају дугу историју и обухватају политику информисања, културну дипломатију и размену, чак и радиодифузију. Јавна дипломатија је, као елемент спољне политике, постала „нова парадигма дипломатије“ (Leonard, et al., 2002). У том контексту, посебно је значајна повећана улога јавности и механизма комуникације у спољној политици државе.

Појам јавности<sup>8</sup> у политичком смислу је у вези са јавним мњењем и има значење „друштвеног и политичког простора у коме настаје и делује јавно мњење“, односно простора на коме се преплићу „приватна сфера друштва и јавна сила државе“ (упор. Тадић, 2007: 11, 22; Ђорђевић, 2008: 82; Радојковић и Стојковић, 2009: 177; Миливојевић, 2001).

Док традиционална дипломатија укључује „размене“ између представника двеју влада, јавна дипломатија обухвата промоцију националних интереса земље путем ангажовања невладиних актера у другим земљама. Барстон (Ronald Peter Barston) дефинише *дипломатију* као „менаџмент односа између држава и између држава и других актера“, чиме такође истиче све већу важност недржавних актера, у оквиру новог приступа дипломатији (Barston, 1997: 1).

Иако се разликује од традиционалне дипломатије, јавна дипломатија спада у институционални оквир дипломатије. Дакле, јавна дипломатија служи као циљ *Повеље Уједињених нација, о мирној егзистенцији и мирној резолуцији конфликта суверених држава*. Конкретније, у односу на функције дипломатије које су кодификоване Бечком конвенцијом дипломатских односа из 1961. године, јавна дипломатија служи функцији промоције пријатељских односа између земаља и развоја економских, културних и научних односа.

---

<sup>7</sup> Термин јавна дипломатија се приписује америчком амбасадору Едмунду Гулиону (Edmund Gullion) који ју је описао као „улогу штампе и других невладиних интеракција приватних група и интереса у једној земљи са онима у другим земљама, као и утицај ових транснационалних процеса на формулисање политике и вођење спољне политике“; цитирано у: Tuch, 1990: 8.

<sup>8</sup> Највећи значај за савремену концептуализацију „јавне сфере“ има Јирген Хабермас (Jürgen Habermas, 1969). Од појаве његове утицајне студије о „структурној трансформацији јавне сфере“ овај концепт је у центру теоријске дебате и у савременом контексту (упор. Кин, 1995; Fraser, 2010; Schulz, 2001). Ове критике заправо оспоравају постојање јединственог, универзалног наратива који сублимира многоструке друштвене идентитете и деконструира га у виду мозаика различитих јавних сфера које одговарају многим јавним говорима. У овом раду прибегавамо општем одређењу јавности као домена друштвене организације од општег значаја и доступности. У неким деловима реферишемо и на појам политичке јавности.

Међутим, служећи потребама политика, јавна дипломатија је постала и нашироко инструментализована. Недостатак теоријског утемељења допринео је базирању дисциплине на такозваној парадигми комуникацијских ефеката. У многим радовима је истраживан историјски развој јавне дипломатије са нагласком на „јавну дипломатију као средство“ за међународну политику моћи (Mitchell, 1986; Tuch, 1990; Kunczik, 2003). Инструменти спољне политике имају своје извориште у идеји моћи, с обзиром на то да државе све више базирају своје циљеве и интересе на новим концептима ресурса и моћи. Претварање публициитета, науке, технологије и економских снага у моћ отвара изазове традиционалним идејама моћи заснованим превасходно на војној способности и одавно такође на економској снази.

У препознавању нових извора моћи, Џозеф Нај (Joseph Nye) је утврдио термин „меке моћи“ (*soft power*) са значењем „способности придобијања жељеног путем привлачности пре него путем принуде или плаћања“ (Nye, 2004: 6). Док „тврда моћ“ претњи повећава утицај, дотле је „мека моћ“ способност да привуче и убеди, а њени извори су: култура, политичке вредности и спољна политика. Јавна дипломатија је такође редефинисана као нови извор „меке моћи“ за владе. Према Нају, доминација „тврде моћи“ је у опадању, од времена када је опипљива и материјална војна моћ (дефинисана као принуда) била ултимативно средство којим су владе тежиле ка сопственим интересима (Nye, 2004: 256).

У новој ери „меке моћи“, нематеријална и нормативна моћ (дефинисана као привлачност), којом су обухваћени култура, политички идеали, политике, кредибилност, одговорност, интегритет и аутентично лидерство, владају како у домаћој политици, тако и у међународним односима, и на тај начин представљају алтернативно средство којим владе спроводе своје националне интересе. Леонард (Mark Leonard) је окарактерисао доба „тврде моћи“ као „пројекцију силе“, а доба „меке моћи“ као „партнерство“ чији је извор јавна дипломатија (Leonard, 2002: 66). Иако је „мека моћ“ резултат политике владе, други актери такође у великој мери доприносе „атрактивности“ државе.

У том смислу, наступио је тренд израде студија са променљивим референцама на маркетинг, „брендирање“, стратешку политичку комуникацију и пропаганду, које би требало да допринесу стратешком позиционирању<sup>9</sup> држава у свету кроз

---

<sup>9</sup> Позиционирање је концепт из области маркетинга, а касније и стратешког менаџмента, за чију је популаризацију заслужна књига *Позиционирање: битка за ваш ум* (Positioning, The battle for your

придобијање симпатија међу страним јавностима. „Брендирање народа /нација“ (nation branding) као област теорије и праксе која се бави изградњом и управљањем угледа земаља помоћу маркетиншких техника и стратегија третира националне државе као производе који се продају глобалној јавности (види: Anholt, 2008; Szondi, 2008, итд).

Питање угледа државе и њеног стратешког (ре)позиционирања не може бити само питање маркетиншких стратегија, нити се могу третирати као једнострана промоција. Ово питање, међутим, остаје као једно од суштинских искушења савремених пракси и парадигми међународних културних односа.

---

mind) (види: Ries and Trout, 1981; Trout and Rivkin, 2009). Појам се односи на процес стварања имиџа или идентитета производа у свести потрошача. Репозиционирање се односи на промену идентитета производа, у односу на идентитете других конкурентских производа у колективној свести циљних група на тржишту. Термин је прешао у употребу и у друге области, као што је менаџмент културе, на пример (ре)позиционирање културних институција и организација (упор. Драгићевић-Шешић и Драгојевић, 2005: 87).

## 2.2. Култура у међународним односима – дихотомије парадигми

Култура спада у ред појмова који се тешко дефинишу, а (о)лако разумеју. Исто се може рећи за концепт културе у међународним односима, чији се значај ретко доводи у питање, а који константно измиче оперативним дефиницијама. Стога се нећемо бавити најчешћим одредницама културе у контексту међународних односа, као што су политичка, стратешка и организациона култура.<sup>10</sup> Уместо тога, указаћемо на улоге које култура има у конципирању, спровођењу и интерпретацији међународних односа.

Култура је значајан фактор у обликовању међународних односа као сет вредности, ставова, погледа на свет. Може се рећи да су међународни односи у најширем смислу производ интеракције различитих култура, да су они један културни феномен. Међутим, различита друштва имају различита виђења света. Државни систем који је развијан у протеклих сто година стоји пред низом изазова, који се тичу потреба и интеракција самих држава, култура и економија. Суштински изазов који се у том смислу јавља јесте идеја о једном светском систему или светском друштву, моделу према коме би свет требало обликовати. Ипак, схватање о суштински универзалној, интегрисаној глобалној култури, у великој мери јесте производ западне цивилизације и неретко се интерпретира као западна културна доминација. Стога цела тема улоге културе у међународним односима може лако „склизнути“ у поље изразитих контроверзи и оспоравања.

Зато вреди осврнути се на различите употребе културе у спољној политици, односно на концепте који су обликовали парадигме међународних културних односа, као што су хладноратовска културна дипломатија, културна пропаганда, културна размена, културна разноликост и сл., у чијем средишту остају контрасти између принципа националне културе и интернационализма, а који не престају да компликују међународне односе.

---

<sup>10</sup> За детаљну дискусију о овим појмовима види: Hudson, 1997.

### 2.2.1. Култура и нација између универзалног и партикуларног

Године 1781. када је Кантова (Immanuel Kant) *Критика чистог ума* обележила револуцију у филозофији, Јохан Аделунг (Johann Christoph Adelung) је у свом делу *Историја културе (Versuch einer Geschichte der Cultur des menschlichen Geschlechts)* поставио термилошке и концептуалне оквире *идеје о култури*<sup>11</sup>. Он је сматрао да је језик сваког народа у најближој вези са својом културом, а да се њена историја никада не може разумети без сталног позивања на услове и развој културе.

Иако се појам културе већ усталио у Немачкој током XVIII века, преокрет ка новој терминологији учинио је Јохан Готфрид фон Хердер (Johann Gottfried von Herder), заступајући мишљење о културној вредности нације и матерњег језика насупрот апстрактној просветитељској категорији о културном грађанину света и универзалном образовном језику. Уводећи појам *духа народа (Volksgeist)*, Хердер је дефинитивно учврстио разликање међу појмовима културе и цивилизације. Како констатује Едгар Морен (Edgar Morin): „Од XIX до почетка XX века, немачка мисао ће више вредновати појам културе који изражава специфичан геније (дух) једног народа, а француска мисао појам цивилизације као добробит која се може проширити на све народе“ (Морен, 1989: 58).

Постоји устаљено мишљење о два антагонистичка схватања нације, француском, субјективном, које је произашло из револуције и рационалног избора припадности заједници; и немачком, објективном, насталом у романтизму, на основу етничких и културних критеријума. То илуструје и део из чувеног предавања Ернеста Ренана (Ernest Renan) одржаног на Сорбони 1882. године. „Нација је душа, духовно начело. Две ствари које, истину говорећи, представљају једну, чине ту душу, то духовно начело. Једна је заједничко поседовање богатог наслеђа сећања; друга је актуелна сагласност, жеља да се живи заједно, постојање воље да се настави са уважавањем наслеђа које смо стекли као недељиво“ (Тијес, 2009: 333–335).

Једна од одлучујућих идеја које су обликовале живот Европе у XIX веку била је управо модерна *мисао о нацији*, изражена у заједничкој историји, језику, култу

---

<sup>11</sup> Идеје о култури и различите дефиниције овога појма кроз историју су одражавале његову дуалну логику, која ће бити значајна у одређивању улоге културе у међународним односима. За детаљан преглед историје идеје и одређења о култури види: Божовић, 1990: 9–72; Божовић, 2006а: 19–28; Божовић, 2006б, 5–27.

предака и религији једног народа. У романтизму, доминантној културној оријентацији овог доба, артикулисане су идеје нације, народне (*Volk*) и националне културе. „Романтичари су у матерњем језику, митовима, песмама и предањима видели јединствену творевину народа и најдубљи израз националног осећања – врело поезије и уметности, духовни извор културне виталности и креативности народа; древна традиција је омогућила појединцима да пронађу свој идентитет унутар контекста историјске заједнице“ (Пери, 2000: 248).

Појава националне државе и коришћење културе за изградњу посебног националног идентитета показали су настојање да се акцентују културне разлике у различитим доменима, али и да се афирмишу национални престиж и утицај преко културних контаката (Klaic, 2007: 13). Државе су користиле различите промотивне стратегије за приказ културних достигнућа земље у међународној арени, јавно представљајући могућности за утицаје у иностранству.

Иако првобитно демократски концепт, проистекао из револуционарног покрета као израз суверенитета народа, идеја о националној солидарности се временом претворила у искључиву идеологију, у шовинистички инструмент за мобилизацију, односно у **национализам**<sup>12</sup>. Нарушавањем рационалне традиције просветитељства, идеализацијом прошлости и глорификацијом националних митова, отворен је пут екстремном национализму који је кулминирао у светским ратовима XX века.

---

<sup>12</sup> Детаљан увиду појам национализма, његов историјат, типологије и последице, пружа Ханс-Улрих Велер (Hans-Ulrich Wehler), дефинишући га као „систем идеја, доктрина, слика света која служи стварању, мобилизацији и интеграцији веће солидарне заједнице (зване нација), али пре свега легитимацији нововремене политичке владавине“ (Велер, 2002:15). Велер се у овој студији ослања на многа истраживања феномена национализма, односно на радове Ханса Кона (Hans Kohn) и Теодора Шиндера (Theodor Schiender), преко Ерика Хобсбаума (Eric Hobsbaum) и Мирослава Хроха (Miroslav Hroch), Ернеста Гелнера (Ernest Gellner) и Бенедикта Андерсона (Benedict Anderson), Рајнера Лепсиуса (Rainer Lepsius) и Џона Бревилија (John Brevilly) до Антони Д. Смита (Anthony D. Smith) и Роџерса Брубејкера (Rogers Brubaker). У овом раду такође се позивамо на радове већине поменутих аутора.

### 2.2.2. Светски ратови, пропаганда и спољна културна политика

После Првог светског рата развио се читав талас иницијатива везаних за културу и уметност, као део ширих дипломатских активности држава и изградње међународних институција, као део идеја интернационализма.

Француска је, међутим, и пре тога, предузела кораке у том правцу, оснивајући 1909. Биро за школе и дела (*Bureau des écoles et des œuvres*) са циљем координације различитих културних агенција које су деловале у иностранству, као и оснивајући међународну мрежу културних института, са циљем подизања свести и промоције француске културе у иностранству. Француско Министарство спољних послова је 1923. године основало *прву канцеларију културне дипломатије у историји*. Ова канцеларија ће касније, 1934. године, спонзорисати Француску асоцијацију за уметничко деловање (*Association française d'action artistique, AFAA*), као наследницу приватне Француске асоцијације за уметничку експанзију и размену (*Association française d'expansion et d'échanges artistiques*), чији је задатак био међународна промоција и извоз француске уметности.

Међународни комитет за интелектуалну сарадњу (*International Committee for Intellectual Cooperation, ICIC*), који је основан на иницијативу Друштва народа<sup>13</sup> 1922. године, био је један од првих међународних институција успостављених ради развоја интелектуалних и културних контаката и културне размене. Приоритети Комитета били су размена научника, студената, књига и идеја како би се створило веће разумевање међу народима. Године 1938. објављени су тзв. *интелектуални споразуми*, са циљем унапређења интелектуалних односа у области уметности, књижевности, науке и просвете међу народима. Њихова сврха је често имала везе са очувањем *bona fide*, простора за културне односе, задржавајући их колико год је то могуће далеко од економских и политичких интереса. Иако је Комитет био укључен у различите уметничке и интелектуалне активности, као што су књижевни и музички догађаји, саветодавни рад о музејском менаџменту и новинарству, напори да се окупе интелектуалци и студенти, као и да регулише интелектуалне својине и

---

<sup>13</sup> Друштво народа је била међувладина организација основана као резултат Париске мировне конференције којом је завршен Први светски рат, и била је претеча Уједињених нација. Друштво је било прва стална међународна безбедносна организација чији је главни задатак био да одржи мир у свету.



археолошка истраживања, све то заједно је дало неуједначене резултате. Међутим, упркос својим ограничењима и слабостима, потреба за овом врстом организације и њеним идејама је настављена, са неким изменама.

У Немачкој је термин спољна културна политика (*Auswärtige Kulturpolitik*) 1912. године увео историчар културе Карл Лампрехт (Karl Lamprecht). Од 1920. године, када је основано Одељење за Немце у иностранству и културне послове (*Abteilung für Deutschum im Ausldand und kulturelle Angelenheiten*) при Министарству спољних послова, успостављен је низ релевантних институција, како јавних, тако и приватних, од којих су најзначајније Немачка служба академске размене (*DAAD*) основана 1925. године и Немачка академија (*Die Deutsche Akademie*) из 1923. године, као претходница Гетеовог института. Међутим, промоција немачког језика странцима, уз подршку државе, започета је нешто касније, тридесетих година XX века и то отварањем лектората.

Култура у **Немачкој** је постала потпуно политизована под нацистима и у време Другог светског рата, представљајући синоним за државу. Јозеф Гебелс (Joseph Goebbels) је преузео контролу над културом 1933. године, када је постао министар Рајха за „јавно просветљење и пропаганду“. Према његовим упутствима, сви не-германски елементи у књижевности, филму, музици, позоришту, уметности и масовним медијима су искорењени. Антисемитска пропаганда достигла је неслућене висине, док је слављена само „чиста“ немачка нација.

У **Италији**, култура је такође била укључена у фашистичке сврхе. Године 1926, Мусолини је у свом говору позвао италијанске писце да буду предводници „духовног империјализма“, ширећи у иностранству информације о Новој Италији фашистичке револуције. Иста мисија додељена је Италијанском институту за културу (*Istituti italiani di cultura*), који је преузео функције Друштва „Данте Алигијери“, претварајући их у центре за ширење фашистичке пропаганде.

Наспрам Немачке и Италије као две најмоћније фашистичке силе, **Велика Британија** и САД су развијале сопствене инструменте „културне пропаганде“. Британски савет (*British Council for Relations with other Countries*) отворен је 1934. године зарад промоције британске културе кроз предавања, туре, музичке трупе и ликовне изложбе, на стратешким подручјима као што су источни Медитеран и Блиски исток, а затим на Балкану, па у Латинској Америци. **Сједињене Америчке**

Државе су обликовале свој први програм образовне размене као одговор на нацистичку немачку пропаганду у Латинској Америци 1936. године, у виду „добросуседске“ политике. Сличне и амбициозније програме стипендија и уметничке размене развио је Одсек за културне односе за који је већина средстава прикупљана из приватних извора, а који је током рата преузео много агресивнију пропагандистичку улогу. То је био први пут да је званична владина политика САД укључила културну димензију (Arndt, 2005: 57). Овај период био је изразито обележен културном пропагандом и експанзијом културних агенција.

Активности института за културу као што су додела стипендија, студентска и академска размена, уметничке изложбе и сличне акције, постали су стандардна одлика званичних спољних културних политика великих сила, обично под директном контролом министарстава иностраних послова и са снажним политичким печатом (Paschalidis, 2009). Национални културни институти и културно-информативни центри су, дакле, у ратним годинама служили као инструменти спољне политике за ширење утицаја кроз пропаганду, као и за промоцију националног културног идентитета држава у различитим формама.

Други светски рат је био доказ да међуратна хуманистичка концепција културе није успела да генерише довољно међусобног разумевања зарад мира у свету. Напротив, хуманистичка идеја културе била је током рата извитоперена у тој мери да је немачко искуство ратне културе учинило много да се дискредитује и подрије основни концепт. Неке од теоријских слабости, односно немогућност да се културни односи разликују од пропаганде, потпуно су огољене током Другог светског рата. Зато су били потребни различити концепти, који би изашли у сусрет изазовима ере хладног рата. У оваквој клими, успостављен је нови оквир парадигми међународних односа – *реализам*<sup>14</sup> који је био сумњичав према свему што није укључивало националну моћ, посебно војну моћ, а који је на неки начин бранио национални интерес.

У односу на међуратни период, култура је наставила да игра важну улогу у међународним односима за време хладног рата. У суштини, искуства многих програма културне размене показали су тензије између концепта „културне

---

<sup>14</sup> Према реалистичкој традицији, међународне односе одликује независна држава као најзначајнији чинилац на светској сцени и насиље као легитимни израз сукоба суверенитета (Walt, 1998; Арон, 2001).

дипломатије“ (укључујући и државну пропаганду) и „културног интернационализма“ односно међународних културних односа, као нечег општијег и суштински другачијег. Ови концепти одсликавали су различите интересе између потребе држава да комуницирају информацију и жеље људи да развијају узајамно разумевање. То је такође представљало борбу између хуманистичког пројекта и оног државоцентричног, који се односио на националну пројекцију / пропаганду. Ова тензија, између државне пројекције и виших циљева развијања узајамног разумевања међу народима, остала је трајна ознака међународних културних односа у развоју (историји), теорији и пракси (Reeves, 2004: 55). То ће се показати не само на плану директне државне подршке културним програмима већ и кроз рад међународних организација.

После Другог светског рата, 1945. године, циљеви Комитета за интелектуалну сарадњу су реконституисани оснивањем организације наследнице – Организације уједињених нација за образовање, науку и културу (УНЕСКО). Тако је **УНЕСКО**, као и мноштво сличних организација које су уследиле после Међународног комитета за интелектуалну сарадњу, потврдио уверење да је културни приступ у стању да унесе много користи у свет међународне политике. То се показало посебно у случају УНЕСКО-а, чија је сврха од оснивања била да допринесе миру и сигурности промоцијом сарадње међу нацијама кроз образовање, науку и културу, иако се деловање ове организације мењало током година, у односу на међународни контекст и глобалне прилике. УНЕСКО је учинио витални допринос успостављању новог дискурса о култури, комбинујући разумљивије неелитистичко схватање њеног садржаја, затим афирмацију културне разноликости и интеграцију културног и економског развоја. Двадесет година од оснивања УНЕСКО-а, 1966. године, Генерална Конференција прогласила је Декларацију о принципима међународне културне сарадње, а у првом члану стоји да свака култура има достојанство и вредности који се морају поштовати и чувати, да сви народи имају право и дужност да развијају своју културу и да све културе припадају истој баштини која припада човечанству.

**Савет Европе** (*The Council of Europe*) је основан 1949. године у оквиру идеја европског федералистичког покрета, као међувладина организација за унапређење мира и сарадње међу европским демократским земљама, са циљем стварања „Сједињених Држава Европе“. Својим активностима Савет Европе је иницирао

израду нацрта Европске конвенције о култури 1954. године, који је служио као основни оквир међудржавне културне сарадње и успостављања стандарда културних права у Европи. Европска културна конвенција са 48 земаља потписница представљала је један од првих и кључних инструмената преко којих су европске државе, било да су чланице Савета Европе или не, изразиле своју приврженост према културној сарадњи. Током првих година постојања, Савет Европе је радио првенствено на консолидацији мировних процеса у Европи, док су касније развијани механизми за међународну културну сарадњу.

С друге стране Атлантика, културна размена је углавном била ствар приватних иницијатива и организација као што су Карнегијева задужбина за међународни мир и Рокфелер фондација, све до 1948. године, када је донет закон (*The Smith-Mundt Act*) којим је основана информативна агенција са мисијом да промовише боље разумевање Сједињених Америчких Држава у другим земљама, и да ради на повећању међусобног разумевања између Американаца и странаца. Године 1953. успостављена је независна Информативна агенција Сједињених Држава (*United States Information Agency, USIA*) за спољне послове, која је преузела одговорност за образовне и културне размене, и била ближе повезана са политиком владе. Након неколико реорганизација и промена имена, програми размене дошли су под ингеренцију Бироа за образовне и културне послове (*Bureau of Educational and Cultural Affairs, ECA*), који је основан 1961. године (*Fulbright-Hays Act*).

Међутим, подела на војно-политичке блокове: Северноатлантски пакт (*North Atlantic Treaty Organization, NATO*) и Варшавски пакт, те супротстављање међу капиталистичким и комунистичким земљама, затим касније и хладни рат, у први план су ставили повезивање у војно-одбрамбене сврхе (Стојковић, 1995: 61). То је значило и почетак нових савезништава, изражених кроз различите стратегије дипломатије (Кисинџер, 2008). У таквим околностима културна комуникација била је сведена на идеолошки и екстремно политизовани ниво, што је довело до поновног преокрета у концепцији културних односа и културе уопште. У суштини, период светских ратова донео је неколико значајних преокрета у односима културе, политике и друштва, чиме ће бити постављен терен за растући значај културе у наредним фазама развоја међународних и глобалних односа.

### 2.2.3. Хладноратовска парадигма културне дипломатије

Хладни рат је представљао традиционалну политичко-војну конфронтацију између империја, а у исто време, идеолошко и културно такмичење на глобалном нивоу и без историјског преседана (упор. Scott-Smith and Krabbendam, 2003).

У **Совјетском Савезу** је култура, посебно у облику артефаката и идеја, коришћена као средство за манипулацију друштвом, чиме је државна културна политика (или пропаганда) доведена до крајности. Упркос многим уметничким достигнућима, не може се избећи чињеница да је култура била дубоко политизована под совјетским комунистичким режимом. Међународна димензија совјетске културне политике задобила је ново значење у атмосфери хладног рата, где је СССР била практично блокирана у такмичењу са својим ривалом, капиталистичким **Сједињеним Америчким Државама**. Култура је одиграла своју улогу за **Сједињене Америчке Државе** у хладном рату са Совјетским Савезом на начин који се може посматрати као радикално извртање хуманистичког концепта у сврху пропагандне мисије и културне дипломатије у свом редукованом виду.

У време турнеје Луја Армстронга (Louis Armstrong) и *All Stars* по источној Европи 1965. године, борбене линије културног хладног рата су већ биле успостављене. Армстронг је био први цез музичар на турнеји иза „Гвоздене завесе“, што је прерасло у својеврстан историјски догађај. Многи уметници и културни практичари који су били укључени у културне програме током овог периода, како се обично тумачи и претпоставља, нису били свесни своје улоге у културном хладном рату. Да би се јасније тумачила улога званичника и уметника током тог периода, потребно је такође узети у обзир и природу како међународног, тако и још више унутрашњег контекста, у коме се, како је већ речено, догодила суштинска промена у сагледавању културне размене, посебно са аспекта државе, и та промена се догодила током Другог светског рата.

Амерички научник Френк Нинкович (Frenk Ninkovich) је идентификовао две школе мишљења и скупове креатора политика које су паралелно егзистирале до краја Другог светског рата, и детаљно размотрио њихове опсеге утицаја на америчку владу. Једна група, коју је назвао „културалисти“, имала је ограничену улогу за

владу у културној политици, или „културној размени“, како ју је ова група разумевала, док је друга група, коју је назвао „информационалисти“ посматрала владу као централни механизам политике. Култура је, са тачке гледишта „културалиста“, универзална ствар, која не би требало да буде подвргнута специфичним интересима појединих влада, док је за „информационалисте“ култура дефинисана као национални проблем и треба да буде експлицитно стављена под владину контролу (Ninkovich 1981: 126). Из наведеног је јасно да су „информационалисти“ добили битку за спољну политику, и да су до 1950. године, према овом аутору, „амерички културни програми свих врста били дубоко посвећени вођењу хладног рата“ (Ninkovich 1981: 139).

Од свих видова уметничког изражавања, **балет** је био можда најоштрије поприште борбе између Сједињених Америчких Држава и Совјетског Савеза. У обе земље, балет је био претворен у инструмент моћне политичке пропаганде. Посебно је Бољшој театар (опера и балет) преносио поруку моћи и доминације, војне, уметничке и културне, а тиме пре свега политичке моћи (Bereson, 2002: 127). И док је балет у позориштима широм Совјетског Савеза придобио огромну публику и популарност, на Западу је био прилично затворен и ограничен на метрополске елите, а исто је важило и за оперу. У суштини, радило се о два схватања балета и уметности уопште, у којима су имплицитно учитаване и политичке поруке, али које је пре свега раздвајао садржај: док су совјетски балети били проткани хуманизмом, у смислу борбе добра и зла, са херојима и хероинама у богатим костимима и тродимензионалном сценографијом, западни балети су управо грађени на супротном – на сугестивној форми покрета и мимике, као и гестикулације у којој је значење остајало двосмислено (Caute, 2003: 468). Ова врста борбе на концептуалном и естетском плану у свим видовима културног и уметничког израза имала је своја јасна вредносна утемељења, која су служила као основ за потцртавање разлика и за показивање надмоћности.

Култура у време хладног рата била је мање нешто што се размењује, а најмање од свега нешто чиме се негује узајамно разумевање. Она је, пре свега, била оружје у *битки за освајање „срца и ума“*. Ова битка није била у потпуности у вези са промовисањем најбољих особина државе; њен примарни циљ је био да се победи у конкуренцији између два веома различита „начина живота“. Овај нови правац развоја међународних културних односа представља значајно одступање од

врсте културне политике која је постојала пре Другог светског рата. При убеђивању глобалне популације у исправност једног начина живота (америчког) над другим начином живота (совјетским), културни хладни рат је био нужно заокупљен детектовањем свачијег појединачног заузимања једне стране (Reeves, 2004: 93). Културни програми иза „Гвоздене завесе“ били су иницирани, финансирани и строго контролисани од стране влада гостујућих земаља, које су тиме показивале знак добре воље према земљи домаћину. Тиме су државе не само јачале свој престиж и утицај у иностранству већ заправо суштински водиле битку за успостављање доминације свог система вредности и сопствених погледа на свет.

Културне активности током периода хладног рата садржале су и тајни елемент, који се односи на умешаност ЦИА-е (*Central Intelligence Agency, CIA*). ЦИА је, како се у све већем броју извора потврђује, спонзорисала различите културне и уметничке програме, као део своје кампање за да освајање „срца и умова“, односно „продајом“ америчког начина живота широм света. Улога ЦИА-е у културној дипломатији први пут је изашла на видело током рата у Вијетнаму, када је откривено да је ова организација финансирала Конгрес за културну слободу (*Congress for Cultural Freedom*). Ово откриће је изазвало скандал у то време, а много касније постало тема која је дошла у фокус глобалне академске и ванакадемске пажње.

Популарност коју је стекла књига Франсис Сондерс (Frances S. Saunders) *Who Paid the Piper?: The CIA and the Cultural Cold War*, подстакла је ширу дискусију и нова истраживања теме умешаности ЦИА-е у културном хладном рату (види: Saunders, 1999). Професор Вилфорд (Hugh Wilford) у књизи *The Mighty Wurlitzer: How the CIA Played America* описује како је Френк Визнер, шеф тадашње новонастале ЦИА-е, као одговор на успешну совјетску пропаганду, предложио америчку верзију стратегије: оргуље „моћног Вурлицера“ на којим би се свирала музика коју је Америка желела, односно њени пропагандни тонови. То је уједно била најуспешнија подршка западноевропским некомунистичким синдикатима, студентима и интелектуалцима током педесетих година (Wilford, 2008).

Током првих година хладног рата, велики број писаца и извођача наставио је да изражава контроверзна мишљења о међународним односима, у холивудским филмовима, кроз нови медиј телевизије, на сценама Бродвеја, као и иза сцене. Промовисањем сарадње суперсила, деколонизације, нуклеарног разоружања и других тадашњих табу тема, дисидентски уметници су успевали да растегну границе

идеологије хладног рата и да подрију неке од његових основних претпоставки. Они су се, у улози неформалних дипломата такмичили са званичним Вашингтоном у представљању Америке у свету. Међутим, на крају је међународни успех дисидената постао довољно убедљив америчком спољнополитичком естаблишменту, који је заступао становиште да би неконвенционални ставови ових дисидената могли бити средство у хладном рату, а њихов уметнички рад ефикасно средство за пласирање америчких вредности и културе у иностранству. Како показује Ендрју Фалк (Andrew J. Falk) у књизи *Upstaging the Cold War: American dissent and cultural diplomacy, 1940–1960*, администрација Двајта Ајзенхауера (Dwight Eisenhower) не само да је присвојила рад ових талентованих уметника, већ је и неке од њих навела да служе као званични глас културне дипломатије хладног рата. „Иако они можда нису мислили о себи на тај начин, критичари хладног рата постали су нови амерички преговарачи“ (Falk, 2010: 8).

Културни контакти су често производили „**меку моћ**“ за САД током хладног рата, а у томе су посебну улогу имале академске и научне размене. Међутим, популарна култура је несразмерно више помогла Сједињеним Америчким Државама у постизању својих спољнополитичких циљева. Совјетски Савез је имао не само импресивне војне способности, већ и важне ресурсе „меке силе“ из представа комунистичке идеологије, посебно у годинама после Другог светског рата, али је потрошио много од те своје моћи на репресију „код куће“ и у Источној Европи. Совјетска државна пропаганда и културни програми нису могли да задрже корак са утицајем америчке популарне културе у атрактивности и флексибилности.

Тако је много пре пада Берлинског зида 1989. године, совјетска „мека моћ“ била ослабљена производима западне популарне културе, посебно телевизијом и филмовима, који су упркос рестрикцијама и цензури направили пукотине на зиду и имали девастирајуће политичке последице (Nye, 2004: 48–49).

Док се културна дипломатија у савременом контексту може описати као „мека“ страна спољно-политичке активности у оној мери у којој жели да успостави боље односе са другим државама, или барем да допринесе стварању повољног окружења између држава у неким другим областима, на пример у економији, културна активност хладног рата, свакако у раним фазама, била је намеран и свестан покушај да се уђе у битку између два конкурентска система вредности и начина



живота. Државе и владе су, дакле, у хладноратовској парадигми укључивале праксе културне дипломатије пре свега са политичким, а не културним циљевима.

Култура је схватана као инструмент или канал за постизање политичких циљева, као што су ширење утицаја, већа видљивост и повећање престижа за сопствену земљу. Након почетне фазе са нагласком на култури идеологије која је обележила хладноратовске тензије, јавио се све већи нагласак на идеологији културе, односно на националној културној пројекцији, тј. репрезентацији. Културна дипломатија која се спроводила током периода хладног рата, познатија је у пракси као „идеални модел“, с обзиром на упрошћене облике њеног спровођења у датом историјско-политичком контексту.

Крај хладног рата био је праћен редефинисањем појма културне дипломатије. У складу са тим, дошло је до ширења поља спољне културне политике и међународних културних односа, а постепено и до проширивања самог концепта културе.

#### 2.2.4. Постхладноратовско доба и измењена парадигма културних односа

Крај хладног рата, политичке промене у Источној Европи у виду колапса комунизма, социјализма и распада Совјетског Савеза, имали су драматичан утицај на поље међународних културних односа. Пост-комунистичке земље напустиле су концепт цензуре, али су се суочиле са знатно комплекснијим проблемима наслеђеног културног система и застарелих културних институција. У периоду транзиције ових друштава ка демократском уређењу, преокупираност економским проблемима оставила је културне односе на маргини државних интереса. С друге стране, настао је читав низ културних иницијатива у виду удружења грађана и малих организација које су, углавном уз подршку иностраних фондација, формирале алтернативну културну политику и значајно утицале на правац развоја култура земаља у транзицији.

Увођењем концепта „*сложене међузависности*“ (Keohane and Nye, 1973; 2001) као неолибералног погледа на свет, теоретичари су све више истицали значај недржавних транснационалних учесника, као што су мултинационалне корпорације, међународне и невладине организације, у окружењу у коме су државе почеле да губе своју независност и суверенитет, и у коме су постале све више зависне једне од других, и коначно суочене са новим облицима сарадње (Кегли и Виткоф, 2006: 99–100).

Турбулентне промене доживели су и велики западноевропски градови, који су почели да се суочавају са последицама растуће политичке и економске илегалне имиграције, у форми мултикултурне трансформације. То је имало реперкусије и на пољу културне комуникације, како унутар сваке земље, тако и на међународном нивоу, која је постепено губила своју хомогеност, као и уски опсег успостављања комуникационих канала (Klaic, 2007: 22). У сусрету имиграната и домаћина културе настале су нове интеркултурне форме и стилови, што је отворило простор за другачије културне везе, али и другачији начин промишљања њихових исходишта. *Мултикултурализам*, и као друштвена чињеница и као политичка аспирација према етничким разноликостима и хетерогеностима у земљама у којима хомогена култура нити стварно постоји нити је пожељна, остаће до данас поље конфронтација и

оспоровања, у чијој основи су питања вредности, односно антрополошки концепт културе.

Појава **Европске уније** (ЕУ) као наднационалне институције имала је различите утицаје на поље културне сарадње. Њена претходница била је доминантна сила у Европи, која је одређивала економски и политички карактер великог дела континента, али се није мешала у питања културе, јер су она сматрана искључивим доменом националних влада. Ипак, 1988. године усвојен је документ „Нови подстицај за културу у Европској заједници“ којим су одређени основни правци и приоритети културне политике и то кроз: стварање европског културног простора, унапређивање европске аудиовизуелне индустрије, олакшавање приступа културном наслеђу и повезивање са културама земаља изван ЕЗ (Стојковић, 1995: 36). Уговор из Мастрихта (*Maastricht Treaty, 1992*) и члан 151 овог уговора утврдили су европске компетенције у области културе, полазећи од начела супсидијарности (решавање питања на нижим нивоима власти) до истицања заједничког културног наслеђа уз истовремено уважавање националне и регионалне културне разноликости земаља чланица.

Деведесетих година XX века, принципи тржишта и менаџмента заузели су поље културне политике и довели до нових промена у концепцији међународних културних односа (McGuigan 2004: 46–9). Развојем информационих и комуникационих технологија унапређене су, широм Европе и на глобалном нивоу, комуникације свих врста, па тако и културне. Културна индустрија ушла је у фазу глобализоване производње и дистрибуције, тиме потискујући или потпуно елиминишући неке традиционалне облике културне продукције и утичући на комуникационе моделе етаблираних културних институција. За неке земље, културне индустрије, као што су филмска продукција, дизајн, издаваштво и тако даље, постали су важни фактори у националној економији и то из неколико разлога. Међународна продаја продуката ове индустрије постала је све значајнија у погледу доприноса БДП. Националне културне индустрије су се развијале брже од традиционалних индустрија у погледу прихода и запошљавања. Оне помажу иновацији и креативности, који су постали суштински важни за експанзију економије знања.

Култура државе је постала препозната као користан начин за подршку економској конкурентности. То је додатни разлог зашто многе владе пружају

подршку међународном маркетингу националних културних индустрија, а сама дипломатија све више укључује праксе културних политика и међународних инструмената са културним аспектом. Као што се сфера деловања дипломата и министарстава спољних послова проширила ка укључивању економских интереса са културним аспектом, владе су постале више заинтересоване за важност представљања националног имиџа у иностранству, као метод унапређења националних економских интереса, као и других спољно-политичких циљева. Нове технологије учиниле су културне производе доступним на глобалном нивоу, док је Интернет у том смислу посебно утицао на губљење значаја националних граница и националних културних система (Klaic, 2007: 22).

*Мреже* културе, заобилазећи државне и међународне бирократије, постају све значајнији облици међународног организовања и интеркултурног комуницирања, као део глобалног мрежног друштва. Ови нови актери се баве или помажу да се превазиђу различити изазови, укључујући недостатак ресурса, успостављање мобилности, језичке баријере, предрасуде и стереотипе. У том контексту, они прикупљају и дистрибуирају информације о могућностима културне сарадње, идентификују потенцијалне партнере, организују радионице и идентификују потенцијална средства за пројекте. Мреже играју важну улогу у повезивању културних актера широм европског континента и даље, удружујући своје знање, искуство и енергију у стварању и управљању културним пројектима са европском димензијом. Мреже су се показале ефикасне у производњи одрживих и вредносно оријентисаних процеса са креативним резултатима. Они су показали како цивилно друштво може да функционише преко граница. Техника умрежавања показује предности када је реч о међународним односима, јер у токовима мрежа се превазилазе неке баријере међународних односа и успостављају се читаве мреже транснационалних односа (Драгићевић-Шешић и Стојковић, 2007: 352).

Чарtrand (Harry Hillman Chartrand) тврди да се „културни односи трансформишу од унутрашње домаће пажње ка екстерном безбедносном питању, укључујући национални идентитет, суверенитет и опстанак“ (Chartrand, 1992: 134). Он износи став о томе да је основна карактеристика културних добара и услуга та да су оне суштински носиоци вредности, и да је то важно због текуће дебате о културном суверенитету. Једна страна ове расправе јесте да се регионални идентитет заснива на различитом скупу вредности и да је важан као противтежа утицајима

хомогенизације и стандардизоване глобалне културе. Друга страна дебате заснива се на универзалности људских вредности као што су слобода, понос и просперитет, који се преносе путем нових информационих и комуникационих технологија.

Кретања на глобалном плану довела су, дакле, до крупних промена у подручју међународних односа, померајући оквире досадашњих парадигми. Тако је и поље међународних културних односа почело да обухвата оне аспекте дипломатије који су дефинисани као јавна дипломатија (*Графикон 1*). Концепт јавне дипломатије у новом окружењу дефинисан је као изградња односа са снажним нагласком на нацији као јединици анализе, са двосмерном комуникацијом (*Табела 1*). Док су, традиционално, дипломатија уопште и јавна дипломатија посебно биле виђене као „хијерархијски оријентисан државни модел“ („*hierarchical state-centric model*“) међународних односа, нова јавна дипломатија функционише као „мрежно окружење“ („*network environment*“) у коме јавност активно учествује у пружању и примању порука (Melissen, 2005: 12). Овим се истиче ангажовање актера јавне дипломатије на више нивоа и то не само са аспекта интереса већ и вредности (Szondi, 2009).

*Смер комуникације* је постао један од кључних тачака разлике између традиционалних парадигми које се тичу међународних културних односа. Домаћа питања постају међународна и обратно, са олакшаним и појачаним новим мрежама и приступима који користе брзу комуникацију.

параметар	традиционална јавна дипломатија	јавна дипломатија за XXI век
<i>стања</i>	конфликт, тензије међу државама	<b>мир</b>
<i>циљеви</i>	постићи политичку промену у циљаним земљама променом понашања	<b>промоција политичких и економских интереса да се створи рецептивно окружење и позитивна репутација земље у иностранству</b>
<i>стратегије</i>	убеђивање, управљање јавностима	<b>изградња и одржавање односа, ангажовање са јавностима</b>
<i>смер комуникације</i>	једносмерна комуникација	<b>двосмерна комуникација (дијалог)</b>

<i>истраживање</i>	мало, готово никакво	<b>научно истраживање са повратном информацијом</b>
<i>контекст поруке</i>	идеологије, интереси, информације	<b>идеје, вредности, сарадња</b>
<i>циљне публике (јавности)</i>	генерална, општа јавност циљане земље; пошиљалац и примаоци поруке	<b>сегментирана, добро дефинисана страна јавност + домаћа јавност; учесници</b>
<i>канал</i>	традиционални масовни медији (презентација)	<b>мање масовни, више друштвени медији (интеракција)</b>
<i>буџет</i>	финансира влада	<b>влада, јавно и приватно партнерство</b>

Табела 1. Карактеристике јавне дипломатије за XXI век (према: Szondi, 2009)

Захваљујући убрзаним системима комуникације и олакшаном приступу информацијама, донети дипломатије су постали више јавни, чинећи све неопходнијим да се размотри питање актера у јавној дипломатији. У таквим околностима, масовни медији играју кључну улогу у пуштању информације ка глобалној јавности. Они обезбеђују контекст путем „експертских“ мишљења, и пружају средство за реализацију одређених политика. Ипак, улога медија је у најбољем случају амбивалентна, а у најгорем проблематична, јер може или омогућити конструктивну јавну дипломатију или служити као канал пропаганде. У савременом контексту, дистрибуција информација премашила је све досадашње оквире и то је изазвало низ промена, од тога да је јавно мњење постало утицајно широм света, до тога да владе све брже губе позицију поседовања ексклузивних права на информације које су некада имале.

Постхладноратовско доба је, заједно са мултиполаризацијом света, заправо довело до промене улоге актера у јавној дипломатији, учинивши га тереном који више није резервисан само за дипломате и политичаре, и то је друга важна промена у односу на претходне парадигме. Зато вреди размотрити и друге важне промене и последице до којих су довели контроверзни процеси глобализације, а који обликују савремене парадигме међународних културних односа.

## 2.3. Културни односи и улога државе у процесима глобализације

*Глобалне тенденције одређују не само смер кретања и друштвених промена већ и сам „дух времена“.*

Едгар Морен

У околностима измењеног поретка света, који је прожет контрадикторним, истовремено интеграцијским и дезинтеграцијским процесима, активностима држава постављају се нови императиви обједињени појмом глобализације.<sup>15</sup>

Гиденс (Anthony Giddens) сматра да је глобализација последица динамизма модерног доба којим је обухваћено „расађивање друштвених односа“ у временско-просторном дистанцирању и распоређивању знања. Процеси глобализације изражавају се кроз „интензификацију друштвених односа на светском плану, која повезује удаљена места на такав начин да локална збивања уобличавају догађаји који су се одиграли километрима далеко и *vice versa*“ (Гиденс, 1998: 61). Јасно је да су овим процесима обухваћени токови роба, људи, капитала и информација изван националних граница, са убрзаним развојем друштвених мрежа и политичких институција које ограничавају националну државу. Да ли то значи да концепт националне државе почиње да застарева због процеса глобализације? И какве импликације то има на процесе који изграђују друштвени живот и идентитете? Коначно, каква је будућност културе у контексту радикалног преиспитивања вредности и стварања нове глобалне културе? На ова питања потребно је дати свеобухватне одговоре, како би се сагледале димензије процеса који су у току.

---

<sup>15</sup> О појму глобализације у стручним расправама не постоји сагласност, па постоје бројне диференцијације у погледу сагледавања размера ових процеса. И док се чини готово немогућим недвосмислено одредити проблематику глобализације, неки аутори сматрају да је она напосто мит, односно свесно настојање да се замагле кључни друштвени процеси који воде несагледивим последицама по опстанак вредности савремене цивилизације, што је заправо критика идеологије. У суштини, глобализација јесте одраз сложене глобалне међуповезаности, мада се теорије глобализације баве разним узајамно повезаним процесима, од економије и политике, до културе и технологије. Приказ главних теоријских контроверзи о глобализацији види у: Печујлић, 2005.

### 2.3.1. Национална држава у свету који се глобализује

У условима глобализације, политичке, економске и културне, у којима се јавља доминација мултинационалних компанија и неолибералне идеологије, долази до угрожавања стабилности и суверенитета држава широм света. То потврђује и следећа дефиниција глобализације из *Речника међународних односа*: „Глобализација је процес у коме државоцентрична делања и правила уступају место односима различитих чинилаца који делују у истински глобалном, а не само међународном контексту. То значи да су поједини актери – а нарочито државе за које се сматра да су суверене – ’изгубили контролу’ над тим процесима, па и над дешавањима која из њих проистичу“ (*The Penguin Dictionary of International Relations*, 1998). Ово питање драстичног преиспитивања улоге државе, у окружењу које је све више угрожава, остаје отворено како на пољу теорије, тако и праксе.<sup>16</sup> Поред питања улоге националне државе у процесима глобализације, стоји и питање будућности демократије.

Нове политичке институције плурализују суверенитет и мењају положај националне државе<sup>17</sup> у односу на њен претходни „вестфалски“ апсолутни суверенитет (Sorenson, 2004). Ограничавање принципа **суверености држава** посебно се проширивало од друге половине XX века под утицајем деловања међународних владиних организација (МВО), које су временом примиле наднационални, односно надржавни карактер (такве су на пример Светска трговинска организација СТО, Светска банка и Међународни монетарни фонд ММФ). Овоме треба додати и пораст значаја невладиних организација (НВО), чије се активности односе на питања од општег значаја, као што су људска права, екологија, одрживи развој и сл. Ови актери делују преко међудржавних граница и учествују у интеракцијама које су ван централне контроле спољнополитичких органа стварајући специфичне транснационалне односе. Такође, све је више транснационалних организација, укључујући друштвене покрете и организације друштвених покрета, научних и

---

<sup>16</sup> Заправо, прогнозе о нестанку националне државе јавили су се пре око два века, у делима Имануела Канта (Immanuel Kant) у есеју „Вечни мир“ из 1795. године, затим Карла Маркса (Karl Marx) „Одумирање државе“, и сл.

<sup>17</sup> Овде упућујемо на дефиницију државе-нације као „скупа институционалних облика власти, која одржава одређени управни монопол над простором омеђеним границама, а њена се управа прописује законом и контролом средстава унутрашњег и спољашњег насиља“ (Giddens, 1985: 121).



стручних тела, који се укључују у изградњу наднационалног ауторитета. Како констатује Хелд (David Held), суверенитет је данас тиме ипак подељен између националних, интернационалних, и у неким случајевима регионалних ауторитета, а то значи раскид са концептом недељиве и неограничене моћи појединачних држава (Хелд, 1997: 135). То потврђује и Мануел Кастелс наглашавајући да „изазов који се у све већој мери поставља пред државу-нацију, има своје извориште у чињеници да модерна држава-нација више није у стању да плови досад неистраженим узбурканим морима између моћи глобалних мрежа и изазова сингуларних идентитета“ (Кастелс, 2002: 249).

Разматрајући феномен националне државе у савременом свету који се мења под утицајем глобализације, Јирген Хабермас (Jurgen Habermas) закључује: „Ситуација је парадоксална. Тенденције које крче пут једној **постнационалној констелацији** опажамо само као политичке изазове, пошто их још увек описујемо из национално-државне перспективе, на коју смо навикли“ (Хабермас, 2002: 65). Овде се указује на један вид деконструкције „старог“ униполарног међународног поретка и конструкције новог, мултиполаризованог, у коме се моћ све више дели, а не концентрише. У суштини, ове тенденције воде кризи савременог концепта демократије, јер „ако државе више немају контролу над својим територијама, и ако су територијалне и политичке границе све више пропусне, онда основна начела либералне демократије – самоуправљање, демос, пристанак, представништво и народни суверенитет – постају изразито проблематични“ (исто: 75). То води ка општој неизвесности по питању исхода глобалних политичких кретања, и умножавању дилема на нивоу појединачних држава и њихових оријентација.

У околностима измењене светске заједнице, питање опстанка националних држава компликује се растом броја тзв. „**слабих или непотпуних држава**“<sup>18</sup>. „Слабим државама“ се сматрају оне државе чије институције не функционишу на адекватан начин, односно које немају функционалне подсистеме као што су

---

<sup>18</sup> Битно је указати на проблем дефинисања слабе државе и показатеља за оцену снаге државе. С обзиром на то да се много различитих феномена приписују слабости државе и да се ова категорија може посматрати у веома различитим контекстима - од геополитичких, друштвених, до контекста уско административне ефикасности, јасно је да термин „слаба држава“ пати од извесних концепцијских неодређености (Ђурђевић-Lukić, 2006).

безбедност, владавина права и цивилно друштво. „Неуспеле или промашене државе“ (*failed / troubled states*), као последњи облик слабости државе, карактеришу превасходно неспособност или недостатак воље да своје грађане заштите од насиља, као и „демократски дефицит“ институција. Такве државе не успевају да пруже одговоре на изазове глобализације услед немогућности да се интегришу споља, у виду укључивања у регионалне, европске и глобалне оквире, као ни изнутра, кроз очување и развој сопствених специфичности, унутардруштвених интегративних веза и идентитета (упор. Фукујама, 2007; Монбријал, 2006).

Међутим, упркос неким виђењима последњих година о нестанку националне државе са глобалне сцене, преовлађују анализе које показују да ће у било ком светском поретку у догледној будућности и у коначном облику Европске уније национална држава задржати примат у једном релативизованом облику, који ће је уклопити у транснационалну политику (Мајер, 2009: 55). „Географске заједнице и суверене државе наставиће да играју главну улогу у светској политици још дуго времена... али ће ту позорницу морати да деле са актерима који могу да употребе информације за увећавање сопствене 'меке силе' и врше притисак на владе директно или индиректно мобилишући њихову јавност...сајбер простор неће заменити географски простор и неће укинути државни суверенитет, али ће упоредо постојати и у великој мери усложњавати оно што тежи да буде суверена држава или моћна земља“ (Нај, 2006: 299).

То суштински значи да ће национална држава „преживети“ глобализацију и информатичку револуцију, али да ће, у крајњем исходу, то бити у великој мери измењена слика националне државе (Дракер, 2005: 138). У овако комплексним условима, потребно је политичко решење које ће обухватити измењене економске и друштвене услове на глобалном плану, а које ће националној држави доделити нову улогу у процесима управљања. Такав концепт би се могао назвати „управљање с оне стране националне државе“ (Цирн, 2003: 7).

Тенденције умањивања државне моћи изражене су и на лексичком плану замењивањем стандардне формулације „управљање државом“ речју „*управа*“.<sup>19</sup>

---

<sup>19</sup> Управа се јавља и као одговор на кризу легитимитета државних институција. Она се везује за једну „децентралисану“ форму управљања, у којој се се улога државе и институција које је представљају види као недовољна за суочавање са комплексним проблемима јавних политика, и за пружање одговора на диференциране потребе идентитета грађана (Kooiman, 1993). Коиман (Jan Kooiman) предлаже

„Идеја управљања државом као организацијом чије искључиво задужење представљају јавни послови у оквиру државе изгледа све неприкладније због тога што пораст и све већа међузависност увелико осиромашују реч 'управа' у њеном уобичајеном смислу,...као и због тога што цивилно друштво све више присваја јавна добра, што представља светски феномен“ (Монбријал, 2006: 299). Промене у структури глобалних односа довеле су и до промена у стиливима јавних политика<sup>20</sup>, посебно у западним земљама, од формалних и високохијерархијских ка једном мање формалном, мрежно заснованом стилу. Реч је о промени на релацији „управљање државом“ – „управа“ (*government – governance*) (Saward, 2005: 179).

Јасно је да управа укључује механизме одлучивања који се крећу одоздо нагоре, као и оне који су изван сфере домета националне државе. „Супротно класичној форми управљања (*government*), савремена управа (*governance*) није заточена у затвореним институцијама и није у искључивој надлежности професионалних политичара. Једна од амбиција оних који су дефинисали овај нови концепт заиста јесте да се прошири општеприхваћено схватање цивилне партиципације изван успостављених и константно опадајућих процедура демократије“ (Magnet, 2003: 144). У области међународних односа, мултилатерални споразуми су такође усклађени са појмом управе, јер повезују главне чиниоце у конкретној области деловања, било да се ради о владиним или невладиним чиниоцима.

У савременом плуралистичком друштву основни изазов јесте брига о заједничком, тј. јавном добру. Питање „*друштвене одговорности*“ се стога не поставља само пред појединачне институције и корпоративни сектор, већ и пред представнике државних институција и државних центара моћи. Заправо, ради се о

---

термин „хетерархијско управљање“, наспрам раније успостављених модела „хијерархијског управљања“. „Хијерархијско управљање“ је засновано на националним државама и њима подређеним институцијама, док „хетерархијско управљање“ подразумева различите недржавне актере који имају значајну улогу у управљању транснационалним, и све више, локалним проблемима.

<sup>20</sup> Јавна практична политика се генерално може одредити као правац деловања (или изостанак деловања) којим јавне власти третирају одређено друштвено питање. Иако нема сагласности по питању дефиниције јавне политике, Томас Биркланд (Thomas Birkland) истиче неке заједничке карактеристике већине дефиниција овог појма: јавна политика се ствара у име јавности, јавну политику најчешће ствара или иницира влада, јавну политику интерпретирају и спроводе правна и приватна лица; јавна политика изражава владине намере; и јавна политика је оно што влада избере да не ради (Birkland, 2010). Важност јавних политика огледа се у стварању предуслова за развој демократског друштва путем транспарентности власти, одговорности политичара, отворених процеса одлучивања, партиципације грађана и цивилног друштва (Kraft and Furlong, 2004: 4).

стварању таквог окружења које ће бити у функцији целокупног друштвеног развоја, а не испуњења појединачних интереса (види: Дракер, 2006: 200-204). Стога се концепт добре управе јавља као један од одговора не само на процесе глобализације већ као концепт који обухвата механизме као што су јавно-приватна партнерства. Иако је већина земаља данас у пракси далеко од ових принципа одговорности и транспарентности, њихово успостављање је важно за будућност управе која (би требало да) тежи демократским идеалима.

Перспективе међународних односа изражене су, дакле, кроз три фактора који имају тенденцију раста: глобализација, цивилно друштво и управа (Монбријал, 2006: 300-303). Међутим, упркос широком спектру визија о могућим исходима у XXI веку, од „краја историје“ (Фукујама, 2002) и „сукоба цивилизација“ (Хантингтон, 2000) до „космополитског демократског управљања“ (Хелд, 1997), тешко да је могуће предвидети крајње последице глобалних промена које су у току.

### 2.3.2. Културне последице глобализације

Основе теоријске дебате у вези са глобализацијом културе јесу културна хомогенизација и ширење популарне западне културе у свету, наспрам културне диференцијације и истицања нехомогенизујућих делова културе, као што су традиција и религија.<sup>21</sup> Ова два становишта постала су стереотипи, који су дуго усмеравали расправе о културним последицама глобализације. Повезује их идеја о прожимању култура, које се одвија на веома различите начине. Постмодернистичко виђење глобализације културе односи се на укидање разлика између глобалног и локалног, као и на снажну фрагментацију и хибридизацију културе, као универзалне и националне.

Западне националне културе плурализоване су истовременим постојањем сасвим другачијих културних оријентација у оквирима националне државе. „Док је у модерном добу култура била смештена у посебну сферу друштва, као висока уметност, у постмодерном добу култура се шири на друге домene друштва. На економском нивоу, долази до комодификације културе, а истовремено и економија све више зависи од културе кроз делатности рекламе, забаве и услуга, као и од маркетинг „ниша“ усклађених са животним стилем. На политичком нивоу, политичари преко медија наступају пред својом публиком и, у друштвеном домену, разлике чак у већој мери него раније зависе од демонстрирања културног кредибилитета него од економске и политичке моћи“ (Неш, 2006: 42).

*Културна ерозија* постала је питање глобалне забринутости у светлу доминантног утицаја технолошки посредованих западних парадигми, док је повезивање глобализације са стандардизацијом и културном хомогенизацијом понекад и преувеличано. Трговина и културни трансфер увек подразумевају процесе адаптације и, у све сложенијем и интерактивном међународном окружењу обично се не одвијају једнострано. Штавише, културни корени сежу дубоко и у многим

---

<sup>21</sup> Позната шема Роланда Робертсона (Roland Robertson) показује четири могућа правца културног развоја у контексту глобализације: 1. глобална хегемонизација, што значи потпуна доминација западне културе; 2. zasiћење, према коме периферија прихвата културне обрасце центра, и током неколико генерација постаје zasiћена њима, док локални културни обрасци нестају; 3. периферијско „крварење“ које предвиђа, у прихватању утицаја из центра, превасходно прихватање негативних утицаја; 4. равноправни дијалог и размена културних добара између центра и периферије, где локална култура бива надограђена утицајима из центра, а локални медијатори врше селекцију увезених производа (Robertson, 1996: 35,37).

случајевима леже изван домашаја егзогених утицаја. У том смислу, глобализација се у најбољем светлу може посматрати као мултидимензионални и вишесмерни процес који обухвата убрзање и повећање токова - капитала, роба, информација, идеја, веровања, људи - уз стални развој и промене. Ипак, Дивна Вуксановић указује на тешкоће разликовања микро и макросубјективности, односно њима одговарајућих микро и макрокомуникацијских структура у контексту савремених културних и медијских пракси, где „култура и уметност прерастају у технологију, односно меморијски интерпретирану повест човечанства“ (Вуксановић, 2002: 357).

Аргумент који иде у прилог културној глобализацији јесте чињеница о све већој глобалној повезаности култура, под утицајем масовних медија, миграција, туризма и појаве „трећих култура“ чији су носиоци запослени у глобалним економским и политичким институцијама (Featherstone, 1990).

Лечнер и Боли (Frank Lechner, John Boli) говоре о новој „*култури света*“, односно „глобалној светом раширеној култури постојећег светског друштва“, као једном од алтернативних концепата глобализације културе. Термин „глобална култура“ се, дакле, користи у смислу глобализације културе, а не стварања јединствене интегрисане културе, као верзије националне културе. Међутим, у том погледу, култура постаје један од наратива у мноштву других, пре него дефинисање „метанаратива“ из модерног доба. Зато се ова глобална, постмодерна култура једним делом може схватити и као могућност за већу отвореност и „одговорност према различитости“, односно потврду културних разлика.

У свом чланку о поделама и разликама у глобалној културној економији, Ападурај (Arjun Appadurai) описује неуједначени карактер глобалне културе у оквиру теорије „простора“ (scapes) која укључује пет димензија глобалних токова: етнопростор, технопростор, финансијпростор, медијапростор и идеопростор. Зато, према овом аутору, страх од американизације, у ствари, припада оном репертоару идеја и осећања који је „увек постојао“, а то је „страх мањих држава да ће их културно апсорбовати веће државе, посебно суседне“ (Ападурај, 2008: 556). Ове тенденције могу се разматрати са аспекта културне политике глобализације, као главне теме у овом тренутку.

Постколонијални дискурс, као допуна антиимперијалистичком одговору на глобализацију, даље релативизује односе моћи доминантних монополистичких сила

и периферних маргиналних култура. Хоми Баба (Homi K. Bhabha) у овом односу истиче процес међусобног „отварања“ култура који нарушава разлике у моћи, и управо та врста „културне измештености“ оспорава аутентични смисао националне културе. Глобализацију посматра као „квизиколонијално“ стање које је у исто време старо и ново, динамично, које иде изван поларизација локалног и глобалног, центра и периферије, „грађанина“ и „странца“ (Баба, 2004). У разматрању културне хегемоније у доба глобализације, Баба и аутори сличне теоријске и идеолошке оријентације, у радикалном кључу предлажу решење у виду „трећег пута“ као начина „дискурзивног симболичког отпора“ у коме се дешава преображај не само оних подређених, већ пре свега западног монопола који губи свој искључиви хегемонијски карактер.

Ипак, као главно питање у вези са глобализацијом културе остаје могућност опстанка „локалног“ које одражава специфичност једне заједнице.

### 2.3.3. Национални идентитет и глобализација

У контексту глобализације, посебна пажња се усмерава на значење и значај националног идентитета, који се разматра у већ поменутој расправи о растакању суверенитета и националне државе. Било да се оспорава или да је у кризи, идентитет је важан управо зато што се преко овог концепта могу преиспитати и објаснити широки процеси друштвених и културних промена на глобалном плану, затим проблеми дискурзивне политичке конструкције националних и културних идентитета, што је релевантно како из теоријске, тако и из критичко-друштвене перспективе. Тиме се потврђује важност испитивања улоге и значаја идентитета за међународне односе у контексту процеса глобализације.

*Идентитет* је у новијим парадигмама друштвених наука дестабилизован са аспекта кохерентности. Будући да је производ дискурса<sup>22</sup>, он никада није неутрална категорија, већ се конституише из одређеног оквира (друштвеног, културног, и сл.). Дакле, традиционално схватање о есенцијалистичком карактеру идентитета сада је замењено конструктивистичким схватањем, у коме се проблематизује појам идентитета са аспекта континуитета, односно дисконтинуитета који постаје његова фундаментална карактеристика.

Мануел Кастелс (Manuel Castells) под идентитетом подразумева „процес стварања смисла на темељу културног атрибута или сродног низа културних атрибута којима је дата предност у односу према другим изворима смисла“ (Кастелс, 2002: 16). Идентитет рефлектује, с једне стране, живе процесе у друштву и његовој култури, креацију и промену друштвених и културних образаца и садржаја и, с друге стране, стање одсуства промена.

Савремени контекст карактерише многострукост идентитета, у коме постмодерни субјект постаје фрагментаран, уз присуство више противречних представа о себи (упор. Hall et al., 1992; Hall and Du Gay, 1996). Друштвени садржај идентитета се константно мења, као што се мењају и значења међусобног односа

---

<sup>22</sup> Дискурс се односи на један начин представљања, чиме се производе одређене значењске праксе, које су често политички и идеолошки условљене, а које се јављају у форми текста (Barker, 2000: 78). У овом раду појам дискурса користимо и у смислу манифестација језика, неодвојивих од смисла који имплицирају и контекста у којима настају.



групних идентитета, и сваког личног и групног понаособ. „Историја, језик и раса – све су то могуће основе за културни идентитет и то су све друштвено засноване реалности“ (Friedman, 1994: 238). На то се наслања и дефиниција културног идентитета као „самосвести припадника једне групе која историјски настаје и развија се у зависности од критеријума које та група успоставља у односима са другим друштвеним групама“ (Стојковић, 2008а: 26). Идентитет се, дакле, поима не као датост, већ његов садржај и смисао постају предмет изградње у оквиру одређене контекстуалне равни.<sup>23</sup>

Наглашавање разлика, односно „*другог*“ као конститутивног елемента у идентитету значи да „сваки идентитет претпоставља ’другог’, односно сваки однос представља дефиницију ’ја’ од ’другог’ и ’другог’ од ’ја’“ (упор. Голубовић, 1999; Woodward, 1997; Чоловић, 2000). Сваки вид идентитета је двосмеран, дефинисан не само оним што представља већ и оним што одбацује. Тиме се потврђује хипотеза о привидној противречности овог појма, јер се показује да је подложно мењању баш оно што се идентитетом наглашава и што као такво треба да се чува и потврђује. „Други је оно што измиче нашој свести и знању и оно што борави ван сфере ’наше’ културе и заједнице, јер је у исто време не-ја и не-ми“ (Robins, 2005: 251).

Однос према тако дефинисаном „*другом*“ отвара двојаке могућности. Прва се односи на производњу страха, нетрпељивости и искључивости, често на основу стереотипних образаца који продубљују предрасуде о „*другима*“. С друге стране, превазилажење првог пута може отворити нове могућности трансформације и поновног дефинисања идентитета у кључу разноликости, чиме заправо проширују границе онога што је идентитетом означено. Идентитет је, дакле, претпоставка различитости. Различито обогаћује и проширује оно што је идентично, оно (различито) му отвара властите погледе и могућности, оно обогаћује његову властитост и посебност.

Овај кратак увод у значења идентитета поставља темеље за даље расветљавање и анализу националног идентитета, затим везе националног и културног идентитета са процесима глобализације, и питање њиховог опстанка, у контексту политичких захтева који обликују савремене међународне односе.

---

<sup>23</sup> Мит о фиксираним идентитетима у овом контексту Хол разбија у синтагми „привремене стабилизације“. „Идентификација је никад завршен процес, одређена тако да никад не може бити освојена или изгубљена, подржана или докинута (Hall, 2006: 359).

Антони Смит (Anthony D. Smith) дефинише *нацију* као „именовану људску популацију са заједничком историјском територијом, заједничким митовима и историјским сећањима, заједничком масовном и јавном културом, заједничком економијом и заједничким законским правима и дужностима свих припадника“ (Смит, 1998: 30). Он такође истиче да се у основи већине савремених нација налази етничко језгро и етнички идентитет.

Позивајући се на Смита, вреди назначити обележја *националног идентитета*: 1. историјска територија/домовина: схватање да су нације територијално омеђени ентитети, који имају сопствену домовину; 2. заједнички митови и историјска сећања; 3. заједничка масовна, јавна култура: припадници нације поседују заједничку масовну културу и заједничке историјске митове и сећања; 4. заједничка законска права и дужности свих припадника нације у оквиру заједничког правног система; 5. заједничка економија, са територијалном мобилношћу припадника нације: у оквиру нације постоји заједничка подела рада и система производње. У вези са тим је и Смитово схватање вишедимензионалности националног идентитета (у односу наведене компоненте националног идентитета: етничка, културна, територијална, економска и правно-политичка), које отвара могућност комбиновања и преклапања националног идентитета са другим типовима колективних идентитета: класним, верским, етничким, као и пермутације у виду национализма, идеологија итд. (упор: Смит, 1998: 30, 32).<sup>24</sup>

Потреба за националном идентификацијом јавља се као изванредан одговор на неколико паралелних процеса у свету који се глобализује. Први се тиче формирања нових држава након пада Берлинског зида и касније, и њихових захтева за политичком легитимизацијом. Други процес се односи на кризу демократије и значења „грађанског и демократског“ у свету све већих неједнакости. И трећи процес се тиче настанка наднационалних идентитета и неизвесности које их прате, а тичу се управо културних и етничких фактора (упор. Черути, 2006). Дакле, јасно је да идентитет долази у сам центар пажње када је реч о улози државе у односу на процесе глобализације, који неминовно утичу и на обликовање културних односа.

---

<sup>24</sup> Смит наводи да највише наведених етничких атрибута јесу превасходно културне и историјске садржине субјективног карактера, односно да митови о заједничким прецима (а не чињенице) представљају оно што је битно за осећање етничке идентификације. Исто тако, „заједничка историјска сећања“, приврженост одређеним територијама, као и извесним „светим“ местима, могу бити митског и субјективног карактера (Смит, 1998: 41–44).

„Између државе, посебног политичког облика модерности, и нације, која се у односу на државу јавља као утемељитељски и као објект владавине, идентитет је преузео двоструку функцију легитимације: ону симболичке слике о заједничким вриједностима које могу оправдати постојање заједничког ‘Ми’, и функцију суверенитета државе у односу на друге чланове међународне заједнице” (Белити, 2006: 105).

Упркос досадашњим теоријским и практичним претпоставкама о потпуном нестанку националних идентитета пред новим оквирима постиндустријског глобалног друштва, национални и културни идентитети се појављују као извештан одговор и отпор појединим противречним учинцима глобализације. Дакле, као што су саме националне државе донекле измењене овим процесима, тако су и национални идентитети и даље релевантна категорија и у савременом контексту, паралелно са настанком нових оквира идентитета, посебно оних наднационалних.

Разматрајући однос глобалних културних трендова и идентитета, Антони Смит (Anthony Smith) тврди: „главна тешкоћа у било ком пројекту за конституисање глобалног идентитета, а самим тим и глобалне културе, јесте да је колективни идентитет, исто као и слике и култура, увек историјски специфичан јер је заснован на заједничким сећањима и осећању континуитета између генерација“ (Смит, 1990: 180). Каква сећања, које митове и симболе, вредности и идентитете може да понуди оваква глобална култура коју углавном покрећу комерцијални интереси мултинационалних корпорација? И да ли се у том случају уопште може говорити о принципима демократије, односно права на аутентични колективни и индивидуални идентитет, изван оквира потрошачког друштва и потрошачких идентитета.

„Попуштање пред притисцима глобализације ових дана има тенденцију да се представља под плаштом индивидуалне аутономије и слободе самоистицања“ (Бауман, 2009: 50). Јост Смирс (Joost Smiers) у истом духу конкретизује питање о важности локалног живота и културе. „Разлог је демократија. У било којем друштву људи треба да имају право да на свој начин разговарају о ономе што их покреће, шта им је узбудљиво, шта им је пријатно, или шта их упошљава. То им даје идентитет, појединачни и колективни“ (Смирс, 2004: 122). Дакле, питање утврђивања политике идентитета на основу јасно дефинисаног односа према вредностима и њиховој структури остаје један од значајнијих изазова савремених друштава.

У том смислу ваља поменути и термине *грађанског и демократског идентитета*, који се разматрају у оној сфери јавног деловања изван државног институционалног оквира, а који су условљени развијеношћу демократске политичке културе и потврђивањем права на људско достојанство и индивидуалност. Фактички, прихватање грађанског и демократског идентитета значи раскид са неодговорношћу и са потчињавањем „несавладивој“ моћи, као слике о себи, и прелазак у другачију позицију која подразумева одговорност и способност за политичко учешће у одлучивању (Schwan, 1998: 124, 125).

Понављамо да идентитет зависи од начина на који се гради и представља, укључујући институције које у томе учествују и наративе који га описују. Дискурзивна моћ за изградњу идентитета изражена је кроз идентитетске политике, које подразумевају стратегије у јавној арени политичког и друштвеног живота. То јесте начин да се превазиђе логика „или-или“, и пут ка успостављању равнотеже у односима са моћнијим „другима“. У трагању за идентитетом, суштински значај надаље заузима процес уобличавања вредносно-културних и институционалних образаца.

#### 2.3.4. Значај интеркултурне комуникације

У контексту већ разматраних проблема који настају као последице глобализације, важно је осврнути се на посебан културни аспект, који се тиче природе културних сусрета у свету „нове међузависности“. Интеркултурна комуникација се намеће као значајна перспектива сагледавања међународних културних односа, како у односу на мотиве и главне претпоставке, тако и у односу на препреке и исходишта ове врсте људске праксе. Зато ћемо се укратко осврнути на одреднице које се најчешће доводе у везу са интеркултурном комуникацијом, а које на изврстан начин утичу и на обликовање међународних културних контаката и односа.

Самовар и Портер (Larry A. Samovar; Richard E. Porter) истичу да што се културе међусобно више разликују, процес комуникације и понашања људи ће неизбежно варирати као резултат њихових различитих ставова и виђења света. Дакле, интеркултурна комуникација се може дефинисати као комуникација међу људима чије су „културне представе и системи симбола довољно удаљени“ да утичу на ток њихове комуникације (Samovar and Porter, 1997: 8). За интеркултурну комуникацију је од фундаменталног значаја уверење да управо кроз културу људи уче да комуницирају једни са другима. Стога начин на који људи комуницирају, њихови језички обрасци, стил и невербално понашање јесу културно детерминисани (Klopf and Park, 1982).

Раумевање ставова, вредности и веровања људи може антиципирати и потенцијалне међукултурне неспоразуме. Наши ставови о свету су оно што примећујемо и на основу чега промишљамо и реагујемо на околину, која за нас има значење и значај. **Вредности** се дефинишу као „сталан сет оријентира који служи да води или усмери наше понашање“ (Klopf and Park, 1982). Као и ставови и веровања, вредности су научене и тиме постају предмет интерпретације. Вредности као „концепције пожељности“ (Rokeach, 1973) углавном се манифестују у виду друштвених циљева и норми, односно оних појмова који се тичу визија друштвеног живота и његове будућности. Вредности се тако могу видети и као „концепције будућности“. Системи вредности су само релативно стабилни, односно

„привремени“. Постојање главних система вредности у суштини почива на потреби људских бића да уграде себе у нешто што превазилази и преображава њихову конкретну индивидуалну егзистенцију. Избором основне вредности гради се систем вредности који се уграђује у друштвени систем. Вредности представљају норме културе и обезбеђују низ правила понашања, чињења избора и смањења неизвесности (Стојковић, 2002: 35).

Друштво ствара одређене културне вредности и обрасце, поред оних глобалних које усваја; постоји простор у коме се специфичности и различитости испољавају под утицајем сложених друштвених односа и структура. „Заједнички културни елементи се непрекидно обнављају као резултат међукултурних односа...где се испитује њихова способност да се трајно уврсте као вредност својствена и свим другим друштвеним и културним заједницама“ (Ђокић, 1992: 23).

Најчешће и најочигледније баријере интеркултурној комуникацији засноване су на предрасудама, стереотипима и етноцентризму. **Стереотипи** су заправо клишетиране, наративне представе као и митови: и један и други феномен су облици у којима појединци или колективи изражавају слику о себи, на основу претходно оформљених мишљења и ставова. Стереотипи, дакле, нису концепти, већ мање или више уопштене репрезентације друштвених феномена (упор. Berting and Villain-Gandossi, 1995; Ђерић, 2005). Стереотипи у великој мери одређују понашање чланова групе, посебно њихов однос према властитој (аутостереотипи) и осталим групама (хетеростереотипи). Стереотипи јесу моћна заштита постојећег система социјалних вредности, а њихови извори и путеви обликовања су многоструки: од штампе и медија уопште, до система васпитања.

Култура и стереотип су узајамно зависни, јер култура одређује садржај и предмет стереотипа, а стереотип је саставни део те културе. Бранећи посебност своје културе, људи бране право на посебност свог стереотипа о свом националном карактеру, па и националном идентитету. У том смислу, посебно су национални стереотипи отпорни на промену, јер игноришу стварност у корист општих категоризација и интерпретација.

Као лоше мишљење о другима без довољног оправдања, **предрасуде** припадају оној врсти дедуктивног мишљења у коме се суд ствара без претходног

проверавања и разматрања чињеница. Гордон Олпорт (Gordon W. Allport) дефинише предрасуду као „одбојни или непријатељски став према некој особи која припада некој групи, једноставно због тога што она припада тој групи, да се због тога претпоставља да има негативне квалитете који се тој групи приписују“ (Allport, 1958: 8).<sup>25</sup> На овом трагу, Руди Супек предлаже објашњење друштвене предрасуде као „облика друштвене анти(сим)патије која се очитује у погрешној и несавитљивој генерализацији и пристрасном вредновању припадника других друштвених група, а која почива на групној динамици укључивања и искључивања...“ (Супек, 1973: 80).

Крајње исходиште ове врсте мишљења и изражавања које је у суштини дефанзивно, у пракси је поражавајуће за обе стране, јер се затвара могућност сазнања о „другом“, а тиме имплицитно и о себи. Штетни ефекти предрасуда огледају се и у томе што се „особе у оквиру групе не сагледавају у погледу њихових индивидуалних вредности, већ према површним карактеристикама које их чине делом групе“ (Jandt, 2001: 75). Предрасуде се могу јавити у више облика, од ненамерних до јасно намерних.

Брислин (Richard W. Brislin) разматра шест начина на који се изражавају предрасуде у интеркултурној комуникацији: „1) белачки расизам, 2) симболички расизам, 3) површно поштовање, 4) 'делегирана' предрасуда, 5) стварно свиђање и несвиђање и 6) пријатељски и непријатељски“ (Brislin 1997: 366). Ови типови предрасуда јасно показују да је предрасуда штетна, без обзира на то да ли је испољена у блажем или екстремнијем облику и да често води ка дискриминацији и расистичком понашању. Хоми Баба сугерише да би тачка интервенције требало да се „премести са спремног признавања слика као позитивних или негативних на разумевање процеса субјектификације које стереотипни процес омогућава“ (Баба, 2004: 129).

**Етноцентризам** је веровање у највећој вредности сопствене културе и често укључује и суђење о аспектима друге културе према стандардима сопствене. Бенет (Milton J. Bennett) дефинише етноцентризам као „претпоставку да је поглед на свет

---

<sup>25</sup> У свом утицајном делу *Природа предрасуде (The Nature of Prejudice)*, Олпорт приказује ступњеве практичног деловања предрасуда: 1. оцрњивање или оговарање (склоност да се лоше говори о другима), 2. избегавање (стварање друштвене дистанце), 3. дискриминација (деградација друштвеног положаја), 4. физички напад (малтретирање и злостављање), 5. истребљење (погром, геноцид) (Allport, 1958).

сопствене културе суштински за сву реалност“. Он предлаже модел у коме представља три ступња етноцентризма - порицање, одбрана и минимизација и, у том контексту, низ поступака ка развоју интеркултуралне сензибилности (Bennett, 1993: 30). Како истиче Кристијан Ђордано (Christian Giordano): „наша сопствена историја и етнологија нам казују да су колективне мисаоне представе сваког друштва увек обележене јасним етноцентризмом: сопствене слике увек се одликују позитивном конотацијом, док слике о другима, тј. о странцима, готово без изузетка садрже стигматизацију оног 'другог'“ (Ђордано, 2001: 9).

Полазећи од тврдњи аутора чувених студија о национализму, да „национализам измишља нације тамо где оне и не постоје“ (Гелнер, 1997:169), а да је нација „замишљена, имагинарна политичка заједница“ (Андерсон, 1998: 6), постаје јасна веза између етничитета и национализма, односно етничког и националног идентитета. Избор симбола које ће нација користити кад представља себе саму увек је политички мотивисан. „Употребом наводно типичних етничких симбола у интересу национализма треба пробудити свест о културној специфичности, па тако и створити осећај националног заједништва“ (Ериксен, 2004: 179).

Регресивни покрети, као што је национализам, као сила која веже појединца уз његову друштвену или етничку групу, опстају у различитим формама од агресивне варварске, до блаже мистичко-носталгичне, завичајне. У национализму се увек може открити нит идеолошког мишљења, деградација хуманистичких, грађанских вредности и људских права наспрам етноцентричних и ауторитарних тенденција, као и деградација миротворних међуљудских односа у прилог ксенофобичним и расистичким (Супек, 1973: 151, 164).

Оно што је битан моменат у сагледавању ових феномена јесте управо „ми-они“ синдром који обухвата пристрасност, пријатељска осећања, некритичност према онима који су припадници исте групе као и ми, и превелика критичност, одбојност и отворено непријатељство према онима који не припадају нашој групи; даље, претпостављање нас њима; инсистирање на очувању нашег идентитета, или идентитета онога што је наше, уз што јаснију демаркацију према онима који нису наши, и спремност да се жртвујемо да бисмо од њих или њиховог сачували наше. Ради се, дакле, о принципу пријатељство према унутра – непријатељство према



споља (Кецмановић, 2006: 70). Ова врста потцртавања линије раздвајања и истицања супротности је јасан пут ка конфликту и ка стварању „непријатеља“.<sup>26</sup>

Један од важних процеса у том контексту јесте *акултурација* – сложен и противречан културни процес интеракције глобалних култура народа у простору и времену, у коме настају мање или веће промене у тим културама. Акултурациони процеси пролазе кроз различите фазе, почев од упознавања других култура, ступања у разноврсне додире са њима, селекције културних елемената из њих, њихове адаптације у култури примаоца, до повезивања, сарадње, прожимања, заједништва и јединства култура (Бауман, 1984). Они се обављају на различитим нивоима: од националних и етничких група, елита, социјалних слојева, регионалних, континенталних заједница, до цивилизација као најширих културних заједница. Приликом примања културних елемената из туђе културе долази до њене прераде и прилагођавања сопственој култури. Код насилне акултурације јавља се културна резистенција, када се даје отпор наметнутим културним вредностима, или се оне селективно прихватају (Ђокић, 1992).

Зависно од тога који културни комплекси и елементи ступају у културне интеракције са другим културама, процес акултурације испољава се као узајамно корисна културна сарадња или као игнорисање, судар и сукоб култура, с тежњама доминације, асимилације и уништавања других култура. Јасно је да се процеси у оквиру акултурације дешавају каткад и паралелно и да се тиме усложњава сам процес. У том смислу појмови културне разноликости и интеркултурног дијалога се јављају као важне претпоставке успостављања културног разумевања и процеса сарадње.

Способност да се учествује у дијалогу и капацитет за интеракцију су неки од предуслова за успешну интеркултурну комуникацију. Разумевање се базира на

---

<sup>26</sup> Како истиче Владета Јеротић: „Трагично је несхватање, и појединаца и народа, биолошког, психолошког и културног искуства: препознати и прихватити супротности у себи и изван себе! Када не бисмо допуштали постојање супротности у нама, када не бисмо желели да препознамо чињеницу да у сваком од нас живи и 'Турчин' и 'католик' и 'богумилски протестант' и 'атеиста' и 'теиста', већ се успављивали илузијама и опасним сањаријама о срећном животу у 'чистој, католичкој Хрватској', 'православној Србији', 'мухамеданској Албанији', не само да бисмо доживели опште замирање социјалног, економског и културног живота, који је плодан и стваралачки само у динамичној борби супротности, само када нам је Други изазован 'жалац у месо', већ бисмо доживели и нешто горе: природне, агресивне снаге у појединцу и народу, као израз здраве и виталне, нагонске активности, окренуле би се против сопственог организма – тако се стварају опасне психосоматске болести код појединаца, а грађански ратови у народима“ (види Поговор у: Дворниковић, 2000: 1055).

искуству и ставовима, тако да разумевање света градимо на основу сопствених искустава и ставова, који су ограничени, што у односу на интеркултурну комуникацију значи да не можемо видети само културне разлике као једине тачке диференцијације, већ морамо узети у обзир и своје хоризонте и ширину погледа на свет, који су везани за социјалне позиције на друштвеној лествици. „Свака изолација погодује суровој друштвеној контроли која води све већој окошталости културе...и која по правилу значи способност и моћ одређених група да усмеравају и надзиру културни развој и читаву културну стварност“ (Ђокић, 1992: 40). Јасно је да сваку изолацију и интелектуалну имобилност прати и неповерење према другачијем и страном.

*Интеркултурни дијалог*<sup>27</sup> у великој мери зависи од интеркултурне компетенције, дефинисане као комплекс способности потребних да на одговарајући начин комуницирају са онима који се разликују. Ове способности су у суштини комуникативне природе, али такође укључују реконфигурисање перспективе и схватања света, пре свега људи који су укључени у дијалог. Успостављањем веза, односно утврђивањем разлика, конституишу се одређења која су заправо темељ идентитета и признавања идентитета многих култура, посебно оних у земљама у развоју (Швоб-Ђокић, 1989: 9).

У контексту глобализације и повећаних миграција и урбанизације, међусобно повезани изазови очувања културног идентитета и промовисања интеркултуралног дијалога добијају нови значај. Културна разноликост<sup>28</sup> је пре свега чињеница, јер

---

<sup>27</sup> У извештају *Sharing Diversity*, интеркултурни дијалог је дефинисан као „процес који обухвата отворену и достојанствену размену или интеракцију између појединаца, група и организација из различитих културних средина или различитих погледа на свет“. Међу циљевима интеркултурног дијалога су развијање дубљег разумевања различитих перспектива и пракси, повећање учешћа и способности у слободном избору, неговање једнакости, као и унапређење креативних процеса (ERICArts, 2008: XIII).

<sup>28</sup> Културна разноликост, термин који се користи у Универзалној декларацији УНЕСКО-а, као и разноликост културних израза, израз се користи у Конвенцији, оба су политички концепти који имају различита значења и нијансе зависно од околности у којима се користе. Извештај УНЕСКО-а „Наша креативна разноликост“ (*Our Creative Diversity*, 1996) одражава нови приступ развоју културе и културних политика, који је усмерен на културни раст и јачање креативних потенцијала, а културна разноликост као један од кључних фактора одрживог развоја. То значи да се култура не може посматрати као средство за постизање виших циљева, већ као нераздвојан елемент развоја. Други документ, УНЕСКО Универзална декларација о културној разноликости (2001) пружа широку дефиницију културне разноликости која ставља акценат на међуповезаност људских права и разноликости, на потребу за разменама и дијалогом, као и на ефекте глобализације и нових технологија на културу.

постоји широк спектар различитих култура, посматрано на етнографској основи. Свест о овој разноликости данас је постала много више распрострањена као резултат глобалне комуникације и повећања културних контаката. Одржива културна разноликост значи да све групе људи имају колективни избор да негују своју културу и, једнако важно, колективни избор да одреде природу и средства културне промене. У промоцији одрживог културног развоја садржана је вредност разноликости културних израза и самим тим и очување културног наслеђа. Ово је уједно афирмација и заједништва и јединствености. Насупрот овој афирмацији различитости је појам „глобалне хомогене културе“. Универзалност, изражена кроз идеје као што су „један свет“ или „глобално село“, смањује разноликост зарад равноправности и ефикасности.

Потврђујући значај уметности и културне разноликости као специфичног вида комуникације у опстанку демократије, Јост Смирс (Joost Smiers) објашњава: „У било којем друштву људи треба да имају право да на свој начин разговарају о ономе што их покреће, шта им је узбудљиво, шта им је пријатно или шта их упошљава. То им даје идентитет, појединачни и колективни. Позориште, филм, музика, визуелне уметности, дизајн, књижевност.... из демократске перспективе, пожељно је да најважнији делови локалног уметничког пејзажа било којег друштва буду повезани са оним што се дешава у одређеном друштву“ (Смирс, 2004: 122).

**Језик**, на пример, све више постаје не само политички и културни чинилац већ предмет политичке или културне борбе. Међутим, без разговора, дијалога, нема језика. А то значи: језик није субјективни, већ изричито интерсубјективни феномен. Без „ми“, без онога „другога“, нема ни језика. У готово свакој дискусији о језику пре или касније се дође до форме разговора, до обрасца у коме се исказује моћ језика као највишег одређења човека. Језик, као и идентитет, претпоставља различитост. У том смислу, један униформни језик не може се посматрати као основ опште људске комуникације. Из перспективе културне разноликости, језичка разноликост одражава креативно прилагођавање група људи у промени свог физичког и социјалног окружења. У том смислу, језици су не само средство комуникације већ представљају носиоце идентитета, вредности и погледа на свет, односно суштину културних израза. Верске разлике такође могу коинцидирати са поделом према

матерњем језику, што може имати ограничавајуће дејство на језичке контакте (Рогач, 2009; 2010).

Културне политике материјалне и нематеријалне баштине, као и савременог стваралаштва, утичу на обликовање свести о културном идентитету на основу којег се обликује и имиџ државе у међународном контексту. На тај начин се идентитет и имиџ у сложенем комуникацијском процесу преводе у категорије шире политичке, друштвене, па и економске релевантности. Јасно је да култура и уметност остају у служби владајуће идеологије коју обликују државни актери. Међутим, применом принципа културне разноликости омогућава се слободан развој културних вредности, без тенденције да се оне тематски или садржајно идеологизују (упор. Никодијевић, 2006: 63; Ђукић, 2010: 242).

Грађење односа помоћу концепта интеркултуралности обухвата, дакле, комуникацијску размену, учествовање у стварању културних вредности, заузимање позиције у глобализацијским токовима, као и низ интеракција које се тичу разумевања „другог“. То такође значи и суочавање са проблемима и изазовима који се јављају у односима међу носиоцима различитих култура, у оквиру којих егзистирају различити преклапајући сложени идентитети, као и њихово прихватање. У крајњем исходишту, интеркултурни дијалог и културна разноликост значе прихватање могућности за суочавање становишта, промену мишљења и прелазак на један виши квалитетнији ниво комуницирања и егзистенције уопште. Коначно, то јесте пут за стварање једне врсте интеркултурног идентитета, који ће настати у таквим сусретањима.

Промоција интеркултуралног дијалога у значајној мери конвергира са приступом „*вишеструких*“ или „*преклапајућих*“ *идентитета*. Дијалог треба посматрати не као губитак сопственог идентитета, већ као потврду познавања себе и могућности за кретање између различитих референтних оквира. За такав дијалог потребно је оспособити све учеснике за изградњу капацитета и пројеката који омогућавају интеракцију без губитка личног или колективног идентитета. Кључ успешног интеркултурног дијалога налази се у признавању једнаког достојанства учесника. То значи признање и поштовање различитих облика знања и начина изражавања, обичаја и традиција, као и напоре да се успостави културно неутрални контекст за дијалог који омогућава заједницама да се изразе слободно. Ово се

посебно односи на међуверски дијалог. *Међуверски дијалог* представља кључну димензију међународног разумевања и решавања сукоба на тај начин. Дакле, културна разноликост обухвата уважавање суверенитета, односно права на самоопредељење народа, група и појединаца. Свака група људи има колективни избор да одреди стопу својих културних промена. Тим се претпоставља обострана спремност да се заједнички повере сопствене културе истом процесу промена које се међусобно подстичу.

Актуелне критике политике мултикултурализма могле би се довести у везу са анализираним концептима културне разноликости и интеркултурног дијалога. Мултикултурализам, као и поменути концепти, тежи да афирмише толеранцију, интеграцију и суживот група и њихових идентитета. Међутим, како су неки критичари и савремени политичари потврдили, мултикултурализам је у великој мери довео до супротних ефеката, као што су нове поделе унутар друштва и „поткопавање“ темеља државног јединства. Ова наизглед конзервативна гледишта треба узети у обзир при разматрању практичне улоге културне разноликости, како у контексту националних и културних идентитета, тако и у политици међународних културних односа.

Културни изазов са којим се суочава свако мултикултурно друштво је да помири признавање, заштиту и поштовање културних специфичности у афирмацији и промоцији универзалних заједничких вредности које проистичу из садејства ових културних посебности. У настојању да се испуни овај изазов, тензије између различитих идентитета могу да постану покретачка снага, која се заснива на разумевању друштвене кохезије, као и на интеграцији различитости својих културних компоненти.

## 2.4. Култура између глобалних сукоба и сарадње

На почетку XXI века, након радикалне глобалне прерасподеле моћи, на делу је *хетерогеност стратегија* и мотива у међународним културним односима, у изузетно променљивом и нестабилном окружењу.

Оно што је некада била одлика националне моћи, убрзо је постало стандардизовани облик националне репрезентације, и основни елемент новог система међународних и интеркултурних односа. У постхладноратовском мултиполаризованом свету, мешавина старих и нових национализама егзистира заједно са формацијама наднационалних и трансационалних процеса. У овако промењеним условима, инструменти политичке борбе су премештени на симболички план, што је пружило могућност новим актерима да узму учешћа у тој новој борби, која се све више води на пољу културе.

То повлачи коначно питање, а то је: „Да ли су културе данас извори конфликта или извори сарадње?“, које рефлектује парадоксалност савременог света. Одговор на питање је, дакле, потврдан у оба случаја и на неки начин представља суштинска одређења актуелне улоге културе у међународним културним односима, а она је истовремено претећа и подстицајна. Међутим, када се доведе до крајности која не сведочи о реалности, идеја о култури у свету губи свој смисао. Другим речима, идеја о „*културним ратовима*“ и „*сукобима цивилизација*“ једнако је заводљива као и она о „светској аутентичној универзалности“ и „планетарној блискости“.

Измењена парадигма међународних културних односа тиче се, дакле, још једног у низу преокрета који су се десили на релацији културе, политике и друштва, овога пута у још сложенијем опсегу, којим су обухваћени и неки контрадикторни токови. Пре свега, то се односи на оне токове обухваћене глобализацијом, као процесом који угрожава не само досадашњу позицију и улогу држава већ и конкретне идентитете, односно вредносне системе. Затим, измењена парадигма се односи на усложњене механизме културне комуникације у таквом окружењу и на неизвесност опстанка културне разноликости и појединачних културних идентитета

у глобализованом свету. Коначно, трећа димензија нове парадигме тиче се организовања и управљања међународним културним односима, као и конципирања стратегија и инструмената који ће пружити адекватан одговор на измењено окружење.

Глобализација је повећала тачке интеракције и трвења између култура, што је довело до појачаних тензија међу идентитетима, посебно верске природе, који могу да постану потенцијални извори сукоба. Суштински изазов, дакле, био би да се предложи кохерентна визија културне разноликости која може постати корисна за активности међународне и глобалне заједнице. Стога је неопходно развијати нове приступе интеркултурном дијалогу. Предуслови су разматрање начина на које се културе односе једне према другима, свести о културним сличностима и заједничким циљевима, као и идентификација изазова које треба испунити у помирењу културних разлика. То даље доприноси да се спроводе и концептуалне промене у вођењу јавних политика, што практично значи умерени курс између политике интегративне заштите (културне традиције, наслеђа и идентитета) и политике подстицања културне разноликости (савремено стваралаштво).

## ДРУГИ ДЕО: МЕЂУНАРОДНИ КУЛТУРНИ ОДНОСИ СРБИЈЕ

### 3. СРБИЈА У СВЕТСКИМ И УНУТРАШЊИМ ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИМ ТОКОВИМА

Почетак новог миленијума Србија је дочекала са наизменичним сменама „великих очекивања“ и „изгубљених илузија“, проузрокованих глобалним друштвеним токовима и сопственим унутрашњим структурално-системским и културно-историјским противуречностима, које су изнова потврђивале њено одређење као недовршене, односно „слабе државе“.

Како истиче Љубодраг Димић, два века српске историје (1804 – 2004) обухватају: „дванаест ратова, више геноцида, мноштво буна и устанака, више грађанских ратова, неколико ослободилачких епопеја; затим четири економске блокаде, петнаестак великих дипломатских криза које су провоцирале све видове спољних притисака и унутрашњих напетости; утрошак великих генерацијских енергија на подизању и очувању државе, модернизацији друштва и формирању институција, хватању цивилизацијског 'прикључка' са Европом; више револуција и диктатура, мноштво сеоба и тањења националног ткива, бројни егзодуси и 'сабијања у матицу'" (Димић, 2005: 15).

Као у последњој деценији XIX века, Србија је и читав век касније имала изглед земље у агонији, земље у конфликту са односом према Европи, њеним вредностима и обрасцима. Питања модернизације Србије су и тада, као и данас, довела до поларизације, како политичких елита, тако и грађанства. Тадашњи социо-културни образац формиран на противречним премисама доживљаваће своју регенерацију до данашњих дана и битно утицати на све касније фазе модернизације Србије, а свакако и њених односа са светом.



### 3.1. Кратак осврт на развој спољнополитичких односа Србије

Спољнополитички односи Србије могу се пратити од времена првих облика самосталности у XII, XIII и XIV веку, док су каснија спољнополитичка искуства стицана у различитим фазама доминације Отоманске империје на Балкану од почетка XV века. Од XIX века, па све до данашњих дана, спољнополитичке позиције и оријентације Србије су се мењале, од периода трагања за генералним правцем у спољној политици, потпуне зависности од иностраних чинилаца, периода лидерства међу суседима или утапања у шире спољнополитичке концепте. Може се рећи да су историја и развој спољне политике Србије обележени низом дисконтинуитета (Јовановић, 2005: 160).

Од почетка XIX века, положај и спољнополитички односи Србије били су везани за општу политику великих европских сила према **Источном питању**. Србија је у то време почела да успоставља званичне дипломатске односе, а међу првим земљама биле су Русија, Аустрија, Велика Британија, Француска, Немачка, Италија и још неке европске земље, док су дипломатски односи са САД успостављени нешто касније. Током ослободилачке борбе против Отоманске империје, нарочито после Првог (1804) и Другог српског устанка (1815), Србија је интензивирала дипломатску комуникацију преваходно са Портом у Цариграду, у односу на коју је профилисала свој однос са великим силама: Русијом, Аустријом, Великом Британијом, Француском, Немачком, Италијом, али и са другим европским државама, као и суседним земљама, посебно са Румунијом, Бугарском и Грчком.

Након устанака променио се и положај Србије у међународним односима, тако да је она све више била у позицији зависности од великих сила. Србија се у том периоду изборила за видљивост свог питања у европској политици. Српско питање је постало важно питање европске дипломатије, посебно у оквирима Источног питања, кроз решавање положаја српског народа у Отоманској империји, а затим и стицања независности српске државе.

Касније, средином XIX века, у решавање српског питања, а тиме и међународног положаја Србије, све више су се укључивале поједине силе, прво

Париз, а затим и Берлин, што ће резултирати стицањем пуне државне независности Србије на Берлинском конгресу 1878. године. „Централну улогу, коју је некада у српској спољној политици имао Цариград, од тог доба су преузели Беч и Санкт Петербург између којих је Београд покушавао да лавира тражећи поуздан ослонац за своје спољнополитичке тежње, али уз веома значајно политичко и привредно присуство (и супарништво) Париза и Берлина на овом подручју“ (исто, 164). Тиме је Србија постала значајан политички актер на регионалном, али и на централноевропском плану.

Нова фаза спољнополитичких односа Србије може се пратити након Балканских ратова и завршетка Првог светског рата, односно формирањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (која је 1929. године променила име у Краљевина Југославија). Са међународне политичке сцене нестали су готово сви савезници и противници Србије из XIX века (Цариград, Беч, Русија, Немачка). Једино је Француска задржала улогу одлучујућег чиниоца, а Италија се појавила као све значајнији фактор. Осим тога, новонастала држава је обухватала много већи простор и тиме задобила значајнију *геостратешку улогу*. Овај међународни положај новоформиране државе уздрман је појавом нових држава Албаније и Мађарске, па је спољнополитичка активност била усмерена ка регионалном и централноевропском повезивању. У периоду између два светска рата, Краљевина Југославија већ је била чланица Мале антанте (са Румунијом и Чехословачком) и Балканског савеза (са Румунијом, Грчком и Турском), као и чланица Друштва народа, које је у великој мери утицала на прекомпозицију међународних односа.<sup>29</sup>

Нови обрт у спољној политици Југославије десио се тридесетих година XX века, јачањем нацистичке Немачке. У току Другог светског рата, дошло је до драматичних промена у развоју спољне политике. Након турбулентног периода дошло је до ослобођења земље и стварања нове југословенске федеративне државне заједнице, која је прокламована и међународно призната 1945. године. Тријумф комуниста значио је доминацију совјетске сфере утицаја и стаљинистичке идеологије. За веома кратко време, 1948. године дошло је до новог обрта након сукоба Броза и Стаљина, чиме је Социјалистичка Федеративна Република

---

<sup>29</sup> Према: Петковић, Ранко *Дипломатска традиција*, приступљено: 6.8.2011.  
<http://www.mfa.gov.rs/Srpski/Departmentframe.htm>

Југославија добила потпуно нову, важну улогу у *биполарним хладноратовским односима*.<sup>30</sup> СФРЈ је била оснивач и Конференције о европској безбедности и сарадњи 1975. године, као и један од утемељивача покрета несврстаних земаља, чија су два састанка на врху одржана у Београду (1961. и 1989). Од тада се Сједињене Америчке Државе појављују као битан фактор у међународним односима, чиме је Југославија дефинитивно позиционирана као зона „између“ више утицаја.

Фокусирањем на *политику несврстаности* и напуштањем регионалног аспекта повезивања, изграђена је таква позиција државе која је омогућила комунистичким елитама изградњу митологије социјалистичке Југославије, засноване на преувеличаном значају сопствене моћи и улоге у свету. Ова врста искривљеног виђења свог места у свету, биће одлучујућа у каснијим фазама спољнополитичких односа Србије, што је фактички допринело општој дезоријентисаности не само државне дипломатије већ и унутардруштвених односа.

Распад Југославије (СФРЈ) био је једна тачка у хронологији догађаја који су обележили овај период. После распада СФРЈ, Савезна Република Југославија, па касније Државна заједница СЦГ нису имале јасно дефинисану стратегију спољне политике, чиме би се и формално раскрстило са изолационистичком спољном политиком Србије која је била на снази до пред крај 2000. године.

Дарко Танасковић коментарише да „свака држава из састава претходне Југославије, без изузетка ту спада и Србија, има знатно мањи међународни значај но што је имала Југославија, у време пре краја осамдесетих и почетка деведесетих година. И наравно, у зависности од тога како су се ове државе уклопиле у нову међународну поделу утицаја, интересних сфера и улоге у међународној подели рада, како се то некад говорило, оне сада настоје да стекну поново извесни кредибилитет и да се представе као субјекти од одређеног значаја, бар регионалног, ако не макрорегионалног и глобалног.“ Говорећи о актуелној ситуацији, Танасковић додаје да „Србија данас тек покушава, нешто успешније последњих година, да изграђујући и нову стратегију и тактику свог међународног наступања поврати нешто од

---

<sup>30</sup> О спољној политици социјалистичке Југославије, и улози Тита у креирању југословенске дипломатије у време хладног рата, види: Петровић, 2010.

позиција које је имала некадашња Југославија, и да сада примерено својим могућностима и свом окружењу изгради нешто чвршћу позицију.<sup>31</sup>

У званичним приоритетима спољне политике Србије, то је дефинисано кроз рад на европским интеграцијама и пуну сарадњу Србије са међународним организацијама. После скоро десетогодишњег одсуства, процес укључивања СР Југославије, па тиме и Србије, у рад *међународних организација*, био је изузетно значајан, као израз опредељености земље да буде активан члан међународне заједнице, са циљем јачања мира, безбедности и унапређења међународне сарадње, и преваходно ангажовање на мирном решавању међународних спорова. Фактички почетак повратка Србије (у оквиру СР Југославије) у међународне организације представља усвајање резолуције Генералне скупштине УН 1. новембра 2000. године, када је СР Југославија постала пуноправни члан Уједињених нација. Такође, СР Југославија је 10. новембра 2000. године на ванредној седници Савета примљена у Организацију за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), као најважнију паневропску организацију, у јачању демократских и реформских процеса у СР Југославији.

Поред повратка у универзалне међународне организације међу којима се по значају издвајају Уједињене нације, као и специјализоване агенције и стручне организације, од приоритетног интереса, за Србију је било и укључивање у европске и друге регионалне организације. Већ у јануару 2001. године покренута је процедура учлањења у Савет Европе, где је СР Југославија добила статус специјалног госта у Парламентарној скупштини Савета Европе. Савезна Влада Савезне Републике Југославије је крајем априла исте године донела одлуку о отпочињању процедуре приступања Савезне Републике Југославије програму Партнерство за мир. У оквиру регионалне сарадње, у овом периоду СР Југославија је приступила Пакту стабилности за Југоисточну Европу.

Повратком Србије у међународне институције, пре свега Савет Европе, од 2003. интензивирани су и активности у области међународне културне сарадње. Након што је 2006. године Црна Гора прогласила независност, Народна Скупштина Републике Србије је изгласала да је Република Србија легални наследник државне

---

<sup>31</sup> Интервју са Дарком Танасковићем, реализован 05.09.2011.

заједнице Србија и Црна Гора, чиме је Република Србија постала самостална држава. Прошавши кроз изузетно дуг период политичке и друштвене несигурности, Србија је у новим државним оквирима самосталности започела и своју нову страницу спољнополитичких односа, која је неретко била одређена „политиком условљавања“ међународне заједнице (Делевић-Ђилас, 2005).

У „трећем таласу демократизације“ (Хантингтон) започет је процес транзиције у који су земље источне и средње Европе ушле крајем осамдесетих година XX века са већим или мањим успехом. И док је текао процес дезинтеграције социјалистичких држава, с друге стране се одвијао процес економског, политичког и културног уједињавања западних европских земаља у Европску заједницу. Пад Берлинског зида довео је до поновног јачања утицаја Запада, односно англосаксонско-атланског (САД и Велика Британија) са упориштем у НАТО-у и континентално-европског (Немачка и Француска, односно „стара Европа“) оличеног у ЕУ. Поред великих сила, постојали су утицаји и земаља као што је Турска, као последица историјско-цивилизацијских околности, исламског фактора и европских претензија.

У таквим околностима постало је јасно да је геополитички положај Србије у односу на изузетан значај некадашње СФРЈ у време хладноратовских односа, далеко мањи. Како је већ речено, Србија је током деведесетих изгубила и политички углед у међународним оквирима. Праћена комплексним збивањима у унутар-политичком животу, ова чињеница о рунираном угледу земље остала је до данас један од фактора који отежавају дефинисање и реализацију спољнополитичких циљева Србије.

### 3.2. Продужена транзиција Србије

Двехиљадита година означила је преломни период у развоју демократије у Србији и отворила наде у коначно окончање периода ратних сукоба и почетак приближавања Србије Европи. Овај период требало је да означи коначан повратак „изворном идентитету“ и аутентичним националним вредностима изван оквира политичке манипулације. Међутим, улазак у процес транзиције, која ће бити пролонгирана, Србији је донео раст незапослености, пад животног стандарда, уз слабљење социјалне политике. Тиме је Србија, уз све напоре да кроз преговоре унапреди своју позицију, заправо остала позиционирана као проблематични „други“.

О постоктобарским „изгубљеним илузијама“ са којима се Србија суочила пет година касније, Загорка Голубовић изводи следеће закључке: „Изгубило се уверење да је 5. октобар био симбол демократске прекретнице...грађани стављају акценат на одсуство јасних идеја куда иде земља, као и на раскорак између демократских власти и грађана, из чега произилазе равнодушност и беспомоћност, апатија као основне карактеристике садашње атмосфере, а 'колективна депресија' као колективни тон у перцепцији стварности“ (Голубовић, 2005: 37). „*Транзициони умор*“ који је стигао Србију пет година након почетка реформи показао је не само неодрживост очекивања која су била превисоко постављена већ и општу дезоријентисаност у погледу суштинског смера и исхода транзиционог пута. Сумње у погледу европског пута условљене су, може се рећи, и недовршеношћу претходних модернизацијских процеса у Србији.

Период продужене транзиције у Србији, као „друштву малих размера“ (Даглас, 2001), праћен је ломовима у друштвеном систему, остављајући критичан проблем система вредности и друштвеног идентитета готово на маргини дешавања. Културно-вредносни расцеп који је добио свој израз у дихотомији „традиционализам – модернизам“, обухватио је суштински широк спектар супротстављених вредносних оријентација, које су добиле на интензитету са убрзавањем процеса модернизације у Србији.

### 3.2.1. Политика дисконтинуитета у култури

У потпуно дезоријентисаном друштву, коме недостаје не само културна политика, већ и свест о културним вредностима, други разнородни чиниоци довели су до слике (привидне) „затворености“ и (укорењеног) „традиционализма“ друштва Србије, које се може посматрати и као „друштво разбијене традиције и неорганизоване отворености“. Као резултат, настале су праксе инструментализације културе, које су у одређеној мери настављене и после 2000. године. Одбацивањем догматско-просветитељског културног обрасца, који је на овом простору доминирао до последње деценије XX века, дошло је до формирања тзв. *транзиционог обрасца* (или културне матрице), са специфичним хибридниим елементима националног и мондијалистичког (Рогач, 2009).

Током последње деценије XX века, „затворена и изолована Србија поништила је све елементе раније отворености (Југославије) и међукултурне комуникације са светом и суседима и све се више окретала уској одбрани 'националних интереса' и циљева који су у ствари били контрапродуктивни“ (Голубовић, 2006: 237). Недостајала је свест о сопственим културним вредностима која би пружила сигурност, мотивацију и достојанство идентитету људи. Уместо тога, годинама је негован развој „ратне културе“, „кич патриотизма“ и „пинк културе“, који су били у функцији стратегија самоочувања тадашње власти (упор. Драгићевић-Шешић, 1994; Горди, 2001).

Триво Инђић илуструје судбину културе тог времена на следећи начин: „Држава је, преко својих органа и кадрова водила културну политику која је одговарала само официјелним потребама и захтевима, то јест духу тзв. партијске државе, која је истрајавала на нашим просторима већ деценијама...Идеолошке предрасуде и дневни политички прагматизам били су доминантни критеријуми финансирања и промоције културних установа и програма“ (Инђић, 2009: 146).

Културна сарадња у Југоисточној Европи у транзиционом периоду (1989–1995), одвијала се и према контрадикторним захтевима у оквиру културних политика. Први се односи на питања идентитета и откривања „старих корена заједничког идентитета“ са Западном Европом, или подручјима ван Балкана. Тако су се, на пример, представљале везе Румуније са Француском, Хрвата са Немцима,

Србије са Русијом, Белорусијом и Јерменијом, Босне са Аустријом, Црне Горе са Италијом. С друге стране, потреба за интеграцијом у свет, представљала је заједнички захтев и карактеристику културних политика у региону у том периоду. Потреба да се представе националне вредности које ће се препознати у свету, као и видљивост и присутност на светској културној мапи пре свега у светским метрополама Паризу, Лондону, Њујорку, представљају приоритете држава целог региона Југоисточне Европе (Dragičević-Šešić and Suteu, 2003: 3).

Међутим, да ли је промена власти, у односу на турбулентне друштвено-политичке промене у протекле две деценије, довела и до неопходних промена у култури и решавања дубљих комплексних проблема, као што су: дефинисање нове културне политике у условима политичког и економског плурализма, редефинисање културног идентитета и односа према традицији, затим излазак из изолације у односу на међународну културну заједницу? Позиција културе и институција културе у ширем друштвено-политичком систему ни много касније није промењена, већ је остала под патерналистичком контролом државе, без стварне бриге и улагања у инфраструктуру, културну продукцију, па и међународну културну сарадњу.

Према Националном извештају о стању културне политике у Србији (2002), период последње деценије XX века (1990–2000) дефинисан је као „култура национализма“, уз јасну политичку инструментализацију културе. Овај период карактеришу непостојање јасног концепта културне политике, непостојање јавног дијалога о стратешким питањима у култури и коначно дисконтинуитет културне политике. Афирмација концепта „реафирмације српског националног и културног идентитета“ у том контексту је била неодржива због опште изолационистичке политике државе, која је онемогућила културне контакте и размену са другим културама.

Триво Инђић сматра да је један модел културне политике завршен. „Значи један етатистички модел је окончан и ми смо у ситуацији да тражимо неки нови демократски плуралистички модел културне политике у коме би држава била само један од чинилаца, а у коме би такозвани приватни сектор, приватни актери и институције, такође били један од носилаца културне политике. Оно што је у овом прелому нестало, а мени се чини да је било позитивно, то је пре свега једна



концепција државе шта хоће у овој области, и друго, заиста веће финансијско и организационо ангажовање претходне државе у овом домену.<sup>32</sup>

Говорећи о актуелној ситуацији у култури, Димитрије Вујадиновић потврђује да „Србија нажалост није дефинисала своју културну политику. Ми немамо јасне приоритете, циљеве, инструменте, којима бисмо водили културну политику. То све зависи од политичке воље. А оно што је посебно забрињавајуће, а то је да цело друштво није схватило значај културе и културне продукције, као области која се не схвата само као потрошња и забава, него је то једна озбиљна човекова потреба, култура као поприште и исходиште естетских, духовних, етичких вредности..<sup>33</sup>

Александар Ђерић оцењује да транзиција културног система Србије није практично ни започета. „Све док се не заврши економска транзиција у држави, није могуће окончати ни транзицију у култури и промену културног система“.<sup>34</sup> У таквим околностима, изазови који се постављају пред Србију у виду европских интеграција додатно компликују ове процесе друштвене трансформације.

Све речено указује да је у суштини дошло до сужавања поља културног деловања, односно до маргинализације културе, како у земљи, тако и у културним праксама Србије у Европи и свету. У исто време, то је један од фактора који отежавају сложени процес прикључивања Србије Европској унији.

---

<sup>32</sup> Интервју са Тривом Инђићем, реализован 22.08.2011.

<sup>33</sup> Интервју са Димитријем Вујадиновићем, реализован 31.08.2011.

<sup>34</sup> Интервју са Александром Ђерићем, реализован 22.07.2011.

### 3.3. Србија на путу ка Европи

Од 2001. године, опредељење Србије за ЕУ постаје један од главних спољнополитичких приоритета Србије, као што су успостављање сарадње са светским центрима моћи, развој регионалне сарадње, побољшање позиције у свету.<sup>35</sup> Услед недостатка формално и јасно дефинисане спољнополитичке стратегије Србије, као и због непостојања консензуса на политичко-социјалном плану, дошло је до многих противуречности и недоследности, које су се манифестовале како на уско политичком, тако и на плану културних пракси Србије у свету. Европске интеграције, у односу на међународно окружење, представљају и даље главну стратешку оријентацију Србије.

Постоје многи оптерећујући фактори везани за унутрашњи друштвени систем, који додатно отежавају како процес европских интеграција, тако и остале активности Србије у међународним односима. Историјски фактори тичу се савремених последица историјске „стихије“, али пре свега питања територијалних граница. Коначно, менталитети и схватања грађана и политичких елита о месту Србије у свету, према којима је Србија и даље подељено друштво, између традиционализма и модернизма, остаје једна од важнијих детерминанти које утичу на спољну политику уопште (Висковић, 2008: 17–21). Међутим, чињеница је да услови за промену периферног положаја Србије ка центру нису још стечени, па се ова неповољна ситуација засигурно одражава на све визије стратешког позиционирања Србије.

Иако се придруживање Европској унији може дефинисати као највиши облик сарадње који се успоставља између појединачних држава и Европске заједнице, за Србију, па и друге земље које су још увек на том дугом и тешком путу, оваква тежња подразумева озбиљан рад – од политичких одлука до конкретних активности у готово свим друштвеним сферама. Десет година након петookтобарских промена,

---

<sup>35</sup> Устав Републике Србије дефинише међународне односе Србије који почивају на „општепризнатим принципима и правилима међународног права“, а који су истовремено део правног поретка Републике Србије и непосредно се примењују. Устав Републике Србије, приступљено 9. фебруара 2011. [http://www.parlament.gov.rs/content/lat/akta/ustav/ustav\\_1.asp](http://www.parlament.gov.rs/content/lat/akta/ustav/ustav_1.asp),

важно је да се преиспитају кораци које је Србија до сада направила, као и шта је, као будућу земљу кандидата, очекује на том путу ка Европи (види: Ердељан, 2010).

Активности Владе Републике Србије у смислу остварења стратешког циља, приступања ЕУ, започете су институционалним променама. Тако је 2002. године формиран Сектор за европске интеграције при Министарству за економске везе са иностранством, а то је учињено и у осталим министарствима. У Министарству културе је такође уведена посебна јединица за европске интеграције. Влада је у 2005. години усвојила Националну стратегију Републике Србије за приступање СЦГ ЕУ, иако се европско опредељење водеће политике од октобра 2000. није доводило у питање. Међутим, постојао је низ околности које су отежавале активности Србије усмерене ка међународној заједници, као што су неизвесност функционисања тадашње Државне заједнице Србија и Црна Гора и редефинисање њихових односа (што је разрешено црногорским референдумом за независност 2006. године).

Тако је Србија, нашавши се у новим околностима, изнова почела да дефинише свој идентитет и своје интересе. Посебан проблем представљала је политичка фрагментисаност која је отежавала јединствено уобличавање националних циљева и приоритета, а та врста политичко-социјалне неусаглашености Србије опстаје до данашњих дана. Иако је данас јасно да је процес приступања Републике Србије ЕУ иреверзибилан процес, и даље се може сагледати подељеност српског друштва на „проевропски“ и „евроскептични“ (или антиевропски) део.

Европске интеграције налазе се данас у самом врху политичке агенде Владе Републике Србије. Србија је прешла велики пут, али пред њом стоје велики изазови до чланства у ЕУ, о чему сведочи низ чињеница. Након постигнутог консензуса о кључним питањима као што је питање Косова, на званичном нивоу постоји позитивна атмосфера за напредак Србије у европским интеграцијама. У октобру 2010. године, Европска комисија је дала позитиван Извештај о напретку Србије, док је у децембру Савет донео одлуку да одмрзне Прелазни споразум о трговини и трговинским питањима између Европске заједнице и Републике Србије. Поред тога, након деценија рестриктивног визног режима, грађани Србије су 19. децембра 2009. године добили могућност да слободно путују у земље шенгенске зоне. Коначно, 22. децембра 2009. председник Србије Борис Тадић је предао захтев за чланство у ЕУ.

Актуелни министар спољних послова Србије Вук Јеремић, у својим говорима често истиче приврженост Србије Европи: „Ми не оклевамо, јер ми знамо да је наша будућност у Европској унији... кључ будућих успеха Србије лежи у европским интеграцијама. Велика идеја Европе чини оквир нашег понашања и начина мишљења; она истиче нашу хуманост и допушта да оно што нас спаја избије на површину нашег карактера. Јер у европској демократији влада се односи према сваком грађанину са емпатијом и разумевањем делећи њихове наде и снове. Европска демократија XXI века није вредносно неутрални, механички процес. Она је више од тога. То је заједнички живот у заједници истих вредности.“<sup>36</sup>

Међутим, да процес придруживања није ни изблиза једноставан, показују многи примери у анализи ових чињеница из праксе. Са сликовитим поднасловом „Европа негде у нама и око нас“, Милена Драгићевић-Шешић и Сањин Драгојевић демистификују аспекте односа правих и замишљених препрека за политичку и културну интеграцију Европе, уз посебан осврт на односе међу земљама бивше Југославије (види: Драгићевић-Шешић и Драгојевић, 2006). То постаје посебно релевантно када се постави питање имица Србије у земљи, у ближем окружењу, и коначно у Европи и свету, из разлога што су сви ти нивои били укључени у његовом обликовању и каснијем репродуковању.

Питање да ли постоји јасна слика о европским интеграцијама која се презентује путем медија у Србији, у истраживању спроведеном на узорку водећих ТВ информативних програма, добија само делимичан одговор, а то је да се о европским интеграцијама говори у великој мери, јер су оне, као што је већ речено, препознате као стратешки важно политичко и државно питање. У вези с процесом европских интеграција и њихове представе у јавности и међу грађанима Србије је и медијска репрезентација ове теме и импликације које она има на сам процес. Теми европских интеграција у медијима се приступа са аспекта да постоји консензус о томе да је овај процес нужна будућност ове земље, и да се, сходно томе, њој пружа пуна медијска пажња и простор (Рогач, 2008). Из тога следи, да је улога медија у

---

<sup>36</sup> Излагање Вука Јеремића, министра спољних послова Републике Србије на Првој конференцији амбасадора Републике Србије у Београду 16. децембра 2007; приступљено 19.05.2011. [http://www.mfa.gov.rs/Srpski/spopol/Ministar/Govori/161207\\_s.html](http://www.mfa.gov.rs/Srpski/spopol/Ministar/Govori/161207_s.html)

производњи значења о европским интеграцијама изузетна, а исто се односи и на значења имица Србије.

Друга страна стварности јесте то да је Србија до данашњих дана остала друштво противуречног карактера, односно друштво између затвореног и отвореног, друштво које одбацује сопствене традиције и прошлост и оног које их поштује, друштво које примењује дневнополитичку инструментализацију културе и уметности и оног које се залаже за културни развој уз укљученост у светске културне процесе.

Ова врста концептуалне кризе Србије, у политичком, друштвеном и културном смислу, одражава стање дубоке институционалне слабости, која оставља многа питања отвореним, многе проблеме нерешеним и многе нове неизвесности могућим. Јасно је да у околностима процеса европских интеграција Србија остаје пред изазовима у односу на сопствени друштвено-политички и културолошки оквир. Зато је од изузетног значаја утврдити реалну слику света и место Србије у њему. Да би се то учинило, потребно је пружити и једну ширу слику „духа времена“, у коме су се развијали различити обрасци и идентитети Србије.

Оно што остаје као главни задатак и као последица дугог периода дисконтинуитета, јесте потреба за редефинисањем односа према различитим друштвеним традицијама, културним матрицама, обрасцима и идентитетима, који опстају у садашњости и који, својом некада неартикулисаном или конфликтном суштином, отежавају будући друштвени и културни развој Србије, па и њено представљање у свету.

#### 4. МЕЂУНАРОДНИ КУЛТУРНИ ОДНОСИ СРБИЈЕ: СТРУКТУРЕ, ПРОЦЕСИ И ПРАКСЕ

Као последица сложених историјских токова и друштвено-политичких дешавања крајем XX века, Србија се у свету позиционирала као „слаба држава“. То се потврђује и кроз међународне културне односе Србије, који одражавају ту „слабост“ државе на концептуалном, институционалном и симболичком плану. У таквим околностима, питање „Да ли, и у којој мери политика међународних културних односа може допринети афирмацији боље симболичке позиције Србије у свету?“ оставља сужен избор одговора.

У претходном, уводном делу указали смо на то како су се развијали системи вредности у Србији, који на концептуалном плану потврђују подељеност ове државе на два пола: традиционални и европски. Србија као традиционална земља припада Европи, али не дели све вредности које се сматрају европским, већ негује оне које се односе на колективизам, православно наслеђе и нацију. С друге стране, Србија као европска земља припада европској западној цивилизацији и заступа либералне вредности и грађанске идентитете. Проблем је у томе што ниједна од те две визије Србије није успела да се у потпуности изгради у реалним друштвеним условима, већ је због турбулентних политичких дешавања често добијала патолошке изразе. Тај недостатак изграђених вредности представља прву и основну препреку за конципирање међународних културних односа Србије и њихово спровођење кроз институције и јавне политике.

У овом поглављу се бавимо организационим аспектима међународних културних односа Србије, којима су обухваћене државне институције. Институције се баве нормама и чињеницама реалног живота, али оне поред функционалне имају и симболичку улогу, чиме показују снагу или „слабост“ једне државе. Анализа институционалног оквира међународних културних односа Србије ће показати са каквим капацитетима држава располаже у том погледу и какве су могућности за унапређење тих политика и пракси.

#### 4.1. Државни актери у међународним културним односима Србије

Улога државе и њених институција у савременом међународном комуницирању је вишестрана, посебно имајући у виду промене изазване глобализацијом и новим информационим технологијама.

Међународни културни односи и сарадња вођени су политичким циљевима, као што су јачање утицаја у другој земљи или региону, изградња националног имиџа и репрезентација националног идентитета, тако да ће користити све позитивне резултате националних културних политика у циљу постизања тих политичких циљева. Чак и случају да су међународни културни односи и сарадња предмет подељених ингеренција између министарстава културе и спољних послова, или ако припадају надлежности специјализоване владине агенције, политички циљеви обично ће превагнути над секторским, односно културним аспектима. На тај начин постаје јасно да у пракси међународних културних односа култура прати политику и служи политици, тако да развојна питања готово неизоставно остају подређена промотивној стратегији.

У таквим околностима, важно је преиспитати актуелни институционални оквир међународних културних односа Србије, и идентификовати кључне изазове са којима се Србија у том смислу суочава. У наредном делу текста позабавићемо се анализом главних државних актера у области међународних културних односа Србије, а то су Министарство спољних послова и Министарство културе, информисања и информационог друштва.

#### **4.1.1. Министарство спољних послова – култура у спољној политици Србије**

У оквиру Министарства спољних послова Србије (МСП), Дирекција за међународну културну, просветну, научну, техничку и спортску сарадњу, која се налазила у оквиру Генералне дирекције за информисање и културу, до 2010. године била је надлежна за послове из области културе.

Према новој организационој структури МСП, од средине 2010. ова Дирекција је сведена на ниво одељења (**Одељење за међународну културну, просветну, научну, технолошку и спортску сарадњу**), које функционише у оквиру Сектора за билатералну сарадњу. У Одељењу за међународну културну, просветну, научну, технолошку и спортску сарадњу обављају се послови који се односе на: развој просветне, културне, научне, технолошке и спортске сарадње Републике Србије са другим државама; припрему, закључивање и спровођење споразума, програма и других уговора са државама и међународним организацијама у овим областима; ослобађање од царина робе која је културно-просветног или научно-технолошког садржаја; координацију послова у вези с доделом стипендија домаћим и страним студентима, као и друге послове из делокруга Одељења. Ово указује на умањени значај који ова организациона јединица има данас, у односу на претходне периоде.

У време СФРЈ од 1971. године, Савезни завод за међународну, научну, културно-просветну и техничку сарадњу, радио је на подстицању међународне институционалне сарадње југословенских институција и организација са сродним установама у иностранству. У овом периоду постојале су и међурепубличке координационе комисије, које су се бавиле пословима везаним за међународну сарадњу. Савезни завод за међународну, научну, културно-просветну и техничку сарадњу, бавио се усклађивањем и координацијом мултилатералне сарадње. Социјалистичке републике и покрајине имале су одговарајуће заводе који су координисали послове везане за међународну сарадњу. Мрежа иностраних културно-информативних центара који постоје данас у Србији, већином су основани у време СФРЈ. Они су и тада чинили важан део међудржавне размене.



Осим ове организационе јединице, Министарство спољних послова располаже значајним бројем екстериторијалних јединица у оквиру којих су: амбасаде, односно **дипломатско-конзуларна представништва**<sup>37</sup>, у којима се обављају и „културни послови усмерени на успостављање и унапређење међудржавних билатералних односа“ (око 70 земаља) и мисије које су задужене за мултилатералну сарадњу. Као једина екстериторијална јединица за „послове јавне дипломатије и културне сарадње“ јесте Културно-информативни центар Републике Србије у Паризу, за који Министарство спољних послова и Министарство културе имају подељене надлежности.<sup>38</sup>

Чињеница је да Министарство спољних послова ради на координацији између различитих области међународне сарадње, међу којима је и култура. Такође, ово Министарство представља важну институцију при закључивању међународних споразума, посебно у ситуацијама када дела као гарант за спровођење у различитим пројектима. Ово значи да, уколико се спроводи неки међународни пројекат из културе, Министарство културе или неко друго министарство може бити извршилац, али је Министарство спољних послова директно одговорно за реализацију пројекта пред међународним партнером.

Када је реч о Србији, Триво Инђић сматра да Влада, као основни државни протагониста, нема никакву концепцију међународних културних односа. „За ових десет година демократије, ми нисмо успели да урадимо једну озбиљну концепцију културне политике, једну стратегију културне сарадње са иностранством. То је уопште одраз кризе и целог тог комплекса међународних односа у које улази Србија и начин на који ти односи функционишу, где Србија нема иницијативу у домену спољне политике, него је то углавном такозвана реактивна спољна политика. Значи ми се прилагођавамо захтевима других. То се догађа, нажалост, и у културној политици. Немамо такозвану проактивну или офанзивну или дејствујућу културну

---

<sup>37</sup> Делокруг рада дипломатско-конзуларних представништава, уређен Бечком конвенцијом о дипломатским односима (1961), обухвата ограничења у информативно-пропагандном деловању (види, Радојковић и Стојковић, 2009: 70). Културно-информативни центри, као екстериторијална државна јединица, служе за конкретизацију активности, за које сама дипломатско-конзуларна представништва имају ограничења, а најчешће се односе на културне, научне и образовне активности, као и на активности које се тичу промоције земље и афирмације њеног угледа у јавности земље домаћина.

<sup>38</sup> *Информатор о раду*, Министарство спољних послова Србије, [www.mfa.rs](http://www.mfa.rs) приступљено 17.09.2011.

политику у домену међународних односа“, и додаје да је „на седницама Владе врло мало разговора о културној политици, а не сећам се да је икад била културна сарадња са иностранством на седницама Владе последњих десет година. То наравно говори и о квалитету те Владе, која је углавном прагматски оријентисана, оријентисана на *ad hoc* акције и без неке аутентичне визије. Дакле, ми можемо рећи да су све владе у Србији у области културне сарадње са иностранством биле крајње дефанзивне и нису имале слуха за ове послове.“<sup>39</sup>

Сагледавајући место културе у спољној политици Србије, Драган Великић истиче да „култура једне земље јесте њена лична карта. Нема те политичке опције која дугорочније може да анимира неку инострану публику као одличан филм, роман, изложба или позоришна представа. Међутим, погрешно је очекивати брзе резултате. Култура функционише на дуге стазе. Место културе у спољној политици Србије не може бити важније од места које култура иначе у Србији заузима. А то је на самом дну“.<sup>40</sup>

Да је култура суштински важна, потврђује и Вида Огњеновић: „Култура по дефиницији тежи ка што ширем и разноврснијем комуникационом простору, што треба схватити као њену велику предност у представљању идентитета у односу на друге, прагматичне врсте комуникације као што су на пример политика, трговина, или администрација. Зато је немерљив значај за сваку земљу, па и нашу, да омогући и организује што бољи наступ својих осведочених културних вредности и да се на тај начин брани од олакхих уопштавања да смо нација ратних хушкача и шверцера, односно, од наметања колективне кривице за недела појединаца“. Она додаје да „културна комуникација не сме бити спорадична ствар узгредне импровизације и пригодности, а још мање носталгични напор дијаспоре да естрадном дречавошћу из старог краја утажи жал за њим.“<sup>41</sup>

У општој оцени институционалног оквира међународних културних односа Србије, Слађана Прица истиче: „Билатерално, културна сарадња, иако је регулисана низом постојећих билатералних споразума о културној сарадњи, у највећој мери се

---

<sup>39</sup> Интервју са Тривом Инђићем, реализован 22.08.2011.

<sup>40</sup> Интервју са Драганом Великићем, реализован 23.07.2011.

<sup>41</sup> Интервју са Видом Огњеновић, реализован 11.08.2011.

не реализује. Одговорност лежи и на нама, али, наравно и на државама са којима су такви споразуми потписани. У оквирима мултилатералних облика сарадње, као што су међународне организације, у првом реду мислим на Савет Европе, не искључујем и Европску унију, у доброј мери и организације у оквиру система УН које имају мандат да се баве овим питањима, оцене би могле да варирају. Ми смо заправо држава која јесте потписница, страна уговорница, што значи да је ратификовала читав низ међународних конвенција, које се односе на сарадњу у области културе, чиме се обавезала, у складу са нашим Уставом, да их у потпуности поштује и примењује, али која у пракси то, у највећој мери, не спроводи. И то је оно што је основни проблем.<sup>42</sup>

Министарство спољних послова није у прилици да у већој мери подржава појединачне уметнике, менаџере, културне оператере и слично, јер се рад Министарства базира на већим пројектима од државног интереса, а често је за реализацију пројеката неопходно постојање различитих уговора и протокола. Осим тога, непостојање адекватних програма за унапређење међународних културних односа наводи Министарство да спорадично помаже управо појединце, без неког озбиљнијег плана. Оваква помоћ је добродошла, али не може наставити да буде пракса јер даје најмање резултата, а средства се расипају јер се не троше плански. Министарство спољних послова Србије прати већину културних акција која се одигравају између Србије и других земаља, помажући неке од њих спорадично и понекад учествујући као водећи партнер у неким од међународних културних иницијатива. Званични извештај о обиму и квалитету ове сарадње не постоји, док интерни извештаји покривају и оне програме који су се одиграли као иницијатива других Министарстава, нарочито Министарства културе. Ови извештаји представљају пописе изведених програма и пројеката, нису потпуни и не садрже детаље нити стратешке одреднице.

---

<sup>42</sup> Интервју са Слађаном Прицом, реализован 18.08.2011.

#### **4.1.2. Министарство културе, информисања и информационог друштва – Међународна културна сарадња у приоритетима културне политике Србије**

Од 2000. године до 2010. године, у Србији су се смениле четири владе и пет министара културе (Бранислав Лечић, Драган Којадиновић, Војислав Брајовић, Небојша Брадић и Предраг Марковић), који су имали незнатно различите приступе међународним културним односима и сарадњи.

Период непосредно након петооктобарских промена власти, обележен је и преобликовањем културног система Србије, насталог услед недостатка аутентичне и артикулисане културне политике, као и под утицајем глобалних културних токова. Анализирајући прву годину транзиције у култури, Весна Ђукић истиче да је Министарство културе у том периоду водило имплицитну културну политику која је у суштини била краткорочна и стихијска, јер се фокусира на санирање стања институционалног културног система Србије, без јасно дефинисаног програмског опредељења у области културе. У тој, првој години након избора, култура није била препозната као приоритет активности Владе (Ђукић Дојчиновић, 2003: 49-51). То ће остати и суштинска карактеристика свих влада које су се промениле у Србији до данашњих дана.

Министарство културе се од 2003. године бавило међународном сарадњом посебно у оквиру Сектора за међународне односе, европске интеграције и развој менаџмента у области културе. Од средине 2010. године, ова јединица је сведена на ниво **Групе за међународне односе у области савременог стваралаштва**, а у оквиру Сектора за савремено стваралаштво и културну индустрију.

У Групи за међународну сарадњу у области савременог стваралаштва обављају се послови који се односе на: поступак закључивања међународних споразума у области савременог стваралаштва и програма културне сарадње на нивоу Републике Србије; припрему административних уговора за примену међународних споразума; анализу и припрему информација и извештаја о међународној сарадњи у области савременог стваралаштва; праћење стања и предузимање мера за унапређивање сарадње у области културног стваралаштва

припадника српског народа у иностранству; међународну сарадњу у области језичке културе и књижевног стваралаштва-преводилаштва; иницирање и програмирање међународне активности у области стваралаштва; праћење и иницирање међународних културних манифестација у области савременог стваралаштва; праћење постојеће законске регулативе као и припрема стручних основа за израду нацрта закона и предлога других прописа из делокруга Групе, као и други послови из делокруга Групе.<sup>43</sup> Такође, према новој систематизацији из 2011, у оквиру Сектора за информисање и медије је Одсек за европске интеграције у области јавног информисања и културе, у оквиру кога се обављају послови који се односе на: сарадњу са представницима ЕУ и посебних органа, институција, одбора и тела при ЕУ из области културе и медија; праћење прописа, препорука и стандарда ЕУ у овим областима; утврђивање и формулисање пројеката који се финансирају из фондова ЕУ; надзирање и усмеравање процеса програмирања и спровођења пројеката из фондова ЕУ и сл.<sup>44</sup> Што се тиче Сектора за заштиту културне баштине, међународна сарадња односи се пре свега на послове везане за споменичко наслеђе које је на листи УНЕСКО, али и послове подршке директној институционалној међународној сарадњи, размени стручњака, изложби, организовање интернационалних семинара, обука и сл. Овај сектор је такође надлежан за област културног туризма.

У Извештају о раду Министарства културе (2002) идентификовани су приоритети културне политике: „деетатизација, демократизација, децентрализација, плурализам култура, алтернативни извори финансирања, усклађивање са законима ЕУ и успостављање регионалне и међународне сарадње“.

---

<sup>43</sup> Ова група има задатак и да се бави сарадњом са међународним организацијама: УНЕСКО (област културе и уметности; пројекти, програми и имплементација конвенција), Савет Европе (Надзорни комитети за културно и архитектонско наслеђе ЦДПАТЕП и надзорни комитет за културу, регионални програм за рехабилитацију индустријског наслеђа, Дани европске баштине, (пројекти интеркултурног дијалога), Међународна организација Франкофоније, Савет министара Југоисточне Европе, Организација за црноморску економску сарадњу, Централно европска иницијатива, Радна заједница подунавских земаља и друге међународне владине и невладине организације; као и са наднационалним организацијама: Европска унија (програми Култура 2007, Тачка културног контакта – ТКК/ЦЦП, предприступни фондови ЕУ ИПА и други). *Информатор о раду*, Министарство културе, информисања и информационог друштва <http://www.kultura.gov.rs/?jez=sc&p=28>, приступљено 17.09.2011.

<sup>44</sup> исто.

Међутим, у периоду од 2004. до 2007. године нису испуњени постављени циљеви и приоритети културне политике, упркос званичном одређењу Владе Србије за европске интеграције.

Током 2007. и 2008. године, учињени су конкретни помаци у правцу укључивања Србије у европске културне токове. Србија је у Бриселу фебруара 2008. године потписала Меморандум о разумевању, којим је званично приступила програму Европске заједнице Култура 2007–2013. Формирана је Тачка културног контакта, имплементационо тело Програма Култура 2007 која делује на националном нивоу и чији је задатак да промовише програм. Године 2008. Србија је преузела председавање Саветом, па је тим поводом, у години интеркултурног дијалога (Савет Европе) спроведено и неколико акција у виду конференција са циљем промоције интеркултурног дијалога у земљи и региону.

Приоритети деловања Министарства културе Републике Србије у периоду од 2008. до 2011. године дефинишу циљеве и принципе културне политике, а тек два од седам се односе на међународне аспекте: очување културног наслеђа и његово укључивање у савремене светске културне токове, и активно учешће уметника и савременог уметничког стваралаштва у међународним културним токовима. Међутим, конкретна питања међународних културних односа и сарадње овим документом нису дефинисана.

Када је реч о *Закону о култури*, на који се чекало готово читаву деценију, у њему се међународна културна сарадња спомиње на два места, и то у контексту остваривања културне политике. Прво је везано за обавезе Националног савета за културу, који „даје сугестије и предлоге за уређење других питања у области културе као и међуресорне сарадње (наука, образовање, урбанизам, међународна сарадња, итд.)“, а друго се односи на место међународне културне сарадње у Стратегији развоја културе Републике Србије, која би требало да садржи: „приоритете међуресорне сарадње (научноистраживачки рад, едукација, равномерни регионални развој, међународна сарадња, креативна индустрија, културни туризам, итд.)“ (*Закон о култури*, 2009).

Генерално, од почетка глобалне економске кризе, редефинисан је и приступ културној политици Србије кроз кључне речи – трансформација, рационализација,

концентрација и иновација. Такав план, у околностима драстичног смањивања буџетских средстава, укључује процену стања свих установа културе, стварање потенцијала за предузетнички приступ у култури, одржавање текућих пројеката и фокусирање на учешће у међународним догађајима. У овој, у суштини песимистичкој визији културне политике у Србији инсистира се на рационализацији и предузетничком приступу на свим нивоима.<sup>45</sup>

*Интерсекторска сарадња* има своје конкретно правно утемељење у Закону о државној управи.<sup>46</sup> Као што је већ напоменуто, Министарство спољних послова Србије је одговорно за међународна питања, док се Министарство културе бави уметничким и културним питањима међународне сарадње. Интерминистарска сарадња на нивоу Владе Србије ипак до данас није институционализована и системски уређена. Поводом специфичних питања и проблема или пројеката, спорадично се успостављају везе у форми интерминистарских радних група, нарочито у погледу сарадње између културе, образовања и науке. Међутим, пракса показује да у Србији не постоји јасна координација, као ни фактичка оправданост оснивања неких радних група, које често постоје само формално, без резултата. Посебно је важно истаћи недостатак активног рада интерминистарских одбора и група, који су одговорни за промовисање интеркултуралног дијалога. Позитивних примера има, али не довољно.

Јагода Стаменковић из Министарства културе, информисања и информационог друштва сагледава позитивне примере интерсекторске сарадње, посебно када је реч о великим и значајним пројектима. „На пример, у оквиру Дунавске стратегије, која је недавно усвојена, и чије спровођење представља велики потенцијал за цело Подунавље па и остале европске земље, култура наступа заједно са туризмом. Културни туризам је препознат као развојна грана, као важан економски потенцијал те и сама Стратегија повезује ове две области, у циљу

---

<sup>45</sup> [www.culturalpolicies.net/web/serbia.php](http://www.culturalpolicies.net/web/serbia.php) приступљено 03.02.2011.

<sup>46</sup> „Органи државне управе дужни су да сарађују у свим заједничким питањима и да једни другима достављају податке и обавештења потребна за рад. Органи државне управе оснивају заједничка тела и пројектне групе ради извршавања послова чија природа захтева учешће више органа државне управе. Оснивање и рад заједничких тела и пројектних група ближе се одређују уредбом Владе“ (*Закон о државној управи*, 2007).

креирања услова за одрживи развој а базираног на потенцијалу земаља у области културе – материјалне и нематеријалне баштине, као и савременог стваралштва“.<sup>47</sup>

Бранислав Димитријевић ситуацију у вези са местом културе у савременом свету види као врсту инерције из прошлости. „Постоји нека врста још увек мале инерције по којој, евентуално, култура јесте неки 'шлаг на тарту' који се ту може из неких церемонијалних разлога употребити, што бих рекао да је инерција из неког ранијег времена, социјализма, када је још увек постојала та нека свест да је култура нешто што доприноси угледу. Инерција тога на неки начин још увек постоји, и захваљујући тој инерцији још увек ту и тамо се нешто догоди.“<sup>48</sup>

Да би култура фактички била схваћена као озбиљан ресурс за комуникацију са другим народима, према Зорану Хамовићу, потребне су три претпоставке: „пре свега мора постојати континуитет, мора постојати стручност, то значи једна врста стручног капацитета који омогућава тај пласман и мора постојати физичка присутност. Кад се те три ствари испуне, а сигурно је да има и других фактора, то онда омогућава неку врсту комуникације која даје плод. Оно што је највећи проблем, јесте што ми не остварујемо ни једно од овога. Нити имамо капацитет, односно стручност, нити остварујемо континуитет. И на крају немамо физичку присутност.“<sup>49</sup>

Ова мишљења указују на једну врсту кризе у којој се култура данас налази, и то не само, како смо већ констатовали, вредносне кризе, већ кризе којом су ослабљени институционални капацитети Србије за деловање на пољу међународних културних односа. Култура није међу приоритетима државних актера, нити на пољу спољне политике, нити у културној политици Србије. На основу овог кратког прегледа институционалног оквира, који се односи на водеће државне актере у области културне политике и међународних културних односа, јасно је да се Србија и даље суочава са низом нерешених питања која се тичу уређења културног система, механизма доношења одлука, процеса стратешког планирања, процеса координације и интерсекторске сарадње.

---

<sup>47</sup> Интервју са Јагодом Стаменковић, реализован 13.07.2011.

<sup>48</sup> Интервју са Браниславом Димитријевићем, реализован 17.09.2011.

<sup>49</sup> Интервју са Зораном Хамовићем, реализован 15.08.2011.



## 4.2. Билатерална културна сарадња Србије

Према традиционалној, билатералној логици, размена је основни облик међународне културне сарадње. Билатерална сарадња између држава заснива се на јасно дефинисаним циљевима институционалне размене културних програма и манифестација, спроводи се кроз логистички оквир споразума (између држава за одређене области) и на основу потписаних програма сарадње (између ресорних министарстава две земље) који су унапред утврдили пројектне задатке за одређени период. Карактеристично средство међународне културне сарадње су квоте размене или размена по реципроцитету, на месечном, али чешће годишњем нивоу (програми резиденције за уметнике; програми едукације у разним областима; пројектне размене програма: изложбе, позоришне представе и сл.). Србија припада оној групи земаља које своју политику међународних културних односа и даље базирају на традиционалним формама и стратегијама.

Споразуми о сарадњи и њима усаглашени протоколи/програми представљају основни облик традиционално конципиране билатералне сарадње Републике Србије. Споразуми којима се регулише оснивање и статус културних институција (у форми културно-информативних центара, института, савета и сл.) јесу други значајни сегмент традиционално конципираних међународних културних односа. Културни центри са глобалном покривеношћу и широким спектром деловања, као што су Француски културни центар, Британски савет, Гете институт, Сервантес институт, представљају за своје матичне земље главни инструмент међународних културних односа. У свом раду често се опредељују за партнерства са јавним и приватним културним институцијама, како би остварили кључне циљеве, а то су промоција језика, културног наслеђа, културна и академска размена. Србија је међу оним земљама које и даље третирају културне односе и сарадњу превасходно кроз билатералне форме, што се види како из институционалне структуре водећих државних актера, тако и на основу самих програма, о чему ће више бити речи у наредним поглављима.

#### **4.2.1. Споразуми о културној сарадњи – између протоколарног геста и професионалних потреба у међународној културној сарадњи Србије**

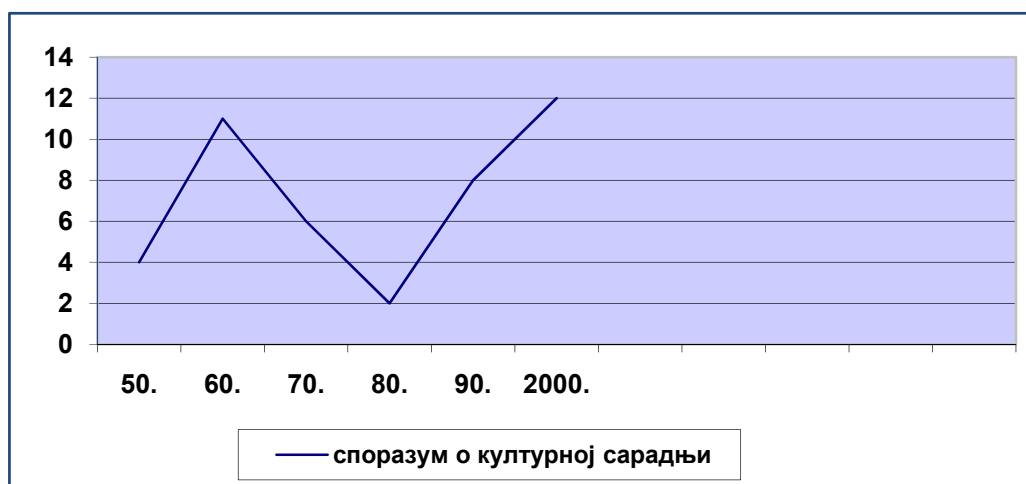
Споразуми о културној сарадњи се склапају између влада и служе као симбол добре воље, дипломатски гест, који омогућују да се на нижим нивоима склопе билатерални документи са практичним циљевима. Понекад се ради о комбинованим споразумима, који покривају образовну, спортску и друге видове сарадње. Постоје и случајеви у којима споразуми на високом нивоу имају више практичног значаја него свакодневне дипломатске активности. То се најчешће односи на споразуме о оснивању и статусу званичних институција културе, који такође прате логику комплементарности. Класичне културне институције у иностранству имају дипломатски статус и због тога се у свим аспектима тако и третирају. Тамо где то није случај, помоћу културних споразума се утврђују параметри који се налазе на линији са дипломатским статусом.

Споразуми о културним институцијама обично се потписују између влада, мада су они често део општих културних споразума. Споразуми о културној сарадњи налазе своју праву примену у документима на нижим нивоима, као што су програми рада, акциони планови, протоколи и сл., које се обично разрађују и, по договору одобравају и спроводе министарства културе. Међународним билатералним споразумима у области културно-просветне и научне сарадње обухваћена је сарадња у области науке и истраживања, културе и уметности, радија и телевизије као и образовања одраслих, ваншколског васпитања, омладине и спорта. Њима се подстиче размена професора, научних истраживача, студената и уметника.

У споразумима се често истиче помагање сарадње између установа за научна истраживања, стручних удружења и културних организација, као и сарадња радио и телевизијских станица и кинематографских установа. Овим споразумима се такође омогућава закључивање периодичних програма сарадње који представљају конкретизацију споразума.

Пракса потписивања споразума о сарадњи, којима су најчешће обухваћене области културе, науке и образовања у оквиру СФРЈ и каснијих правних држава

наследница, бележи се од педесетих година XX века (*Графикон 2*). То је период хладноратовских односа, али и период конституисања југословенског идентитета. Највећи број потписаних споразума забележен је шездесетих година и то на готово свим континентима света (Немачка 1969, Француска 1964, Холандија 1966, Јапан 1968, Кувајт 1964, Алжир 1964, Тунис 1962, Бразил 1962, Куба 1960, итд.). Споразуми из педесетих и шездесетих година углавном се и даље сматрају валидним, чак и у случајевима када годинама практично не постоји никаква сарадња са тим државама (види: *Прилог 1.*).



*Графикон 2: Споразуми о културној сарадњи Србије са светом*

На пример, обим и ниво интензивне културно-просветне сарадње коју је Југославија, касније Србија, имала са већином афричких земаља стагнира, са некима је и потпуно замрла последњих десетак и више година, а споразуми са њима се сматрају важећим. Исто се може констатовати за споразуме са већином јужноамеричких и блискоисточних земаља.

После двехиљадите године потписивани су нови споразуми и извршена је консолидација уговорног стања, у приближно једнакој заступљености. Нови споразуми су потписани пре свега са новонасталим државама у региону (Босна и Херцеговина 2010, Словенија 2001, Хрватска 2002, Црна Гора 2008). Од свих бивших југословенских република, Република Србија има једино са Републиком Словенијом заокружену институционалну сарадњу у просветно-културној и научно-технолошкој области. Споразуми су потписани и са земљама према којима су успостављени нови политички односи, односно за које је изражен интерес у општем

политичком смислу (Велика Британија 2002, Италија 2010, Турска 2002, Чешка 2005, Шпанија, 2005, Индија 2002, Египат 2005, итд.). Консолидација уговорног стања после 2000. године извршена је са земљама са којима су потписивани споразуми у време СФРЈ (Белгија 1952, Грчка 1959, Француска 1964, Мароко 1970, итд.).

Анализа уговорног стања такође показује да са око 20% земаља Србија нема потписана важећа документа којима би се уговорно регулисала сарадња у области културе, образовања и науке. Један од основних разлога јесте што је већина западноевропских земаља напустила овај вид међународне сарадње. То се посебно односи на праксу закључивања билатералних периодичних програма сарадње, која је, у земљама попут Белгије, Велике Британије, скандинавских земаља, Швајцарске, Француске, Холандије, одавно прекинута као превазиђени модел сарадње. Ове земље су одустале од закључивања периодичних програма, тако да активности у области културе и просвете усмеравају према надлежним институцијама Србије са којима утврђују годишње протоколе и програме о сарадњи и помоћи у финансирању реформи у образовању, медијима и сл.

Посебни протоколи се потписују само када се ради о акцијама које су под патронатом државе (велике изложбе, гостовања, дани културе и сл). Оријентација једног броја ових земаља јесте да се сарадња остварује кроз појединачне акције чији су иницијатори и реализатори институције и појединци из поменутих области делатности. На пример, културно-просветна сарадња са САД није регулисана уобичајеним међудржавним уговорима и остваривала се на основу *ad hoc* иницијатива једне и друге стране.

Са појединим земљама Србија има развијене билатералне форме сарадње. На пример, на основу Споразума о сарадњи у области културе, науке и образовања између СФР Југославије и Републике Аустрије из 1972. године, формирана је српско-аустријска Мешовита комисија која утврђује периодичне програме / протоколе којим се организационо и финансијски периодично регулише културна, научна и образовна сарадња између две земље. Слична је пракса са следећим земљама: Бугарска, Грчка, Италија, Кипар, Немачка, Румунија, Украјина, Шпанија, Израел, Иран, Кина, итд.

Упркос усаглашености самих термина који се користе у овим споразумима о сарадњи, суштински се не препознају разлике у културним системима земаља, што је за Србију од посебне важности, с обзиром на недовршени процес институционалне трансформације. Такође, сама пракса потписивања споразума за Србију не представља посебну добробит, јер се иза протоколарних церемонија заправо отварају нове обавезе које је потребно испуњавати. Укратко, овакво стање и свођење ове врсте сарадње на површне *ad hoc* дипломатске гесте, без уважавања реалних професионалних институционалних потреба на пољу културе, представља део општег модела „стихије“, према коме се у већој мери имплицитно воде међународни културни односи Србије.

#### **4.2.2. Културно-информативни центар у Паризу као парадигма политике међународних културних односа Србије**

Национални културни институти и културно-информативни центри су важна институционална потпора међународним културним односима, али пре свега инструменти за промоцију националног културног идентитета у различитим формама. Владе најчешће отварају своје културне центре у великим европским и светским метрополама које имају политички и културни значај као што су Њујорк, Париз, Лондон, и сл. Значајна промена евидентна је у политици неких културних института и агенција у последњих неколико година. Њихова улога дуги низ година била је нераскидиво повезана са културном дипломатијом, односно представљањем позитивне слике државе кроз културу. Међутим, данас је један број ових институција ближе повезан са културним односима, односно промоцијом међусобног разумевања и сарадње. Оне сада стављају нагласак на одрживом развоју, узајамно корисном, међународном партнерству у култури и уметности (Fisher, 1999).

У многим земљама политика међународне културне сарадње обележена је сукобима између светова спољне политике, културне политике и уметничког живота. У исто време, ова област политике позива на већу пажњу јавности, због опште интернационализације уметничких пракси, а нарочито због сукоба вредности и интереса који је карактеришу (Mangset, 1997).

Анализирајући културне институте широм света, Паскадилис (Gregory Paschalidis) закључује да, упркос плурализацији на пољу културних односа, глобалном сценом и даље доминирају институционалне мреже бивших империјалних сила, те да је географска распрострањеност ових мрежа коинцидира са просторним границама њихових ранијих сфера утицаја (Paschalidis, 2009). У том смислу, може се рећи да концепт националних културних центара и институција остаје једно од најважнијих средстава међународних културних односа и у савременом глобалном окружењу.

У Србији око десетак земаља из Европе и света има своје културно-информативне центре, који функционишу у различитим институционалним

оквирима. Глобална мрежа културних института и центара који имају најдужу традицију и највећи утицај у области савремених међународних културних односа обухвата пре свега Француски културни центар, Британски савет и Гете институт. Ови културни центри остварују свој утицај углавном кроз промоцију језика, мада се њихови приоритети некада протежу и на уметничке пројекте и размене. На овом месту се нећемо упуштати у дубљу анализу политика, менаџмента и инфраструктура појединачних институција, већ ћемо само истаћи значај овог вида међународних културних односа. Томе иде у прилог и чињеница да већина земаља Централне и Југоисточне Европе поседује мреже културних центара и то превасходно у центрима Западне Европе, као и у Сједињеним Америчким Државама.

У некадашњи југословенски систем било је укључено 12 културних центара у иностранству, који су се постепено гасили. Југословенски културни центар у Паризу, данашњи Културно-информативни центар Србије (КИЦ), отворен је 26. маја 1973. године, након размене нота између Владе Федеративне Републике Југославије и Француске. Правни основ за његово оснивање јесте Споразум о сарадњи између Југославије и Француске у области информационих центара потписан 9. јула 1961. године у Београду. Према споразуму, делатност центара имала је следеће оквире: организовање рада библиотеке и читаонице; издавање и дистрибуирање бесплатних публикација; приказивање филмова; изложбе фотографија, цртежа, графика, плаката, књига и дела уметности; организовање конференција књижевног, научног и општег типа, као и пружање помоћи југословенским институцијама за наставу француског језика.

Под називом Културни центар Савезне Републике Југославије, центар је функционисао до 4. фебруара 2003. године, а након распада Државне заједнице Србија и Црна Гора, 3. јуна 2006. године, Културно-информативни центар је и формално постао културни центар Србије у Паризу. Културно-информативни центар Србије (КИЦ) је данас једини културни центар Србије у иностранству.

Током деведесетих година, КИЦ је добио конотацију патриотизма и током периода ратова на подручју бивше Југославије често је долазило до оштећења имовине центра, као и до урушавања угледа ове институције. Крајем деведесетих КИЦ је отворио врата српским уметницима који живе у Паризу, као и ствараоцима из области књижевности, да у оквирима центра представљају своја дела. После

октобарских промена, КИЦ Србије је неко време био реновиран, а затим се поново враћа на сцену културног живота Париза, остварује партнерства са фестивалима и учешће на програмима изван самог Париза. Међутим, иако је формално био отворен (осим током реновирања), КИЦ Србије је прошао кроз дугу фазу дисконтинуитета како у смислу стратегије деловања, тако и у контексту програмирања и менаџмента институције.

Од 2000. године до данас, променило се чак петоро директора или вршилаца ове дужности. Прво је функцију вршиоца дужности директора кратко обављала Борка Божовић. С обзиром на то да је у ондашњој заједничкој држави „по кључу” место директора припадало Црној Гори, чекало се до 2004. године када је за директора именована Бранка Богавац из Црне Горе. Након распада Државне заједнице Србија и Црна Гора, Живадин Митровић је преузео функцију вршиоца дужности директора, где је провео годину и по дана. Од 1. новембра 2007. године функцију вршиоца дужности директора преузео је саветник из Амбасаде Републике Србије у Паризу, а директор Културно-информативног центра Србије до данас није именован.

За програмирање и предметно финансирање Културно-информативног центра Србије надлежно је Министарство културе информисања и информационог друштва, док је Министарство спољних послова формално и правно надлежно за рад овог центра. Центар пре свега промовише српску културу кроз организацију изложби, музичких концерата и предавања. Културно-информативни центар Србије представља тип непрофитне институције, што значи да нема право на сопствене изворе прихода, нити на продају артикала (сувенира из Србије, локалних производа, књига и сл.) као ни на пружање услуга, попут школе језика. КИЦ Србије такође не може да прима поклоне или да закључује директне уговоре о спонзорству. Донације или финансијска помоћ могу се применити само на дела уметника или на појединачне програме.

КИЦ Србије је, током свог постојања, мењао свој фокус неколико пута: био је окренут дијаспори, а понекад чак и потпуно исполитизован. Био је центар борбе за француско јавно мњење током целог периода кризе, кроз организовање дебата, конференција и презентацију публикација. Међутим, активности КИЦ-а Србије у Паризу у пракси већ дуго представљају пуко преживљавање центра, што захтева



потпуну трансформацију, односно конкретан стратешки план који би омогућио подизање капацитета ове институције са великим потенцијалом и значајем за Србију.

Један од кључних проблема јесте чињеница да значај и потенцијал ове институције нису довољно признати у Србији и да не постоји стварна политичка воља државе да подржава ову институцију. Ово се пре свега односи на издвајање потребних ресурса и креирање дугорочне стратегије деловања ове институције. То потврђује и Јагода Стаменковић, некадашњи руководилац ове институције: „Сматрам да је основни проблем функционисања било које сличне установе првенствено кадровска политика и оно што се зове систематизација, почев од броја запослених. Ситуација у КИЦ-у зависи првенствено од става државе, тј, надлежног министарства – Министарства спољних послова Србије, уколико причамо о претходном и о кадровима. Не треба сметнути с ума да је КИЦ на неки начин део дипломатског представништва, те и његова улога и функционисање морају бити томе донекле подређени“ и додаје да „будућност КИЦ-а лежи у јасној опредељености свих надлежних, и то не само програмској, већ у и широј свести о томе шта та установа јесте и шта заиста треба и може да представља у иностранству, имајући ту функцију стране мисије“.<sup>50</sup>

Важно је истаћи и друге аспекте везане са ову врсту институционалног деловања у међународним културним односима, а они се тичу самог менаџмента и одрживости. Како Зоран Хамовић истиче, „културни центри су скупи и не дају прилику за увек поуздану и квалитетну реализацију. Зашто? Зато што културни центар има запослене људе, запослени људи немају увек довољно новца, да би нешто реализовали, и на крају се испостави да „поједе коња трава“. У том смислу „шатл“ варијанта, она где ми завршимо цео посао овде, па га „пренесемо“ негде је много ефикаснија, посебно данас у време доступности и могућности за комуникацију“.<sup>51</sup>

Овде још треба напоменути да је питање оснивања и статуса културно-информативних центара Србије у иностранству проблематично из више разлога. Прво се тиче нерешене надлежности Министарства спољних послова и

---

<sup>50</sup> Интервју са Јагодом Стаменковић, реализован 13.07.2011.

<sup>51</sup> Интервју са Зораном Хамовићем, реализован 15.08.2011.

Министарства културе, информисања и информационог друштва, односно непостојања адекватне интерсекторске сарадње и заједничког проактивног деловања. Други проблем везан је за спољне факторе, државе са којима би путем међудржавних уговора требало да се регулише оснивање нових културних центара Србије у свету. За сада постоје само појединачне иницијативе, чији статус културно-информативног центра није формално правно потврђен. Такав је случај Културног центра Србије у Копенхагену, у оквиру Амбасаде Републике Србије, који представља резултат личног ангажовања амбасадорке и књижевнице Виде Огњеновић, која је у свом претходном мандату иницирала и отворила сличан културни центар Србије у Ослу.

На званичном нивоу, постоје идеје за оснивање културних центара Србије у градовима као што су Брисел, Њујорк и Москва. Ове идеје, међутим, нису прешле на ниво иницијатива и стратешког залагања за јачање институционалних капацитета међународних културних односа Србије у Европи и свету.

#### **4.2.3. Лекторати као проблем интерсекторске сарадње у међународним културним односима Србије**

Лектори за српски језик и књижевност могу да буду ангажовани на основу билатералних програма сарадње, на основу протокола о непосредној међу-универзитетској сарадњи или на индивидуалној основи.

Некада су лекторати били у домену Републичког завода за међународну, научну, културну, техничку и просветну сарадњу. Одлуком Владе тај завод се утопио у Министарство просвете, које је преузело све његове ингеренције. Лекторе шаље према међудржавним споразумима Министарство просвете, а Филолошки факултет у Београду и Филозофски факултет у Новом Саду према међууниверзитетским споразумима. Постоје и случајеви када земља која има потребу за професором српског језика сама нађе кадар међу нашим људима у дијаспори. Ове институције међу собом не комуницирају и немају обједињене податке.

Према подацима Министарства спољних послова Републике Србије, изучавање српског језика и књижевности на страним универзитетима је сложено питање са низом постојећих проблема. Први се тиче ангажовања лектора, који раде у различитим условима у зависности од земље пријема, односно најчешће на основу зараде од страних универзитета нису у могућности да покрију основне животне трошкове. Србија у највећем броју случајева не обезбеђује допунско финансирање нити има развијене механизме за стимулисање анагажовања квалитетних кадрова.

Други ниво проблема тиче се лоше и нередовне снабдевености лектората наставним средствима, као и недовољне техничке опремљености. Србија само периодично врши снабдевање лектората неопходном литературом, тако да се често користе застарели уџбеници за српскохрватски језик. Нису доступни уџбеници српског језика за странце, као ни нова издања дела српске књижевности, речници, аудио и видео материјали и сл.

Обустављање наставе српског језика и гашење лектората последица су низа околности. Прво, то је смањени интерес страних студената за изучавање српског језика. Затим, то су повезани фактори немогућности страних универзитета да

обезбеде финансијска средства за извођење наставе, односно одсуство финансијске подршке из Србије и неадекватно реаговање надлежних актера из Србије у односу на оснивање посебних лектората у односу на некадашњи српскохрватски језик (пре свега хрватског језика). „Многе лекторате смо изгубили, пре свега у Европи - у Берлину и Хајделбергу, Кракову. Многи раде захваљујући ентузијазму тамошњих професора. Они се за сада труде да сачувају лекторате у главним градовима. Отворени су у Пекингу, Сеулу, Гранади, па се универзитет обратио и ресорном министарству за помоћ. Проблем додатно отежава чињеница да на иностраним универзитетима влада велика криза. Они и редовна места својим професорима укидају, како би уштедели. Функционишу по комерцијалном принципу, а с обзиром на то да српски спада у мале језике, неким факултетима није исплативо да одржавају наставу за мале групе студената. Очување лектората је велики проблем, а материјална средства која се издвајају су изузетно мала“, каже ректор Универзитета у Београду Бранко Ковачевић.<sup>52</sup>

Закључак је да не постоји државна стратегија при избору и слању лектора у иностранство, нити било ко у земљи има поуздане и тачне информације где се све и у ком обиму српски језик изучава. Држава треба да реагује, да сама плаћа наставу. На катедрама за студије језика и књижевности, изучавају се и историја, култура земље и доприноси се интеркултурном дијалогу, као и унапређењу имиџа земље. Стога је важно успоставити системско залагање за опстанак и стварање услова за унапређење рада лектората српског језика и књижевности на европским и светским универзитетима.

Да би се спречило гашење лектората, а самим тим и престанак изучавања српског језика у свету, треба добро проценити где је потребно да се оснаже лекторати, а где да буду отворени нови. У том смислу, једно од могућих решења за српске лекторате у иностранству било би формирање једног независног тела које ће водити целокупну евиденцију, преговарати са универзитетима и слати лекторе.

Такво тело требало би да окупи представнике Министарства просвете, Министарства спољних послова и Министарства дијаспоре, Филолошког факултета у Београду, Филозофског у Новом Саду, Међународног славистичког центра,

---

<sup>52</sup><http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/763920/O%C4%8Duvanje+jezika+putem+lektorata.html> приступљено 26.07.2011.

Народне библиотеке Србије, Матице српске и Института за страни језик и књижевност. Да би овакав систем био успостављен, и да би био функционалан и ефективан, потребна је дугорочна брига државе, као и њена финансијска и институционална потпора. То би био значајан импулс интензивирању овог дела међународних културних односа Србије.

### 4.3. Мултилатерална културна сарадња Србије

У оквиру међународних организација одвијају се процеси мултилатералног преговарања и комплексног заједничког одлучивања држава чланица о одговарајућим областима. За разлику од билатералне сарадње, у преговарању учествују представници држава чланица, непристрасне личности (експерти у личном својству), представници држава нечланица, и посматрачи. Овај процес одлучивања је много комплекснији и укључује значајнији круг релевантних актера. Иако мултилатерални документи немају правну снагу и нису законски обавезујући, њихова политичка важност и тежина су изузетно значајни. Мултилатерална културна сарадња представља сарадњу између више од две државе, или са групом земаља, међународних организација или међународном заједницом. Ова форма културне сарадње је пре свега видљива, директна и дугорочна.

Дебата о билатерализму наспрам мултилатерализма односи се на мишљења да су то контрадикторне или независне стратегије сарадње. У сржи расправа јесте став којим се одбацује билатерализам као потенцијално опасан и конфликтан. Тако је после Другог светског рата у већини западноевропских земаља напуштен концепт билатералне економске сарадње и прешло се на концепт мултилатерализма. Највећи значај мултилатералне културне сарадње, за разлику од билатералне, није само у промоцији националне културе, већ у њеном стратешком унапређењу. Овај облик сарадње помаже унапређењу регионалне сарадње, непосредно даје смернице у процесу хармонизације националних легислатива (међу правним инструментима најбољи пример су међународне конвенције) и по својој природи има дугорочне интересе и резултате.

Имајући у виду да је Србија од оних земаља које су након 2000. године интензивирале мултилатералну сарадњу, пре свега повратком у међународне организације, важно је сагледати који су донели овог облика сарадње и шта би били највећи изазови у том контексту.

#### **4.3.1. Значај нормативних инструмената на примеру УНЕСКО „Конвенције о заштити и промоцији разноликости културних израза“**

Сарадња Србије са са УНЕСКО-м на пољу културе се одвија у оквиру сектора Министарства културе, информисања и информационог друштва и Министарства спољних послова, као и преко Сталне делегације Републике Србије и Националне комисије за УНЕСКО, у оквиру Министарства спољних послова. Послови од посебног значаја односе се на процедуру и иницирање ратификације и имплементације конвенција УНЕСКО-а. Те активности обухватају: иницирање ратификације / потврђивања конвенција УНЕСКО-а; иницирање за стављање у процедуру Закона о потврђивању Конвенција; усаглашавање текстова са осталим министарствима са којима делимо надлежности; координацију на организацији потврђивања међународних уговора и потврђивања конвенција у Народној скупштини; хармонизацију са домаћим законодавством; припрему и спровођење конвенција; развијање и праћење пројеката и програма сарадње.

Критички се осврћући на институционални оквир међународних културних односа Србије, Триво Инђић истиче: „Срамно је за Србију да, када је реч о главном инструменту међународне културне сарадње, а то су међународне организације пре свега УНЕСКО, да ту нема неке озбиљне концепције, којом би се бавила Влада и одговарајућа министарства, за науку, културу и образовање. Национална комисија за УНЕСКО код нас нема никакав статус, она је једно имагинарно, флотантно тело, чије је седиште симболично у Министарству спољних послова и где ради један и по службеник на тим пословима. Ја сматрам да Национална комисија за УНЕСКО мора да има један свој посебан статус, организациони, мора да има буџет, мора да има просторије, мора да има печат, мора да има своје кадрове. Тако је било некада у такозваној Брозовој Југославији. То је значајно због тога што ми сваке године издвајамо двеста хиљада долара за чланарину УНЕСКО-у и ми не успевамо својим пројектима, својим идејама, да део тих пара вратимо у земљу“. У вези са статусом ове институције, он додаје „да се ту поништава једно УНЕСКО-во схватање ових комисија као изузетно важне теренске мреже коју то међународно тело има и које треба да буде отворено не само према државним институцијама, него и према приватном сектору, према вандржавним актерима. У тој флотантној ситуацији нико

нема потпун увид, свако министарство ради један сегмент и, ако има разумевања и финансијских средстава, учествује у раду УНЕСКО-а, не информишући врло често ни Националну комисију и њена радна тела, нити пак друга министарства, а поготову јавност. Национална комисија за УНЕСКО је, значи, један озбиљан минус у нашој садашњој културној политици, и сматрам да би то тело требало да се рехабилитује.<sup>53</sup>

У периоду од 1991. до 2009. године није ратификована ниједна Конвенција УНЕСКО-а која се односи на културу. Тек је 06. јуна 2009. године потврђена Конвенција о заштити и промоцији разноликости културних израза, након што је Народна скупштина усвојила Закон о потврђивању Конвенције (Сл. гласник РС - Међународни уговори, бр. 42/2009). Конвенција је претходно иницирана доношењем Универзалне Декларације о културној разноликости (УНЕСКО, 2001) коју је подржала СР Југославија. Конвенција о заштити и унапређењу разноликости културних израза ствара међународно законодавни оквир за културне политике и промовише мере за унапређење међународне сарадње.<sup>54</sup> „Интеркултуралност“ подразумева постојање и равноправну интеракцију различитих култура као и могућност стварања заједничких али не јединствених културних израза кроз дијалог и узајамно поштовање (чл. 4).

Унапређење међународне сарадње врши се кроз (чл. 12 ): поспешивање међусобног дијалога о културној политици; унапређење стратешких капацитета и капацитета управе јавног сектора у институцијама културе од јавног значаја, кроз професионалну и међународну културну размену и узајамно коришћење примера

---

<sup>53</sup> Интервју са Тривом Инђићем, реализован 22.08.2011.

<sup>54</sup> Циљеви Конвенције су: заштита и унапређење културних израза; стварање услова за напредак и слободну интеракцију култура; подстицање дијалога међу културама; неговање интеркултуралности; унапређивање поштовања разноликости културних израза и ширење свести о њеној вредности на локалном, државном и међународном нивоу; препознавање посебне улоге културних делатности, добара и услуга као носилаца идентитета вредности и смисла као и одавање признања посебној улози културних делатности, добара и услуга као носилаца идентитета вредности и смисла; потврђивање сувереног права државама да се придржавају усвајају и примењују политике и мере које сматрају прикладним за заштиту и промоцију разноликости културних израза на својим територијама; да ојача међународну сарадњу и солидарност. Општа начела Конвенције су: поштовање људских права и основних слобода; суверенитет; једнако достојанство и поштовање свих култура; међународна солидарност и сарадња; комплементарност економских и културних аспеката развоја; одрживи развој; равномерни приступ; отвореност и равнотежа (чл. 1. и 2), [http://www.kultura.gov.rs/dokumenti/Konvencija\\_o\\_zastiti\\_i\\_unapredjenju\\_raznolikosti.pdf](http://www.kultura.gov.rs/dokumenti/Konvencija_o_zastiti_i_unapredjenju_raznolikosti.pdf), приступљено 20.4.2011.



најбоље праксе; јачање партнерства с цивилним друштвом, невладиним организацијама и приватним сектором, и сарадње међу њима, у циљу подршке и унапређења разноликости културних израза; промовисање употребе нових технологија и подстицања партнерства ради унапређења размене и коришћења информација и разумевања културе и неговања разноликости културних израза; подстицање закључивања уговора о копродукцији и кодистрибуцији. Фокус је тренутно постављен на развој механизма за уравнотежену међународну сарадњу и размену између развијених и неразвијених земаља, укључујући и операционализацију Међународног фонда за културну разноликост за подршку таквим активностима.<sup>55</sup>

Срж проблема је јавна одговорност за стварање повољних услова развоја културне разноликости, што може бити постигнуто само заједничким напорима владе, индустрија и цивилног друштва.<sup>56</sup> УНЕСКО Конвенција утврђује да културна политика као подршка јавности за уметност и културу треба и даље да буде могућа, чак и у контексту отварања тржишта и прогресивне дерегулације у Светској трговинској организацији (СТО) и Европској унији (ЕУ). Овим су Министарства и у датим областима одговорности на националом и европском нивоу упућена на сарадњу. У светлу динамичности дигиталног доба и структурне слабости културних политика у Европи, то је задатак који не треба да буде потцењен. Ратификацијом Конвенције УНЕСКО-а о заштити и промоцији разноликости културних израза, створени су услови за успостављање нових билатералних и мултилатералних споразума Србије. Такође ће се отворити могућност копродукција земаља које у духу партнерства и солидарности подстичу развој, заштиту и унапређење разноликости културних израза.

---

<sup>55</sup> Посебно су важне активности Националних коалиција за културну разноликост (*National Coalitions for Cultural Diversity*), које чине око 500 културних институција и организација широм света, у циљу ефикаснијег рада са владама, институцијама УН-а, Европском унијом, Саветом Европе и цивилним друштвом о питањима културне разноликости, укључујући и интеркултурални дијалог и размену. Види: <http://www.cdc-ccd.org>

<sup>56</sup> У публикацији Немачке комисије за УНЕСКО „Мапирање културне разноликости – Добре праксе из целог света“ (*Mapping Cultural Diversity. Good Practices from around the Globe. A Contribution to the Debate on the Implementation of the UNESCO Convention on the Diversity of Cultural Expressions*) укључени су примери пројеката који доприносе заштити и промоцији разноликости културних израза, са најмање једним аспектом стварања, производње, дистрибуције и сл. у односу на Конвенцију, у различитим областима (као што су уметности, медији, креативне индустрије, међународна сарадња, развојне политике, истраживања и образовање) и на различитим нивоима (локалном, националном, регионалном и међународном). Види: Sekhar and Steinkamp, Eds. (2010).

Разматрајући Конвенцију у контексту борбе за културну разноликост на теоријском плану и у свакодневној пракси, Нина Обуљен и Јост Смирс истичу њен критични значај у креирању стратегија између пута културних израза и уравнотежене светске културне размене, и другог пута повећане хомогенизације садржаја и доминације тржишта и са малим бројем играча. Они изражавају разумевање да Конвенција не може да уклони све претње културној разноликости, али потврђују њену вредност у отпору свету у коме је државна цензура замењена монополском контролом медија и културних индустрија (Obuljen and Smiers, 2006: 5).

УНЕСКО омогућује финансирање пројеката из средстава Међународног фонда за културну разноликост, који је формиран на основу члана 18. Конвенције о заштити и унапређењу разноликости културних израза. Сврха Фонда је промовисање одрживог развоја и смањење сиромаштва у земљама у развоју. Фонд би требало да подржава пројекте који подстичу динамичност културног сектора, увођење културних политика које штите и промовишу разноликости културних израза и, по потреби, јачају одговарајућу институционалну инфраструктуру; јачају постојеће културне индустрије и подстичу стварање нових културних индустрија. За евалуацију пројеката из Србије надлежна је Национална комисија за УНЕСКО при Министарству спољних послова РС, која ће предложити Фонду на разматрање максимално четири пројекта из Србије (подједнако из јавног и невладиног сектора).

Коначно, јасно је да ове врсте међународних докумената обавезују државу Србију на прихватање одређених стандарда понашања, посебно када је реч о вредновању и развијању институција, а на тај начин самих културних процеса и културних заједница. У таквој ситуацији не може бити места никаквој стихији, а посебно не одсуству интереса саме државе, која је носилац тих обавеза.

#### 4.3.2. Србија у програму „Путеви културе“ Савета Европе

Савет Европе (СЕ) је међународна организација са кључним утицајем на пољу савремених међународних културних односа у Европи. Сарадња Србије са Саветом Европе одвија се по утврђеним принципима који важе за већину мултилатералних међународних организација. Конкретно, преко Министарства спољних послова – Дирекције за ОЕБС и СЕ, и Сталне мисије Србије при Савету Европе у Стразбуру, као и преко Канцаларије Савета Европе у Србији. Посебан ниво сарадње обављају представници Министарства културе информисања и информационог друштва у надзорним комитетима и телима СЕ.

Један од највећих и најстаријих програма Савета Европе, који се односи на интегрисани концепт културне баштине, европског културног идентитета и културног туризма јесу *Путеви културе* (културне руте, културне маршуте). Афирмација европских културних вредности јесте основни задатак културних рута. Циљеви путева културе Савета Европе су да уведу кохерентност у различите и раздвојене манифестације савременог европског наслеђа стварањем историјских, економских, културних веза између појединачних градова, мањих места, туристичко-историјских градова и региона.

Савет Европе је у великој мери умешан у политике развоја и то је кључно за програме који се тичу културе, како на политичком нивоу – кроз идентификацију демократских и партиципацијских политика да би се обезбедио приступ култури за широку јавност, и кроз боље разумевање других култура, да се подстакне интеркултурни дијалог у пракси, као и да се одржи европско културно богатство у својим идентитетима и различитостима. Програми сарадње Савета Европе захтевају осмишљавање заједничких политика и стандарда, развијање и одржавање транс-националних мрежа сарадње, пружање техничке подршке за земље чланице и умрежавање са циљем повећања свести о вредностима наслеђа.

Од самог почетка програма ПUTEVA културе, Савет Европе је наглашавао важност подизања свести о заједничком наслеђу, размени људи и идеја, разговора међу различитим религијама, заштити мањина и заштити предела. Зато су ПUTEVI

културе заправо превођење у праксу свих конвенција, препорука и одредби европских институција које се тичу културног туризма<sup>57</sup>. Интеграција централно- и источно-европских земаља у оквиру програма културних путева је од велике важности. Дакле, путеви културе као конкретна алатка у сфери културне политике може бити дубоко ефикасан начин за спровођење стратешких циљева у домену заштите културног наслеђа и његове интеграције у европском оквиру.

*Путеви културе Србије* који су у програму Европских путева културе Савета Европе, као што су *Пут културе римских императора у Србији*<sup>58</sup>, *Трансроманика – пут културе романичког наслеђа*<sup>59</sup> и *Тврђаве на Дунаву*<sup>60</sup>, обухватају широк историјско-цивилизацијски круг, повезујући тако не само прекинута сећања унутар идентитета Србије, већ и додирне тачке са заједничким вредностима Европе. На тај начин теме које се тичу политике сећања тј. културе сећања и интеркултурног дијалога, као и заштите културног наслеђа долазе у фокус кроз ове путеве културе.

Међутим, тек када се прихвате све амбивалентности онога што је обухваћено различитим слојевима идентитета у културно-историјском контексту, могуће је сагледати потенцијале за кохерентно осмишљавање и уобличавање културних путева. Овим је обухваћено: мапирање простора алтернативних рута; израду типологије рута (материјално и нематеријално наслеђе, стилови / епохе) и

---

<sup>57</sup> О менаџменту, развојем стратегијама и светским искуствима културног туризма види: Ђукић Дојчиновић, 2005.

<sup>58</sup> Програм *Пут римских императора* је рута дужине око 600 километара, од Сирмијума до Шаркамена. На туристичкој рути римских локалитета у Србији најпознатија места су Виминацијум код Костолца и Феликс Ромулијана код Зајечара. Богатство римског наслеђа на тлу Србије и чињеница да је на овом простору рођено или живело, претпоставља се, чак седамнаест римских императора, основа су ове културно-историјске туристичке руте, која садржи причу о успону и паду Римског царства и о изузетно важном периоду Источног царства када је његова престоница био Сирмијум. [www.serbia.travel](http://www.serbia.travel), приступљено 15.5.1010.

<sup>59</sup> *Трансроманика* је пут културе који спаја европско наслеђе романичког периода, који је Савет Европе уврстио у програм главних европских путева културе, а који повезују и промовишу романичко наслеђе старог континента. Трансроманика је културно-туристичка рута која повезује споменике из периода романике у Немачкој, Аустрији, Италији, Француској, Шпанији, Словенији, а од краја 2007. године и Србије. Романичком наслеђу припадају средњовековни манастири Жича, Студеница, Градац, Ђурђеви Ступови и Сопоћани. Исто.

<sup>60</sup> *Тврђаве на Дунаву* је још један пројекат коришћења богатог културног наслеђа Србије као ресурса одрживог развоја туризма и важан сегмент културног коридора југоисточне Европе. Приобаље Дунава је имало највећи стратешки значај у очувању речног пута, који је био најзначајнија саобраћајница овог дела Европе, све до краја 19. века. Зато су и најмонументалније тврђаве у Србији подигнуте управо на обалама Дунава, па се сматрају најзначајнијим европским споменицима војне архитектуре. Исто.

дефинисање тематских целина тј. нових наратива (неолитске, римске, византијске, отоманске стазе...). У том процесу сагледавања могућности садржане су и основе за наредне фазе изградње културних рута, а то су позиционирање, подизање видљивости, регионално повезивање и ширење ка европској димензији. У таквом окружењу могло би се говорити о прихватању различитих слојева наслеђа и њиховом освешћеном укључивању у процесе индивидуалних и колективних идентитета (Рогач, 2010: 274-294). Ови процеси су такође у вези са симболичким позиционирањем Србије и рedefинисању идентитета.

Република Србија учествује у многим пројектима Савета Европе, чиме се омогућује не само укључивање у европске културне токове, већ и рад на обнови и заштити културног наслеђа. Слађана Прица ову врсту ангажовања илуструје на примеру културног наслеђа Србије на Косову. „Сам Савет Европе је препознао значај тог нашег културног наслеђа. Када кажем нашег, оно јесте наше у основи, верски гледано с обзиром да је православно, историјски гледано с обзиром да припада периоду средњевековне српске државе, али прихваћено и признато, вредновано као европско и светско културно наслеђе, што се потврдило и увођењем четири манастира на листу светске културне баштине 2004. године, а онда накнадно оклуком Комитета УНЕСКО-а и на светску листу културне баштине у опасности. То је јако значајно, из два разлога. Прво, то су манастири, црквени верски објекти у којима се још увек активно врше службе и Завод за заштиту је заправо једина стручна институција која располаже свим потребним подацима о томе, да ли да Дечанима или на Пећкој патријаршији или на срушеној Богородици Љевишкој могу на овај или на онај начин да се изврше радови. То је један од примера где смо заиста и остварили добру сарадњу и добили озбиљна средства и успели да се покажемо и као држава која крајње одговорно поступа а не политизује потребу да се културна добра очувају.“<sup>61</sup>

У генералној оцени колико се пажње придаје укупном културном наступу Србије према другим земљама и нарочито према међународним организацијама, Слађана Прица закључује да је потребно од садашњих спорадичних акција, значајно да унапредити своје присуство, пре свега кроз међународне организације и кроз тела

---

<sup>61</sup> Интервју са Слађаном Прицом, реализован 18.08.2011.

тих међународних организација. То се односи не само на Савет Европе или УНЕСКО, већ и на оне које се индиректно баве културом, као што је ОЕБС у домену заштите националних мањина и очувања њихове културне баштине и као што су неке друге организације из система Уједињених нација.<sup>62</sup> То би значило да се пре свега створе јасни институционални оквири и надлежности, као и да се успоставе ефикаснији механизми за доношење и спровођење одлука, како би се постигли ефективни и дугорочни резултати.

На основу ових примера јасно је да Србија, кроз интензивирање сарадње са међународним организацијама као што је Савет Европе, може да ојача и своју позицију са које ће водити међународне културне односе. Таква врста ангажовања ће засигурно довести и до отварања ширих перспектива међународног препознавања Србије, као земље посвећене развоју демократских вредности и интеркултурног дијалога.

---

<sup>62</sup> Исто.

#### 4.3.3. Сарадња са осталим међународним организацијама и асоцијацијама између отворених могућности и пропуштених шанси

Највећи програм Европске уније у области културе јесте *Култура 2007 – 2013*, који припада новијој генерацији програма ЕУ, а којим су обухваћени транснационални фондови и пројекти са европском димензијом. У оквиру ових фондова не финансирају се национални пројекти, али се подстиче учешће институција на националном и регионалном нивоу.

У новом оквиру овог програма, *Култура 2007*, своје учешће има и Република Србија. У фебруару 2008. године у Бриселу је потписан Меморандум о разумевању (*Memorandum of Understanding*) за учешће Републике Србије у Програму *Култура 2007–2013* између Европске уније и Републике Србије. Циљ овог програма јесте јачање културног идентитета, развој сарадње у области културе између стваралаца, културних оператера и институција, као и размена уметничких дела и јачање интеркултурног дијалога. Имплементационо тело за реализацију програма *Култура 2007* на националном нивоу је *Тачка културног контакта (Cultural Contact Point)*, при Министарству културе информисања и информационог друштва. Међутим, практично не постоји јасна координација поводом овог програма у самом Министарству, а ни општи интерес да се успостави интерсекторска сарадња у циљу реализације овог сегмента међународних културних односа Србије. Овде се јасно види пропуштена шанса да се делује стратешки на пољу које је на врху политичке агенде Србије, а то су европске интеграције и сарадња.

Поред недовољног ангажовања Србије у раду највећих међународних организација, постоји низ мањих међународних организација и асоцијација, у којима Република Србија нема активно учешће, нема довољну видљивост, односно нема континуитет. То су пре свега Међународна организација Франкофоније, Савет министара културе Југоисточне Европе, као и Црноморска економска сарадња, Форум словенских култура, Јадранско-јонска иницијатива, Дунавска сарадња и сл.

*Међународна организација Франкофоније*, МОФ (*L'Organisation internationale de la Francophonie*) окупља заједницу земаља којима је заједнички

француски језик и систем демократских вредности и поштовање људских права. Србија има статус посматрача у МОФ, што пружа могућност учешћа у програмима и пројектима, као и сарадњу у политичком, економском и културном сектору. Учешћем у овој организацији, Србија има могућност унапређења дугорочног културног развоја, као и очувања права на културну посебност и национални идентитет, у склопу економске, технолошке и туристичке сарадње. Ово је још једна тема у оквиру које долази до изражаја важност интерсекторске сарадње без које није могуће остварити понуђене могућности. То се у овом случају не односи само на министарства културе и спољних послова Србије, већ и на релевантне институције и организације из области културе и медија, као и удружењима из Србије везаним за Француску и француски језик.

Досадашње активности Србије нису се показале одрживим, посебно у оквиру Владиног радног тела посвећеног франкофонији, упркос чињеници да је чланство у овој организацији било проглашено за стратешки приоритет међународних односа Србије. Ипак, постоје одређени показатељи који иду у прилог инсистирању на даљој афирмацији ове врсте сарадње. Резултати истраживања спроведеног при Заводу за проучавање културног развоја током 2008. године показују одређене позитивне параметре у способности и спремности институција за укључивање у франкофоне пројекте. Имајући то у виду, јасно је да постоје отворене могућности, које би могле бити остварене и на нижим нивоима одлучивања него што је министарски.

*Савет министара културе Југоисточне Европе (Council of Ministers of Culture of South East Europe)* као пример регионалне сарадње на министарском нивоу, актуелан је од 2005. године када су приступиле следеће земље: Албанија, Бугарска, Хрватска, Грчка, Македонија, Црна Гора, Румунија, Србија и Турска. Ово тело, међутим, има значајнију политичку, него практичну, програмску улогу, с обзиром на то да чланове Савета представљају искључиво министри држава чланица. Републику Србију су у овом савету редовно представљали министри културе, чиме је формално потврђена активна улога. Већина предлога сарадње има високи институционални предзнак, али без конкретних инструмената за унапређење регионалног аспекта културне политике и културних односа уопште.

Оно што је, чини се, проблематично за Србију у првом плану јесте недостатак јасне културне политике, која би се на овом нивоу званично промовисала и чиме би



се стварао „терен“ за њену примену на нижим нивоима одлучивања. Уместо тога, ова врста активности остаје на нивоу протоколарног геста и декларативних изјава, иза којих не стоји системски уређен концепт културне политике, нити институционални капацитети за њено спровођење.

Организације и иницијативе у којима Србија углавном само формално учествује, без проактивног односа и трајног залагања за сарадњу су у оквиру Централноевропске иницијативе ЦЕИ (*Central European Initiative*)<sup>63</sup>, Црноморске економске сарадње<sup>64</sup>, Форума словенских култура<sup>65</sup>, Јадранско јонске иницијативе<sup>66</sup>, Дунавске сарадње<sup>67</sup> и других иницијатива које су у развијане у Европи, као и са трећим земљама.

Анализа појединачних могућности које се отварају за Србију кроз деловање у оваквим организацијама превазилази оквире овога рада. Овде смо их навели као један од примера неискоришћених шанси, не само у контексту међународне културне сарадње, већ и пракси Србије ка унапређењу своје међународне позиције.

---

<sup>63</sup> Централноевропска иницијатива настала је на регионалном форуму, на састанку министара иностраних послова Италије, СФРЈ, Мађарске и Аустрије 1989.г. у Будимпешти, као прва субрегионална иницијатива која је требало да повеже европске и источноевропске земље и олакша транзицију ка европским политичким и економским структурама. Као главни облик сарадње предвиђени су једногодишњи састанци на високом политичком нивоу и рад радних група по појединим областима. Основни циљеви Централноевропске иницијативе су: размена мишљења о политичким питањима од узајамног интереса, економска и техничка сарадња, развој инфраструктуре, јачање демократских институција и људских права, укључујући и мањинска права, заштита животне средине, сарадња у области науке и технологије, медија, културе, образовања, размене младих, туризма, прекогранична и међународна сарадња.

<sup>64</sup> Црноморска економска сарадња (*Black Sea Economic Cooperation*) је формирана на Самиту шефова држава и влада једанаест земаља црноморског региона 1992. године, у Истанбулу, усвајањем Декларације о црноморској економској сарадњи. Државна заједница Србија и Црна Гора је постала чланица БСЕЦ у априлу 2004. године, а након проглашења независности Црне Горе, Србија је наставила чланство у Организацији.

<sup>65</sup> Форум словенских култура основан је 2004. године у Љубљани, а у циљу очувања културних вредности и традиција словенских земаља, боље размене информација и знања у области језика, културе, образовања и комуникација.

<sup>66</sup> Јадранско-јонска иницијатива основана је у Анкони 20. маја 2000. године. Чланице су седам држава са излазом на Јадранско и Јонско море: Албанија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Грчка, Хрватска, Италија, Словенија и, по принципу сукцесије чланства, Србија. Циљ је унапређење развоја и јачање безбедности у јадранско-јонској области, интензивирање сарадње међу земљама региона и пружање подстицаја земљама у транзицији ка интеграционим процесима и приближавању Европској унији.

<sup>67</sup> Радна група Култура и наука Дунавског региона (*Agre Donau*) иницирала је пројекат подунавске сарадње „Вечера у суседству“ са циљем да се прикаже културни идентитет дунавске регије преко гастрономије.

#### 4.4. Културне праксе и програми културне сарадње Србије са светом (2000-2010.)

Развој политике и менаџмента међународних културних односа је по свим мерилима крупан задатак, који захтева комбинацију визије, ауторитета, консензуса, креативности и организационих способности.

Квалитет садржаја представља највећи део ефективних културних односа. Само смислени наративи и визије будућности могу бити одрживи у дугорочном контексту. Ти наративи треба да садрже одговоре на питања: Шта заиста представљају одређена земља и њен народ? За које вредности се они залажу? Односно, која достигнућа културне баштине и савремене културе могу послужити за формулисање културног обрасца земље?

Када се говори о промени вредности у овом контексту, ради се о промени културних пракси, а посебно у контексту програмирања културних садржаја. Узимајући у обзир разноликост приступа међународним културним односима, на примеру културних пракси Србије у Европи и свету, анализираћемо постојеће концепте и елементе културне политике, у прилог изазову трагања за ефективном равнотежом у односима између културе, државе и политике.

#### 4.4.1. Анализа садржаја културних пракси и програма културне сарадње

Предмет овог дела истраживања су културне праксе Србије у Европи и свету у периоду од 2000. до 2010. године.<sup>68</sup> Позоришне представе, пројекције филмова, концерти, изложбе, књижевне вечери, фестивали и манифестације чине културне програме путем којих је Србија реализовала значајан аспект међународних културних односа.

Полазећи од претпоставке да су циљеви ових културних пракси Србије представљање земље, промоција културних вредности, успостављање дијалога са одређеном средином земље домаћина, побољшање угледа и имиџа земље и народа, итд., потврђује се релевантност ове врсте културног деловања. Обим, тип, садржај и наративи ових културних програма требало би да имају утицаја на стварање укупних представа и слика о Србији. Зато су и основна истраживачка питања везана су за сам садржај културних пракси Србије. Шта је обухваћено тим садржајем? Какви су структура и интензитет културних програма Србије у односу на факторе времена и места реализације? Такође, у вези са тим су идеје, вредности и наративи, као окосница ових програма. Како се културни идентитет Србије рефлектује кроз те културне програме? Који су доминантни наративи ових културних програма? Постоје ли алтернативни наративи?

Укратко, шта Србија кроз различите културне облике представља европској и светској јавности и какву слику о себи гради тим путем? Остала питања везана су за принципе и приоритете културне политике у контексту међународних културних односа. Да ли постоје успостављени механизми креирања политике програмирања? Који су домети и ефекти тих културних пракси, посебно у односу на културну политику и њене приоритете? У каквом су односу ови културни програми према постојећој културној матрици Србије? Коначно, разматрамо питања о представама и сликама Србије које се формирају као последица ових културних активности, а које

---

<sup>68</sup> Преглед основних резултата истраживања под називом „Културне активности Србије у Европи и свету: 2000 – 2010.“ објављен у мају 2011. у часопису *Култура* бр.130, стр. 330-348.

се везују на постојеће представе о идентитету и имиџу земље, о њеном народу и култури.

Извор материјала за истраживање била су документа Министарства спољних послова Републике Србије и Министарства културе информисања и информационог друштва Републике Србије. Истраживачки узорак представљају годишњи извештаји ових министарстава о сарадњи Србије са светом у области културе, а у којима се наводе реализовани културни програми. У узорак су, дакле, ушли они садржаји који су били иницирани и/или подржани од стране ових министарстава (око 2400 програма). Многи садржаји популарне културе, естраде и други комерцијални садржаји, који нису имали институционалну подршку, нису забележени у поменутиим документима, па тако нису ушли ни у истраживачки узорак.

Основна јединица анализе је *културни програм*, односно облик дифузије културе, који је у форми описног текстуалног записа. Тако дефинисана јединица анализе садржи неколико компоненти: носиоце значења – назив, облик и тип културног програма, година и земља реализације, аутор / иницијатор програма, као и информације о поводу, успешности, публици програма – који су у функцији илустрације. Анализом су обухваћене формалне и садржинске категорије. Формалне категорије односе се на заступљеност културних програма према години реализације, затим на број програма према земљи реализације и на заступљеност програма према облику културних програма. Садржински и већински део анализе третира појединачне културне програме, њихове типове и њихове доминантне наративе.

У истраживању је примењена типологија културних програма која је адаптирана према облицима дифузије културе и пројеката у култури.<sup>69</sup> У том смислу, дефинисано је шест група основних облика културних програма: (I) изложбени програми: уметничке, културолошко-документарне, пропагандно-анимационе изложбе (II) сценско-музички програми: представа, концерт; (III) филмски програми; (IV) књижевни програми; (V) манифестације; фестивали; (VI) конференције; радни састанци.

---

<sup>69</sup> Детаљну поделу облика и типова пројеката у култури види у: Драгићевић-Шешић и Стојковић, 2007: 189-220.

Хронолошки преглед културних програма (*Графикон 3*) указује на динамику културних пракси Србије у Европи и свету. Према овим подацима, најмања заступљеност програма, свега 1 %, била је у 2000. години, док је највећи проценат програма који су реализовани био током 2007. године, и што чини чак 17 % укупног броја програма. Интересантан је и податак о континуираном опадању заступљености културних програма од исте године, а тај тренд је настављен и у 2010. години.

Пратећи ове податке, могуће је подвући паралелу са хронологијом друштвено-политичких збивања у Србији и свету у протеклој деценији. Крај 2000. године наговестио је почетак демократских промена у Србији, док је 2003. означила повратак Србије у међународне институције и обнављање споразума о међународној сарадњи. Те године се бележи и нешто значајнија заступљеност културних програма (7 %), која ће наставити позитиван раст у наредних пет година. Од 2005. године је путем одлука и докумената Владе Републике Србије и формално потврђен политички курс европских интеграција Србије, што је утицало на и активности у области културне сарадње. Међутим, овај оптимизам је кратко трајао, с обзиром да је већ 2008. година светске економске кризе означила и елиминисање међународне културне сарадње са листе активности од значаја за Владу. То је и формално потврђено укидањем Одсека за европске интеграције и међународну сарадњу при Министарству културе и његово свођење на Групу за међународну сарадњу. Исто се односи и на Министарство спољних послова које је укинуло Дирекцију за културну научну просветну спортску сарадњу, која је такође сведена на ниво одељења са ограниченим опсегом деловања.

Анализа заступљености културних програма у односу на годину реализације доводи до закључка да су културне праксе Србије у Европи и свету условљене, како догађаји из ближе историје показују, пре свега унутарполитичким догађајима, али и ширим европским и глобалним токовима.



Графикон 3: Хронолошки преглед културних програма из Србије у свету

У контексту европских интеграција, спољнополитички приоритети Србије усмерени су ка земљама Европске уније и ка региону Западног Балкана. За међународне културне односе Србије, релевантан је још и ниво сарадње везан за традиционалне везе са одређеним земљама. У том смислу, преглед културних пракси и програма Србије (Табела 2), у односу на земљу у којој су реализовани, пружа увид о интензитету међународне културне сарадње. Једина земља у којој Србија има свој званични културно-информативни центар (КИЦ) јесте Француска, па је у КИЦ-у у Паризу забележен и највећи број реализованих културних програма (око 12% свих програма). Од осталих земаља Европске уније, Србија највише културних пракси бележи у Аустрији, Италији, Немачкој и Грчкој (што заједно чини око 23% свих програма).

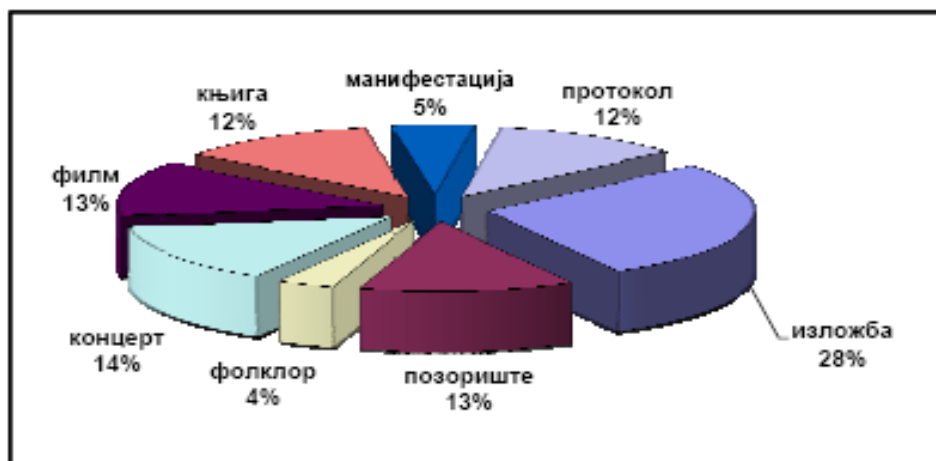
Од земаља са традиционално добрим односима, најинтензивније активности биле су у Руској Федерацији (око 4%). У региону, највише културних пракси Србија је забележила у Хрватској (око 4%), док у земљама Западног Балкана (бивша Југославија без Словеније, и Албанија) укупно обухвата око 10% свих реализованих програма. Културне праксе Србије у осталим земљама света најинтензивније су у Северној Америци (око 7%), где је и највећа српска дијаспора. Значајна је и сарадња са Јапаном, где је Србија реализовала око 2% својих културних програма.

ЕВРОПА	≈бр.пр.	СВЕТ	≈бр.пр.
Албанија	28	<b>АЗИЈА</b>	
Аустрија	178	У. Арапски емирати	0
Белгија	18	Израел	27
Белорусија	28	Индија	18
Босна и Херцеговина	60	Индонезија	2
Бугарска	59	Иран	6
В. Британија	21	Јапан	54
Грчка	93	Јордан	2
Ирска	0	Катар	0
Италија	151	Кина	23
Кипар	9	Ј. Кореја	19
Литванија	1	Кувајт	2
Мађарска	38	Либан	2
Македонија	50	Мјанмар	5
Немачка	103	Палестина	1
Пољска	70	Сирија	3
Португал	47	<b>АФРИКА</b>	
Румунија	66	Алжир	4
Руска Федерација	88	Ангола	0
<b>Скандинавија</b>	15	А. Египат	11
Скандинавија: Исланд	4	Етиопија	2
Скандинавија: Норвешка	47	Јужноафричка р.	1
Скандинавија: Финска	15	Кенија	3
Скандинавија: Шведска	42	Мароко	4
Словачка	45	Тунис	8
Словенија	40	<b>СЕВЕРНА АМЕРИКА</b>	
Турска	21	Сједињене а. државе	69
Украјина	44	Канада	95

Табела 2: Број културних програма Србије у свету

Резултати истраживачког узорка показују да је Србија у протеклих десет година само делимично пратила своје спољнополитичке принципе у односу на културне праксе. То се пре свега односи на недостатак спровођења акција и пракси у земљама ЕУ у којима је имиџ Србије најслабији, као што су Холандија и Белгија, али и на регионалну сарадњу у ширем смислу.

Културни програми, као део културних пракси Србије у Европи и свету, обухватају више облика, врста и типова, у зависности од облика културно-уметничке делатности. Заступљеност ових пракси према облику културних програма (*Графикон 4*), пружа одговор на питање које су доминантне форме представљања Србије у Европи и свету у оквиру међународних културних односа. На основу истраживачког узорка, добијени су следећи резултати: најзаступљенији облик јесте изложба са око 27%, затим су приближно једнако заступљени концерти (14%) и позориште (13%) као сценско-музички облици, као и филмски (13%) и књижевни програм (12%), те програми који се тичу протокола, конференције и сл. Појединачно културне манифестације као на пример Дани културе Србије (5%), као и фолклорне представе (4%) заступљени су у најмањем обиму.



*Графикон 4:* Облици културних програма Србије у свету

Садржинска анализа културних пракси и програма Србије обухвата појединачне културне програме, њихове типове и њихове доминантне наративе, према наведеној типологији. Кроз ову врсту анализе посебно се разматрају представе



о културном и националном идентитету Србије, као израз културних пракси и програма.

**Изложба**, као облик дифузије културе, представља најчешћи и готово најзначајнији вид успостављања контакта и комуникације у међународним културним односима, што се потврђује и на примеру Србије. Изложбама су обухваћене следеће подврсте: (а) уметничке изложбе - визуелне уметности, (б) културолошко-документарне изложбе, и (в) пропагандно-анимационе изложбе. Према истраживачком узорку, *ликовне (самосталне) изложбе* су најбројније, међу којима су дела превасходно мање познатих или неафирмисаних стваралаца. С друге стране, *ретроспективне изложбе* су заступљене мањим делом, и обухватају дела репрезентативних уметника Саве Шумановића, Петра Лубарде и Милене Павловић Барили. Оваквим односом заступљености најбројнијег типа културних програма, стиче се утисак о тзв. „попуњавању простора“, односно испуњавања оквира културних делатности не квалитетом, већ пре свега квантитетом.

*Програмске и тематске изложбе*, посебно су значајне са аспекта сарадње домаћих музеја са институцијама у иностранству. То се у највећем броју односи на међународне изложбе, као што су „Импесионисти“ у граду Комо са 123 експоната из Народног музеја у Београду; изложба „Од Карпаћа до Каналета. Ризнице италијанске уметности из Народног музеја у Београду“ у Националној пинакотеци у Болоњи; изложба „14. век на Јадрану, Паоло Венецијано и сликарство између Истока и Запада“ у Риминију, где је Народни музеј из Београда такође учествовао са својим експонатима. Поред тога, значајне су и изложбе српске уметности, које су резултат сарадње домаћих и иностраних институција културе. Такве су, на пример, изложбе „Већ српске уметности 1850-1950“ из колекције Народног музеја у Београду у Националном музеју уметности у Букурешту (отворена у присуству председника Србије Бориса Тадића и председника Румуније Трајана Басескуа); као и изложба „О нормалности – уметност у Србији 1989-2001.“, Музеја савремене уметности у Београду у Музеју модерне уметности у Клагенфурту (оцењено је као најзначајнији културни пројекат године у том музеју због високог квалитета и престижа српских уметника).

*Заједничке изложбе и размене изложби*, представљају још један облик међународне културне сарадње. То су, на пример, изложба седморо уметника из

Србије у Културном центру града Тампереа у Финској у оквиру пројекта „Mixed Worlds“; „Мед и крв“ изложба младих српских и грчких уметника, у галерији „Booze Cooperativa“ под покровитељством Факултета ликовних уметности у Атини и ФЛУ у Београду и уз подршку Амбасаде Србије. *Размена изложби* је, према истраживачком узорку, највише заступљена са земљама из ширег региона. Таква је била размена две велике изложбе – С. Памучкијева у Београду и Р.Теодосијевића у Софији. Значај овог типа изложби је у томе што ствараоци остварују директан контакт и дијалог култура из којих долазе.

*Велика међународна уметничка бијенала* као што је Венецијанско бијенале, обезбеђује платформу за „трендсетинг“ у уметности, на коме се потврђује уметнички углед или афирмише ауторитет кустоса, тако да владе издвајају значајне буџете за ове врсте догађаја. Учешће на светским изложбама савремене уметности, као што је **Бијенале у Венецији**, представља и најзначајнији културни интердисциплинарни догађај у свету. Имајући у виду историјску политичку позадину Бијенала, јасно је да само присуство земаља на овој изложби, национални павиљони и уметничке поставке, изражавају не само владајуће трендове у уметности, већ и конкретне политичке ставове. За Србију, с обзиром на турбулентне друштвено-политичке догађаје у протеклој деценији, ова врста манифестација јесте својеврстан изазов, коме је се приступало са различитим циљевима и интересима.

Анализирајући наступе Србије на Венецијанском бијеналу, Бранислав Димитријевић истиче следеће: „Ако погледамо период после 2000. године, тих неколико првих година то је још увек био тај кључ српско-црногорски, једне године српски наступ, једне године црногорски, тако да је то било мешано. Раније, можда уз неколико изузетака, увек су наступи у југословенском павиљону остајали незапажени. Зато што је начин одлучивања био толико компликован, то се мало радило по кључу, па се онда увек убацивало по троје четворо уметника, да би се задовољили различити интереси. Међутим, после две хиљаде мало је тај ниво кренуо да се унапређује, али морам рећи да, оног тренутка, када је заиста успостављена процедура и када је нађен начин како се формирају стручне комисије и када су те стручне комисије почеле да бирају излагаче, тог тренутка је и ниво тих изложби одједном скочио, као и реакције у стручној штампи. То су ове три последње изложбе, две на ликовном и једна на архитектонском Бијеналу, ова изложба Зорана

Тодоровића и Катарине Здјелар, па онда „Шкарт“ на архитектонском, и сада Раша Тодосијевић, који је добио награду. Сада одједном је створена навика и људи који тамо одлазе су одједном видели да су ту почеле неке занимљиве изложбе да се дешавају. И заиста, сва ова три пројекта, много је о томе писано, показују да, када се успоставе некакви критеријуми, некакве процедуре, ствар одмах крене на боље. Тако да, што се тиче Венцијанског бијенала, ту се ипак може рећи да су се ствари унапредиле.<sup>70</sup>

*Изложбе наивног сликарства* изузетно су заступљене и то превасходно Бабка галерија из Ковачице и Музеј наивне и маргиналне уметности из Јагодине. Ове изложбе представљају наивно сликарство, народну и традиционалну уметност националних мањина и етничких група из Србије, чиме се Србија промовише као мултикултурно друштво. Посебан аспект важности ових изложби јесте место реализације, а то су у значајној мери зграде европских институција (зграда Европског парламента у Бриселу, седиште УНЕСКО-а у Паризу, УН комплекс у Бечу, итд.), што наглашава политичку поруку ових културних пракси Србије.

*Изложбе о културној баштини* односе се на цркве и манастире, те фреске и иконе, као и на православно наслеђе на Балкану уопште. Најчешће теме изложби су: манастири на Косову, манастири и цркве Србије који се налазе на листи УНЕСКО светске баштине, као и Хиландар. Посебно је значајна изложба Народног музеја у Београду „Србија земља фресака“ која је била постављена у више земаља у свету. „Као материјална сведочанства о аутохтоности српске културе и специфичног визуелног израза српске средњовековне духовности, фреске и камена пластика представљају код за разумевање српске духовности и културе, а данас, осим религијског аспекта, оне су уједно и оличење српског културног идентитета, наведено је у саопштењу Министарства културе. Изложба је саставни део активности Министарства културе које имају за циљ да представе српску културу и културно наслеђе на међународном плану, чинећи је што видљивијом и градећи свест међународне јавности о нашем културном идентитету и вредностима.“<sup>71</sup>

---

<sup>70</sup> Интервју са Браниславом Димитријевићем, реализован 17.09.2011.

<sup>71</sup> Из саопштења Министарства културе поводом изложбе. <http://www.kultura.gov.rs/?p=5583>, приступљено 15.6.2011.

Тема културне баштине као незаобилазног елемента у културној политици земље, а посебно њеној међународној димензији, захтева посебну анализу, којом би се размотрили најзначајнији сегменти, а највише интерпретација значења културне традиције у оквиру националног културног идентитета. Иако процентуално значајно мање заступљене од уметничких, ове изложбе представљају изузетно важан вид комуникације и културних активности Србије у Европи. Музеолошке студијске изложбе на којима је Србија учествовала највећим делом су посвећене византијском наслеђу. То су на пример, фото-документарна изложба „Византија – капија између Истока и Запада“ у Лондону (експонате за изложбу је дало 16 земаља, међу којима и Србија); изложба „Балкан. Античка цивилизација између Дунава и Јадрана“, са преко 250 експоната из археолошке збирке Народног музеја из Београда у оквиру Националног музеја у Адрији, изложба „Византија – раскош и свакодневни живот“ у Уметничкој изложбеној галерији у Бону, поред експоната из Истанбула, Равене, Ефеса и других градова, представљено је 60 предмета са локалитета Царичин град, из фондуса Народног музеја у Лесковцу. Ове изложбе указују на место византијског наслеђа у сагледавању укупног културног наслеђа Србије и његове афирмације путем приоритета културне политике.

*Социокултурне (културолошке у ужем смислу) изложбе* обухватају широк спектар тема и наратива. Пример је изложба „Србија - културна спона Истока и Запада“ у Музеју катедрале Светог Стефана у Бечу, под високим покровитељством председника Србије и Аустрије, Бориса Тадића и Хајнца Фишера, у организацији Матице српске, која се бави српским културним наслеђем, као и историјом Србије у последњих 12 векова, и прати развојни пут од византијског периода, преко турског утицаја до преузимања вредности западноевропске културе, нарочито од XVIII века. Други пример је изложба „Два Радослава, два времена“ Народне библиотеке Србије која је постављена у више земаља света, а представља две паралелне приче које описују два раздобља историје живота у Србији, средњовековној и оној у првој половини XX века. Ове изложбе репрезентативног типа могу се сматрати пројектима од националног значаја у томе што третирају превасходно историју Србије као најделикатнију одредницу идентитета у правцу њеног бољег разумевања и превазилажења предрасуда.

*Монографске изложбе* о значајним личностима из Србије, обухватају углавном оне који су већ познати одређеном делу међународне јавности, као што је Никола Тесла, али као што су и књижевници: Иво Андрић, Данило Киш, Борислав Пекић, Јован Јовановић Змај, итд. Иако збирно гледано ове врсте издвајања најзначајнијих личности може одвести превеликом поједностављивању, па и дискриминацији, важно би било сагледати, бар на нивоу достигнућа у одређеним областима стваралаштва, које личности заслужују ову врсту међународне пажње и афирмације.

Сајмови, експо и бијенала јесу манифестацијаме које подржава већина влада, и то коришћењем културних активности углавном у промоцији трговине и инвестиција. Привредне изложбе и сајмови су врста догађаја на којима се представља оно што је аутентичност земље у смислу производа насталих као део традиције, обичаја, културне баштине и сл. Такве су на пример, етно изложбе, као део манифестација о културама земаља, а у истраживачком узорку изложба пиротских ћилима била је најзаступљенија.

*Изложбе о културном туризму* за Србију су неколико година уназад постале значајне прилике за промоцију програма као што су „Пут римских императора“, „Тврђаве на Дунаву“ и „Трансроманика“. На тај начин теме које се тичу културе сећања и интеркултурног дијалога, као и заштите културног наслеђа долазе у фокус потенцијалног интересовања у међународном контексту.

*Светске мега изложбе* као што је ЕКСПО посебна су прилика за вишестрано представљање земље и својеврстан контакт са културама које су иначе географски удаљене. Самостални наступ Србије први пут је био на ЕКСПО изложби у Шангају 2010. године, док 2000. године на миленијумској ЕКСПО изложби у ХанOVERУ Србија није учествовала (иако су то учиниле поједине земље из региона). Највећи изазов ове манифестације јесте масовна посећеност и видљивост на мапи света, која би требало да покаже место земаља из угла иновације, креативности, али и аутентичних вредности и културног идентитета.

Према наведеној типологији, **сценско-музичким програмима** су обухваћене (а) представе, у оквиру којих су најзаступљеније позоришне драмске представе, и (б) концерти, од класичне до популарне и етно музике. Од *позоришних драмских*

*представа*, највише су заступљени домаћи савремени аутори (око 50% свих позоришних представа), а најизвођенији су комади Биљане Србљановић и Душана Ковачевића, који у политички ангажованом и критичком кључу стварају слике друштвене стварности и текућег живота Србије. Од домаћих „класика“ најзаступљеније су представе према комедијама Нушића и Стерије. У знатно мањем обиму своја гостовања имале су представе дела страних аутора. У оквиру културних пракси Србије, и у датом истраживачком узорку који се тиче *музичких и плесних представа*, реч је пре свега о представама опере и балета Народног позоришта из Београда, које су гостовале у европским градовима. *Савремени плес* није у том контексту постигао видљивост, иако ова област уметничког деловања има активну међународну сарадњу, углавном путем уметничких мрежа и директних копродукција. У односу на остале врсте сценско-музичких културних програма (*Графикон 4*), заступљеност *фолклорних представа* водећих ансамбала („Коло“, „Лола“, „Бранко Крсмановић“, итд.) указује на значај ове врсте културно-уметничког деловања у културним праксама Србије у Европи и свету. Ови програми народних игара и песама представљају општа места везана за традицију, карактер и обичаје народа не само Србије већ из целог региона.

*Концерти класичне музике* су најзаступљенији, посебно у форми солистичких концерата афирмисаних као и мање познатих уметника. Највећи број наступа у протеклој деценији имали су Гудачи Св. Ђорђа, у чијем репертоару су заступљена дела домаћих композитора. *Хорски концерти* су такође изузетно заступљени, најчешће путем учешћа на фестивалима и такмичењима. То се посебно односи на хор Београдски мадригалисти, са опсежним репертоаром духовне музике. *Концерти популарне музике*, у конкретном случају везују се за личности са највећом популарношћу и најмасовнијом публиком, а то су: Горан Бреговић са Оркестром за свадбе и сахране и Емир Кустурица са No Smoking Orchestra. Ови уметници су својим наступима задобили не само популарност широм света, већ и титуле почасних грађана у метрополама попут Буенос Аиреса. *Концерти етно музике* заступљени су у знатно мањој мери, а уметници који се спомињу у том контексту су Бора Дугић, Биљана Крстић и Бобан Марковић. Генерално, сценско-музички програми су од свих културних пракси Србије и најједноставнији у смислу тумачења значења, али и механизма селекције. Уз то, јасно је да се у највећем броју програма

ради о самосталним активностима институција и појединаца, који у форми гостовања и турнеја обављају сопствени начин међународне културне сарадње.

Учешће на **међународним филмским фестивалима**, као део културних пракси Србије, заступљено је само делимично и условљено је укупном годишњом продукцијом. У просеку су филмови Горана Паскаљевића у датом периоду учествовали на највећем броју фестивала, док су највише награђивани филмови Срдана Голубовића („Апсолутних сто“, „Клопка“). *Регионални фестивали* (балкански филм, филмови Југоисточне Европе, и сл.) по својој концепцији се разликују, али је заједничко да приказују филмове млађих редитеља, као и документарне и краткометражне филмове. Ревиије и пројекције филмова српске продукције могу се разврстати у манифестације посвећене новом српском филму, које су и најбројније, и ревије посвећене раном српском филму. Ови програми се односе пре свега на савремену филмску продукцију, као и на филмове који су постали својеврсни „класици“ српске кинематографије.

Овде ћемо се само осврнути на специфичан феномен који се тиче двојице стваралаца, Емира Кустурице и Горана Бреговића, а то је оспоравање њиховог значаја који имају за српску културу, већ и за укупно симболичко представљање Србије, углавном у интелектуалним круговима у Србији, па и у региону. Основни аргумент против Кустурице и Бреговића јесте то да они величају и подвлаче балканске стереотипе, као и национализам. Међутим, није ли то невешт покушај тих интелектуалаца за дистанцирањем или чак отпора национализму кроз „репродуковање оријентализма“, да употребимо израз Милице Бакић Хајден? И да ли је, са друге стране, симболичко портретисање Балкана и Србије у радовима Кустурице и Бреговића заправо аутентична алтернатива кодексима глобалне културе? Одговори на ова питања би могли да дешифрирају и један од балканских парадокса.<sup>72</sup>

Домен **књижевности и издаваштва** један је од перспективнијих са аспекта културних пракси у међународном окружењу, иако то може деловати парадоксално, пре свега због језичких баријера. Да је књига пут до правог дијалога, показује и низ остварених програма, као и *преводиачких подухвата*. Превод књиге је

---

<sup>72</sup> Детаљну анализу поводом ове теме пружа Статис Гургурис у тексту „Хипноза и критика: филмска музика за Балкан“. Види: Бјелић и Савић, 2003.

најзаступљенија форма активности која се тиче књижевности. У протеклих десет година, највише је преведено дела Данила Киша, а затим Иве Андрића, Милоша Црњанског, Васка Попе, Милорада Павића и Виде Огњеновић. Уз то, превођене су антологије песништва и савремене српске драме.

*Књижевно вече* је најчешће посвећено једном савременом књижевнику – госту. Међутим, иако малобројне, значајне су књижевне вечери које обухватају књижевност Србије у једном ширем контексту. Такве су на пример: литерарно вече под насловом „Трагични идентитет Европе – књижевност из Србије“ у организацији Института за славистику Универзитета у Бечу, Амбасаде РС и уз подршку Културконтакта у Литературхаусу, дому књижевника у Бечу; и књижевно вече „Српска књижевност и Европа“ у Амбасади РС у Атини, у сарадњи са Министарством културе РС. Такође, забележене су и књижевне вечери које на посебан начин приближавају Србију са другим културама: „Књижевне везе између данске и српске културе“ у Амбасади РС у Копенхагену, на коме су учествовали преводиоци, писци и професори славистике, као и поетско вече „Путовање кроз српску и индијску поезију“ у резиденцији амбасадора Р Србије у Њу Делхију.

Један од примера добре праксе у контексту програма који се тичу књиге и књижевности, јесте обележавање „*Године књиге и језика*“ током 2010. године, у оквиру чега је Србија спровела низ акција како унутар земље тако и у иностранству. Овим поводом, Зоран Хамовић објашњава да је то „пројекат који је превасходно ишао на ту страну за међународну легитимацију и за међународну сарадњу. Оно што је у Години књиге и језика урађено, могло би се побројати, бар кад је реч о међународној сарадњи, у неколико најважнијих сегмената. То је отварање Међународног преводилачког центра Сремским Карловцима, који даје могућност оним преводиоцима, који преводе са српског на своје језике, да бораве у Србији и да буду у контакту са појединцима и институцијама, Затим, као једна од завршних манифестација у Години књиге и језика јесте и отварање Кућа писаца, једна од њих је у Тршићу. Такође, у оквиру пласмана наше литературе у оквиру ове акције преведено је четрдесет дела одједном.“<sup>73</sup>

---

<sup>73</sup> Интервју са Зораном Хамовићем, реализован 15.08.2011.



Учешће на међународним сајмовима књига обележено је наступима Министарства културе Србије са националним штандом у Лајпцигу, Франкфурту, Солуну и Бечу, на којима су представљени књижевници и издавачи из Србије, са просечно 400 наслова. Говорећи о овом сегменту културних програма Србије у свету, Зоран Хамовић истиче да је „за нас био значајан продор тиме што смо ми по први пут успели да уђемо у микроструктуру и да наши аутори буду на програмима појединих сајмова књига. То значи да учествују у форумима, да се чује име Србије на сваком од програма који су интернационални, да они тамо говоре а не само на нашем штанду. Оно што смо ми урадили јесте једна врста континуитета присуства, на пример, на немачком, где смо били у Бечу, у Лајпцигу и у Франкфурту. Такође смо били у Француској, али недовољно добро и недовољно обимно, квалитетно. И били смо на сајмовима као што је, на пример, Софија или Солун; ту смо традиционално присутни. Престали смо да будемо присутни у Канади, што је веома драгоцено било, јер смо годинама уназад развијали то своје присуство, али људи сада више немају разумевања зашто је то битно. Нисмо присутни у Италији, нисмо у довољној мери присутни у Русији, то су били наши дугорочни пројекти, да будемо присутни у арапском и у кинеском свету. И локални сајмови где имамо присуство, то значи и сада у суседним земљама, Хрватска, БиХ и Црна Гора. То су пројекти који су од значаја за издаваштво, а посебно су значајни за промоцију културе.“<sup>74</sup> Наведене личности, теме и поводи потврђују тезу о значајном потенцијалу Србије у домену књиге и издаваштва, посебно према регионалном и европском окружењу.

Велики светски фестивали се често се сматрају покретачима културне сарадње између земаља, мада су очекивања политичара усмерена углавном на побољшање имиџа града и његовог међународног угледа, на привлачење страних инвестиција, као и на развој туризма. Велики филмски фестивали, сајмови књига, као и међународне изложбе дизајна и архитектуре у великој мери су у функцији културне индустрије, као и глобалних корпорација.

Иако се један део већ анализираних културних пракси Србије може подвести у групу **манифестација**, овде су издвојени специфични облици овог вида културних делатности. *Културне сезоне (месеци, недеље)* су организоване најчешће од стране

---

<sup>74</sup> Интервју са Зораном Хамовићем, реализован 15.08.2011.

амбасада и владиних агенција, у сарадњи са једном или више културних организација. Ове активности имају тенденцију да истичу блиску сарадњу између влада, као и да се током неког од ових програма у земљи домаћина реализују потписивања билатералних уговора или други протоколарни догађаји. Ови програми представљања националне културе у пријатељској земљи обухватају изложбе, концерте, позоришне представе и плес, те објављивање књижевности у преводу, јавна читања, дебате, семинаре и конференције, којима обично присуствује и културна елита истакнутих политичара земље која организује овај промотивни догађај. Дани културе, као специфичан вид културне сарадње, најчешће су узвратног типа, али се такође везују и за дијаспору. Тако је Србија реализовала највећи број програма ове врсте у земљама у којима су иначе најинтензивније културне активности (Табела 2). Од европских земаља то су Аустрија, Немачка и Француска, а у ширем региону Хрватска и Румунија, док се од осталих земаља у свету истичу Канада и Аустралија.

На манифестацијама посвећеним **Балкану**, најчешће у форми фестивала, Србија је била представљена кроз различите програме: на „Balkan Traffic“ фестивалу у Бриселу учествовали су трубачки оркестар Дејана Лазаревића, филмови Горана Марковића, ансамбл „Коло“ и инструменталиста Бора Дугић; у програму „Западни Балкан у културном фокусу“, у организацији Аустријског културног форума у Лондону, учествовали су и уметници из Србије: ликовни уметник Драган Ђорђевић, хор „Хоркешкарт“, музичка група „Кал“ и редитељ Желимир Жилник; као и тродневна свечаност у Атини посвећена култури на Балкану, у организацији Хеленске фондације за културу и под покровитељством председника Републике Грчке К. Папуљаса, учествовали оркестар Народног позоришта из Београда, експонати Музеја савремене уметности из Београда, тридесетак српских прозних аутора, академик Љубомир Симовић, итд.

*Државне прославе* јесу таква врста догађаја који се крећу од прославе настанка земље до обележавања датума о значајним културним личностима. Иако годишњице имају тенденцију да буду претежно националног значаја, оне могу да се користе од стране владе да покрену активности у другим земљама и на тај начин допринесу истицању ширег значаја ових повода. Овде треба напоменути да су ови догађаји, упркос њиховом профилу и значају за националну културу, заправо често

лоше планирани и координирани, и суштински не подстичу партнерства и сарадњу. *Пригодне манифестације* су у мањем броју организоване различитим поводима, на пример: централна прослава поводом 200 година Првог српског устанка и стварања српске модерне државе у Торонту, обележавање 60. годишњице успостављања дипломатских односа са Мексиком, итд.

Коначно, најкомплекснији облик међународне културне сарадње јесте **копродукција**, као оквир у коме се организације, групе и појединци окупљају на заједничком задатку стварања новог дела. Овај облик сарадње је најчешћи у домену културне индустрије, као и на фестивалима. Нажалост, о овом облику културне сарадње, у истраживачком узорку не постоји довољан број података за анализу.

*Конференције, симпозијуми, ванакадемски професионални скупови*, затим програми *истраживања, тренинга и резиденције* су облици међународне културне сарадње, где се отварају могућности за критичко разматрање неких специфичних културних питања, као и за отварање нових могућности професионалног усавршавања. Конференције и радни састанци везују се за протоколарни део културних пракси Србије, који се односе на креаторе културне политике, руководиоце институција културе, стручњаке у култури и сл. Од стручних скупова на којима су учествовали представници Србије, најзаступљенији су они посвећени заштити културног наслеђа. Ово додатно указује на приоритете културне политике Србије, као и на потребу за њиховом јаснијом систематизацијом.

*Међународне награде и такмичења*, као и превођење књижевности могу да стимулишу професионалну репутацију и значај одређених аутора и њихових дела. Заједничка карактеристика ових облика међународне сарадње јесте процес вредновања у односу на општеприхваћене вредности, који је од случаја до случаја изражен на различите начине. У анализираном узорку, препознаје се тенденција која се све више креће у правцу одређеног профилисања и оних манифестација општег типа. У том смислу, све већи број фестивала и манифестација које су посвећене културама Балкана може бити индикатор за дефинисање концептуалног оквира неких културних програма Србије.

#### 4.4.2. Политика програмирања и ефекти културних пракси

На основу анализе културних програма, који чине окосницу културних пракси Србије у Европи и свету, у периоду од 2000. до 2010. године, могуће је извести неке опште закључке, који се тичу садржаја и политике креирања ових програма. Дакле, садржај чине програми који су углавном производи елитне културе, а мањим делом садржаји популарне културе.

У таквом скупу није сасвим јасно који су доминантни наративи. Пре се може говорити о недостатку артикулисаних наратива у односу на постојеће културне вредности и културне обрасце идентитета. На примерима анализираних културних програма, уочљива је подељеност српске културне матрице између европског и традиционалног идентитета. То указује на присуство дихотомија европеизације и нових вредности са једне стране и традиција изражених у хришћанству и византијском наслеђу са друге стране. Србија у недовољној мери, несистематично, партикуларно и углавном реактивно приступа културним праксама као делу међународне димензије своје културне политике. То значи и да међународни културни односи нису јасан приоритет Србије.

Јагода Стаменковић из Министарства културе, информисања и информационог друштва на следећи начин оцењује културне програме у иностранству: „Јако су различити нивои представљања и ту још увек има доста лутања. Увек се наравно поставља питање шта је крајњи циљ, али оно што се често занемарује је и ко је крајњи ‘корисник’. Углавном се гледа из визуре одавде, сто је негде можда и природно. То се међутим испоставља као доста велики проблем у успостављању комуникације са другима“.<sup>75</sup>

Александар Ђерић, из перспективе цивилног сектора, види културно представљање, односно културну дипломатију Србије као „анахрону, мотивисану саморекламерством људи који се појављују као репрезенти државе, за који су заправо нус производи партократског уређења. Отуда ту и не може бити квалитета, ако га и буде, биће увек жртва партијског интереса и политичког дискурса који нема

---

<sup>75</sup> Интервју са Јагодом Стаменковић, реализован 13.07.2011.

визију и развојни план“. Са тим у вези, он додаје да би „Србија требало да ради на интеграцији културног простора Југосфере / Западног Балкана и да одустане од анахроног национализма, како би и друга друштва у региону кренула путем да одустају од националистичких образаца и потребе да сваку културну разлику проглашавају за питање националног идентитета и суверености. Културна сарадња ће бити интензивна и искрена, партнерска и интересна само у цивилном и приватном сектору, па је, да би се та сарадња подстакла, неопходно јачати економски те иницијативе, како би изградиле културно тржиште, које ће, као велико и некадашње, дати свакоме у региону боље шансе за продају и размену“.<sup>76</sup>

Када је реч о самим културним програмима, који се са званичном подршком ресорних министарстава и државних институција реализују у Европи и свету, поставља се низ питања: Ко врши селекцију програма и на који начин? Којој публици су намењени ти програми? Која је сврха тих конкретних програма? На основу спроведеног истраживања и анализе, могуће је дати само парцијалне одговоре и то из неколико разлога. Први се тиче ограничености узорка, који свакако не може и не пружа потпуни увид у културне и уметничке садржаје који се пласирају у иностранству.

Две хиљаде и четири стотине забележених програма током претходних десет година у око седамдесет земаља света свакако није показатељ изразито развијених облика међународне културне сарадње. Ипак, не може се порећи да извесне културне праксе јесу део званичних међународних културних односа. Иако се из саме истраживачке грађе не могу идентификовати носиоци програмске политике, јасно је да су то, имплицитно, оне институције које ове програме подржавају. То и даље не значи да ове институције имају јасну концепцију у вези са културним и уметничким садржајима, већ би се пре могло констатовати *ad hoc* деловање, које се уклапа у већ образложено виђење слабих институционалних капацитета Србије у међународним културним односима.

Оно о чему није било речи, а што јесте важан аспект сваке политике програмирања јесте питање финансирања тих садржаја. Разлог због кога је ово

---

<sup>76</sup> Интервју са Александром Ђерићем, реализован 22.07.2011.

питање изостављено из детаљне анализе јесте хронични недостатак прецизних података, који би једини били релевантни, јер општа констатација да за „културу никада нема довољно новца“ суштински не доприноси решавању проблема, већ служи као фраза и изговор за неделање. Дакле, под претпоставком да се културни и уметнички садржаји које држава (бар логистички) подржава реализују у иностранству са циљем представљања Србије тамошњим јавностима, долази се до кључне тачке где се доводи у питање смисао таквих активности.

Осим неких изузетака, који су примери добре праксе, као што су изложбе у европским институцијама, наступи на светским сајмовима књига или учешће на великим филмским фестивалима, програми који се реализују у оквирима дипломатско-конзуларних представништава заправо немају онај претпостављени значај јер не допиру до ширих јавности. Тиме су и ефекти таквих културних пракси ограничени и суштински неодрживи.

У вези са анализом главних актера и инструмената међународних културних односа Србије, уочљиви су слаби капацитети је у управљању и политици међународних културних односа, чиме се Србија изнова потврђује као „слаба“ држава. Република Србија нема јасно артикулисану културну политику, нема јасне приоритете, циљеве, инструменте, којима би водила међународне културне односе.

## 5. СИМБОЛИЧКО (РЕ)ПОЗИЦИОНИРАЊЕ СРБИЈЕ

*Историја, дакле, искрсава пред човеком као нешто што му је страна, као нешто што није желео и од чега је веровао да је заштићен. Али, с тим преокретом враћа се и онај негативни људски немир који се налази у зачетку целог (привремено обустављеног) развоја.*

Ги Дебор<sup>77</sup>

Динамика и промене у јавној комуникацији у вези са симболичким позиционирањем Србије у европском и глобалном контексту одређују и домете сагледавања општег стања, који су чешће парцијални него потпуни и дефинитивни. У општем оквиру глобализације са европским интеграцијама, као и транзиције Србије, дешава се процес симболичког самопозиционирања, који укључује аутоидентификацију односно самоодређење (одговор на питање питање: ко смо?) и ауторепрезентацију тј. самопредстављање (одговор на питање: како нас други виде?).

Симболичко позиционирање јесте један од метода комуникације и стварања односа, али и изражавања отпора и борбе, која се са политичког премешта на симболички план. Симболичко (ре)позиционирање тиче се реконструкције идентитета и имица земље, и промишља се у релацијама „ми“ – „други“, Исток – Запад, Балкан – Европа, локално (национално) – глобално (транснационално), центар – периферија, мит – стварност. Какав је однос симболичке конструкције „другости“ и културних извора на којима се заснивају, и коју улогу ове праксе играју у контексту савременог представљања у јавности? Овим се, заправо, изнова поставља старо питање да ли је Србија и данас „Исток“ на „Западу“ и „Запад“ на „Истоку“, односно да ли је ове дихотомије могуће сагледати у неком другачијем кључу.

---

<sup>77</sup> Ги Дебор, *Друштво спектакла*.

## 5.1. Србија у дискурсима самоодређења

Проблем колективних идентитета један је од кључних проблема неравнотеже и дезоријентисаности Србије током XX века, који се пренео и у нови миленијум.

Дарко Танасковић истиче да „ми пролазимо, а и Европа пролази, кроз једну акутнију фазу кризе идентитета, при чему то не треба схватити као претпоставку да је постојао неки чврст и кохерентан идентитет и да је он сад ушао у кризу. Криза идентитета је кроз развој једно константно стање. Идентитет се стално суочава са изазовима којима се мора прилагођавати, прилагођава се у одређеној мери, настојећи опет да задржи нешто што га чини специфичним и то траје стално. То је карактеристично је за све народе и државе. Сасвим је разумљиво да је на бившем југословенском простору идентитет суштински пољуљан, да су неке основе идентитета које су изграђиване кад је Југославија у питању још од почетка двадесетог века, интензивније од после Другог светског рата, разбијене, чак доведене у питање у смислу криминализовања, оптуживања за све историјске промашаје и да је српски народ ушао можда и најрањенијег идентитета у ову фазу.“<sup>78</sup>

Историјски извори дихотомија идентитета Србије изразито су дубоки. Од отоманског периода и губитка државности, преко утицаја Руског царства и Хабсбуршке монархије, хладноратовског варирања између истока и запада, до „повратка“ Европи, да споменемо само неке, Србија је градила свој идентитет, који до данас остаје проблематичан, јер не пружа ни минимални саморазумљиви оквир под који би се могла подвести.

Показаћемо како је „ментално мапирање“ кроз различите дискурсе, од косовског до европског, од средњевековног до савременог и назад, допринело учвршћивању несигурне позиције Србије у свету, чиме се она и на симболичком плану потврђује као „слаба држава“.

---

<sup>78</sup> Интервју са Дарком Танасковићем, реализован 05.09.2011.



### 5.1.1. „Колевка српства“ / Србија у косовском миту

Мит је „базична нарација“ или „прича“ једног народа, која опстаје упркос протоку времена и променљивости идеологија. Суштина везе између идентитета и мита јесте у томе што се у миту, наводно, чува оно што је најважније за народ, морални концепт и сама истина о њему.

Косово (и Метохија) као синоним за „колевку српства“, и оно као вишезначни симбол, остаје незаобилазни део дискусија које се тичу српског идентитета и идентитета Србије уопште. Може се рећи да је конструкција идентитета Србије као нације која је истовремено „жртва и херој“ путем косовског мита присутна у варијацијама још од XIX века. „*Косовски архетип*“ уграђен је у народно предање о јунацима и слободи (Јовићевић, 1998), а његови главни протагонисти су Милош Обилић и кнез Лазар. И управо је Његошу, као „заветнику косовског мита“ највећа инспирација био косовски мит, који у српској култури представља пандан Хришћанском миту.

У косовском миту се, наиме, налазе многи хришћански мотиви: издаја, последња вечера, одсецање главе, царство небеско као идеал, итд. То је спој националног и религијског мита у коме се преплићу старозаветна (етничка, митска) и новозаветна (универзално, индивидуално) логика (Недељковић, 2005: 215). Јасно је да је Косово имало значајну улогу у стварању културног и националног идентитета Србије, и као историјска реалност и као својеврсна ванвремена метафора. Косовска тема се, дакле, једнако појављивала у форми симболичког представљања кроз митове и епску поезију и као историјска чињеница, и на тај начин служила за конструкцију прошлости у наративној свести народа.

Ова снага косовске теме омогућила је да кроз векове прошлост послужи као узајамна контекстуализација садашњости. „Свако од нас је у себи створио слику Косова док смо још у колевци били. Наше мајке су нас успављивале са песмама о Косову, а у нашим школама учитељи никада нису престајали да причају о Лазару и Милошу... Сам звук те речи – Косово – изазивало је неописиво узбуђење. Ова једна реч указивала је на црну прошлост – пет векова. У њој је садржана цела наша тужна

прошлост – трагедија кнеза Лазара и целог српског народа...“ (према: Бакић-Hayden, 2006: 128).<sup>79</sup>

Култ Косова је са друге стране гледано, био и остао покушај да се реални војни и политички пораз преобрази у духовну победу „за крст часни и слободу златну“<sup>80</sup>. То парадоксално величање пораза налази своје утемељење у страдању као својеврсном искупљењу греха. У филму *Бој на Косову* царица Милица изговара следеће речи: „Косово је место где се Србија пење у небо“. Овај „култ смрти у име живота“ постао је (и остао) непресушан извор историјског трагизма. Усмено предање је у дописменој српској култури имало вредност неписаног моралног кодекса, и услова одрживости тог „колективног духа“. Ово иде у прилог широј тенденцији да се историјским догађајима додају епске, па и космичке димензије, отварајући тако простор за низ нових „читања“ и (зло)употреба историје.

Тако је култ косовског и видовданског<sup>81</sup> страдања, заједно са култом светог Саве, послужио као везивна матрица за уобличавање националног идентитета Србије. Поред тога, у митовима издвојени „симболички колективни акценти“ постали су основа стереотипа о идентитету. Бавећи се митским аспектима српског идентитета, Гордана Ђерић тврди да српске приче о идентитету карактерише сводљивост на косовски мит или потпуно поистовећење националног идентитета и косовског мита. На том трагу, ова ауторка развија тезу да се национални митови могу посматрати као развијени интегративни стереотипи, и као материјал за изградњу нових стереотипа у различитим идеологијама. Несистемска употреба косовског мита, „мешањем аналитичких нивоа естетичког и значењског са политичким и идеолошким, те митологизацијом историје и изједначавањем изворне

---

<sup>79</sup> Изјава анонимног учесника у коначном ослобођењу Косова за време другог Балканског рата 1912-13. Цитат из *Војничког гласника*, 13 (28. јун 1932.): 186, у књизи Thomasa Emmreta (1990) *Serbian Golgotha: Kosovo, 1389*. New York: Columbia University Press.

<sup>80</sup> Часни крст је имао дубоку симболику, везану за феудализацију хришћанства код Срба која се ослањала на паганску хероину. Зато ће часни крст, као симбол који повезује старе верске представе са новима, посебно бити актуелан у време учвршћивања хришћанске вере и државне моћи у доба св. Саве и Стефана Првовенчаног (види: Поповић, 2007: 129-152).

<sup>81</sup> Видовдански култ, створен у XX веку, заокружио је национално-политички процес започет у доба романтизма. Овај симбол дошао је у центар пажње као дан дефинитивног обрачуна с Турцима. То је и озваничено увођењем Видовдана као једног од девет главних празника Краљевине Србије од 1913. године. Касније ће се за овај празник везивати и неки од кључних догађаја у животу српске нације (исто, 153-172).

митске приче са митским фразама у политичкој употреби, ремитизација српског идентитета на овим просторима је надограђена“ (Ђерић, 2005: 15).

Као медијски посредованим искуствима у савременом контексту, повратак миту и веровањима Милена Драгићевић-Шешић критички преиспитује, остављајући отвореним питање аутентичности овог повратка и његовог значења, од истинске „повјесне успомене“ до пуне симулације „нечега што је одавно изгубљено“ (Драгићевић Шешић, 1994: 199). Милица Бакић-Најден главни изазов види у неопходности трансформације Косова од историјског места у духовни простор, односно у историјској ситуацији у којој Срби морају да „прихвате симболичко (христијанизирано) значење својих епских песама“ и „да би се спасли духовно, они морају да жртвују ‘телесно’ Косово“ (Бакић-Најден, 2006: 143).

Питање „Шта са косовским митом данас?“ чини се да остаје отворено. Сигурно је, међутим, да је важно мењати стари образац крви и тла, који разједињује, обрасцем духовне сродности, односно културе која уједињује, а чији се елементи, такође, могу наћи у косовком миту. То би значило успостављање критичког односа и према историјској реалности која је неретко мешана, а некада и потпуно замењивана са митском псеудостварношћу. Истовремено, то је напуштање ирационалне логике укључене у идеолошке конструкције, и усмеравање ка зрелијем цивилизацијском начину мишљења, које треба да суштински, и на рационалним основама, ојача човеков духовни интегритет и идентитет уопште. Коначно, то би била победа аргумента да митска прошлост није важнија од демократске будућности.

### 5.1.2. Панславизам и наслеђе Југославије

Као културни и политички покрет међу словенским народима, панславизам је у XIX веку био посвећен афирмацији заједничке словенске прошлости и проучавању словенских језика, мада се његови корени могу пратити и неколико векова уназад. **Идеје панславизма** је већ почетком XVI века промовисао Винко Прибојевић, хрватски историчар, који се сматра оснивачем пан-словенске идеологије. У свом говору „О пореклу и слави Словена“ (*De origine successibusque Slavorum*), највероватније у Венецији 1525. године, Прибојевић узвисује Илире и Словене, као претке далматинских Хрвата. Страсно величање Словена (у коме су обухваћени и Александар Велики и Аристотел, Диоклецијан, итд.) играло је главну улогу у рађању панславизма, односно пан-словенске идеологије. Уз Прибојевића, аутор „Политике“ Јурај Крижанић из XVII века, такође се сматра претечом панславизма, јер је он позивао на уједињење свих Словена под вођством Русије и Ватикана.

Потчињавање политичке већине словенских народа, идеје Француске револуције и немачког романтизма, и истовремено национално буђење резултирали су усвајањем филозофске доктрине панславизма (пан-словенства), којим се не само тражило јединство и федерација словенских народа, већ и успостављање баланса снага у Европи и подмлађивање европске цивилизације, као резултат њихових напора. У другој половини XIX века овај концепт је усвојен у руским круговима, који су убрзо почели да доминирају у покрету, развијајући га као средство за проширење руског утицаја у односу на друге словенске народе (Kohn, 1953).

Тако ће посебно идеје немачког романтизма<sup>82</sup> бити пресудне у формирању почетног југословенства, у виду уједињења свих јужних Словена и превазилажења разлика. Као политичке идеологије панславизми су сломом комунизма у Европи 1989. године, као и пангерманизми после 1945. године, почели да ишчезавају. Међутим, митови панславизма и њихове нове варијанте ће остати присутни на

---

<sup>82</sup> У расправи о немачком национализму Лија Гринфелд истиче: „Немачки национализам је, попут сваког другог, симболички уздизао масе и дубински мењао природу хијерархије друштва“ али је „превазишао своје западне парњаке по томе што је величао народ, нарочито сељаштво, онај честити *Volk*, који је потпуно равнодушан према напретку неприродне цивилизованости и остаје непоколебљиво привржен својој исконској чистоти“ (Greenfeld, 1992: 369).

Балкану, појачавајући сукобе и подвлачећи границе оних који су остали изван уједињене Европе.

Стварање Југославије после Првог светског рата ослањало се на панславизам из претходног периода. „Тако, југословенски национализам (као и посебни јужнословенски национализми, који су се појавили отприлике у исто време) био је окренут *колективистичко-ауторитарном моделу*, а тај модел остао је, са врло малобројним изузецима, од средишње важности за ставове о нацији код свих Јужних Словена“ (Вахтел, 2001: 15). За Краља Александра I Карађорђевића и идеологе државне политике тридесетих година XX века, југословенство још увек није значило планирано културно наднационално јединство које би уклонило племенске супротности, сукобе православља и католицизма, супротстављање духа истока западу (Димић, 2005: 74).

У првим фазама грађења југословенског идентитета, као симболичка основа заједништва, посебно у Титовим говорима, истицани су „херојска традиција и заједнички проливена крв“, а нешто касније „међународни престиж и мултинационална визија“<sup>83</sup>, затим наднационални концепт „братства и јединства народа“, док је у позној фази југословенско заједништво било засновано на економском интересу и јединственом југословенском тржишту. Тако је грађена специфична југословенска верзија „јединства у различитости“. Међутим, јасно је да је југословенски идентитет од свог настанка до последњих дана био предмет политичког прагматизма. Томе треба додати и *Титов култ* који је, као конститутивни политички мит временом постао и суштинска одредница југословенства и легитимациона основа власти и државе под паролом „Југославија јесте једнако Тито“.

У стварању *југословенског јединства*, језик и национална култура постали су декларативно споредан фактор. Као суштина југословенства истицани су „социјалистички интерес и социјалистичка свест“ као наводно „општечовечанска“ спрам етничке сродности која се сматрала „усконационалном“ и према томе

---

<sup>83</sup> Тако је, на пример, у извештају Југославије за УНЕСКО „Културни развој народа и народности“ писало „Право свих народа и народности у Југославији на слободан развој и сопствени културни идентитет има изузетно важну улогу у животу земље“ (Мајсторовић, 1972: 29). Ово становиште ће се касније показати одлучујућим у победи културних партикуларизама у односу на наднационалну визију.

непожељном. Сходно томе, термин „Југословен“<sup>84</sup> се употребљавао у геополитичком смислу и означавао припадност државној заједници, а иза њега је стајала и одређена национална припадност Србин, Хрват, Словенац, Македонац, итд.

Југословенство је виђено као врста интернационализма и као део светског процеса интеграција. Преовладавао је осећај прогресивности Југословена, спрам припадности одређеној националности, јер је нација сматрана исувише уским оквиром за економски, политички и културни живот људи. Интернационализам комунистичких режима је, међутим, према неким ауторима, парадоксалан, јер заправо подстиче етнички регионализам тиме што не допушта грађење међунационалних или наднационалних веза изван партијског апарата. То је доводило до ограничавања социјалних веза унутар државе на политичку сферу, чиме су се блокирале друге могућности за друштвену интеграцију (Breuilly, 1993: 359).

Пренесено на поље културног стваралаштва, на темељима партизанске борбе настао је читав арсенал партизанских романа и њихових филмских пандана (на пример, роман *Далеко је сунце* Добрице Ћосића из 1950. и филм *Славица* у режији Вјекослава Афрића 1946.) . У међуратном периоду доминирао је мултикултурни синтетички модел изражен у херојској скулптури Ивана Мештровића (1883-1962) који је најавио комплексно југословенско заједништво. Након Другог светског рата, за превласт ће се борити наднационални југословенски модели различитих оријентација – од западњачки оријентисаних модерниста до совјетски оријентисаних левичара и интернационалиста са колективистичком оријентацијом (Вахтел, 2001: 156).

У амблеме југословенства, из различитих разлога, биће уврштени Иво Андрић (1892-1975) са својим романима *На Дрини ћуприја* и *Травничка хроника*, и његов антипод Мирослав Крлежа (1893-1981) са својим разноврсним књижевним опусом. У креирању *културе братства и јединства* учињен је и велики напор за

---

<sup>84</sup> Познати су покушаји научног, антропогеографског, социолошког и социо-психолошког дефинисања Југословена, у делу Владимира Дворниковића *Карактерологија Југословена* (1938), као и у делима која су му претходила, *Балканско полуострво* Јована Цвијића (1922. и 1931.) и *Типологија српскохрватског народног карактера* Герхарда Геземана (1928.). Дворниковићево залагање за јединство и заједништво Југословена, односно за идеје југословенства било је оптерећено многим проблематичним ставовима. А такво поједностављивање позитивних и негативних особина народа послужило је касније много пута у расламсавању националиста и мржње, те подвлачењу симболичких опозиција у односима између „нас“ и „других“. Види: Дворниковић, 2000.

интерпретацију класичних дела (пре свега народне епске поезије и Његошевог *Горског вијенца*) у новом комунистичком кључу. Ова форма политичке инструментализације ће се показати изузетно ефектном и у разбуктавању партикуларних национализама пола века касније.

Југословенско заједништво је у пракси наилазило на непремостиве препреке, о чему сведоче многи неуспели покушаји да се остваре заједнички капитални пројекти у култури и науци. Посебно су се проблематичнима показала језичка питања, која су иначе од превасходне важности у стварању јединствене заједнице. На пример, подухвати израде „Речника српскохрватског језика“ и „Правописа српскохрватског језика“ обустављени су након година полемика и преговора, док је „Енциклопедија Југославије“ остала недовршена до распада заједничке државе. Уопште, бесконачна „усаглашавања“, посебно око деликатних историјских питања, равноправне заступљености република и покрајина, и коначно партијске редакције, довели су готово све започете заједничке покушаје у крајњи апсурд. Покушај стварања *југословенског културног канона* показао се неуспешним и на примеру такозваних заједничких образовних језгара током осамдесетих година, када је увелико био доведен у питање политички пројекат Југославије.

Југословенска култура, која је требало да значи прожимање југословенских националних култура, у свом представљању у иностранству налазила је смисао у испуњењу партикуларних политичких интереса и равноправној републичкој и покрајинској заступљености, без обзира на културно-уметничку вредност. С друге стране, претпостављеног „прожимања“ југословенских култура није било, јер нису постојали подстицајни инструменти за аутентични интеркултурни дијалог. Иако је држава са својим партијским апаратом била апсолутни креатор културне политике, у области културног стваралаштва брзо су „потрошени“ пожељни наративи, па је сама југословенска култура остала лишена садржаја и постала неодржива. Може се рећи да је синтетичка основа, на којој је грађена југословенска култура, била идеолошки и партијски условљена и тиме суштински затворена.<sup>85</sup>

---

<sup>85</sup> Како истиче Гордана Ђерић, разарање Југославије је почело управо онда када „држава није више била у стању да контролише јавну имагинацију својих саставних делова“, то јест када је дошло до слабљења монопола у интерпретацији прошлости државе кроз конкуренцију различитих „заједница сећања“ (Ђерић, 2008: 67).

У вези са југословенским идентитетом, као легитимацијској основи режима у Југославији, биће значајан период шездесетих година када долази до преламања оријентације, како државно-политичке тако и друштвене. То ће бити уједно једини период када су вођене озбиљне политичке расправе о националној проблематици, јер се и пре и после тога у великој Југославији национално питање у јавности сматрало решеним и превазиђеним. Тако ће инсистирање на неетничком карактеру југословенске заједнице и негирање својеврсног „претапања“ нација, односно могућности стварања наднационалне целине, заједнице „новог типа“, представљати промену у односу на званичну партијску политику из педесетих и с почетка шездесетих година XX века (упор. Матвејевић, 1986).

То значи да су Титова очекивања о стварању заједничке културе и „заједничког историјског сећања“ као кључних елемената заједничког националног идентитета почела да се напуштају већ касних шездесетих година, јачањем улоге република и „републичког етатизма“ у Југославији. Од тада, имплицитно, а касније и експлицитно југословенство постаје баласт кога су политичке елите Титове Југославије хтеле да се ослободе у циљу јачања партикуларних политичких интереса и националних идентитета (Марковић, 2001: 13-56). Ова промена концепције са „*интегралног југословенства*“ на „републички или национални суверенитет“, потврђена Уставом из 1974. године, имаће дугорочне последице на каснија збивања на територији Југославије и на рађање „*антијугословенског етноцентризма*“.

Југословенско етнички хетерогено друштво било је и веома подељено друштво, а југословенски идентитет такође је био *подељени идентитет*. Такав подељени идентитет није имао смисао негирања своје националности, већ истицања припадности Југославији као политичкој заједници. Дакле, подељени југословенски идентитет био је супротан мондијализму и космополитизму у том смислу што су ови занемаривали национално диференцирање, док је он чувао индивидуалитет нација. Међутим, успостављање југословенског као грађанско-демократског идентитета никада није прешло границу „латентне могућности“ ка „реалној извесности“ због политичких аспирација „националних политичких олигархија“ које су политички инструментализовале не само национална и патриотска осећања, већ и комплетно осећање „југословенства“ за своје тренутне политичке потребе. Тако се недовршени југословенски идентитет „урушио“ и пре сопственог успостављања, уступивши



место радикалном редефинисању колективних идентитета у свим републикама Југославије (Васовић, 2001: 101-137).

Исходиште ових процеса постали су екстремни национализми и разарање Југославије на фактичком и симболичком плану, пред којима је југословенство „изгубило трку“. Распад система „реалног социјализма“ Југославије довео је до широко распрострањене конфузије у погледу даљих перспектива друштва, као празан простор који је чекао нову идеологију, без алтернатива које би превагнуле ка демократским променама над рушевинама дотрајалог система (Голубовић, 2007: 456-457). Националистичка идеологија је на тај начин онемогућила стварање једног јединственог културног простора на коме би се градили темељи аутентичног заједништва различитих историјских и културних традиција.

Наслеђе Југославије оставило је многе дискурсе за самоодређење Србије, од којих је појам „*југо-носталгије*“ у одређеном виду присутан у свим бившим југословенским републикама. Југо-носталгија је преузела улогу контра-дискурса према доминантном јавном дискурсу, што је такође феномен у већини пост-социјалистичких земаља (Palmberger, 2008). Међутим, овај феномен се не може објаснити искључиво као део негативних ефеката транзиције, већ и као последица губитка друштвеног поверења, као и тренутне друштвене несигурности, који заједно јачају осећај „чезње за прошлошћу“. Ово показује да носталгична осећања нису упућена само на прошлост, већ указују на садашње стање ствари, као и на очекивања од будућности (Воут, 2001). У том светлу, југо-носталгија се може сагледати као критика постојеће пост-социјалистичке стварности, као и дискурс у креирању једне политике сећања.

### 5.1.3. Балкански парадокси

Комплексност „балканског дискурса“ представља важан предуслов за разумевање идентитетског оквира Србије. Природа Балкана, његова онтологија и представе о њему, моћни су генератори утицаја на обликовање колективних идентитета, пре свега у процесима самоодређења. Степен у коме се представе о Балкану, као референтног оквира појединачних земаља, првенствено Србије, рефлектују на формирање имица у односу на остатак Европе, одређен је комплексношћу односа и феномена на овом подручју.<sup>86</sup>

У већини дефиниција Балкана истиче се његов *гранични положај*; он је „нешто између“ Истока и Запада, Европе и Азије; он има статус раскрснице култура, језика, вера, традиција, цивилизација. Овај „прелазни“ регион је тако константно између стагнације и напретка, између прошлости и будућности, између очувања постојећег стања и револуције... Метафоре које описују Балкан - мост, раскршће и граница биле су (и остају) основе за стварање стереотипа, као доминантног облика представе унутар и изван самог Балкана.

Марија Тодорова тврди да: „у том погледу, Балкан није ни јединствен ни оригиналан; та карактеристика заједничка је и већини других нација Источне Европе“ (Тодорова, 2006: 106). То су варијације на Саидов оријентализам, на пример балканизам (Балкан као унутрашњи „други“ у односу на Европу), за интерпретацију наратива и дискурса о „себи“ и „другима“.<sup>87</sup> Међутим, „гранични статус Балкана, као међупростора између светова, историја и континената, еквивалентан је не толико маргиналности, колико некој врсти централности“ (Fleming, 2001: 25). И то би се могло означити као почетак балканских парадокса.

Двојни карактер Балкана у историји је био оптерећен „талогом и прљавштином“ који ће се вековима везивати за његово име. Балкан, као нека врста

---

<sup>86</sup> О дискурзивном конструисању слике о Балкану значајан увид пружају текстови у зборнику *Балкан као метафора: између глобализације и фрагментације*, види: Бјелић и Савић ур. (2003).

<sup>87</sup> Саидовска критика, међутим, није увек и у потпуности применљива на теорије Балкана и на сам политички развој овог региона, са историјом која се у великој мери разликује од оне којом се бави Саидов (Edward Said) *Оријентализам* (види: Fleming, 2001:11-32).

„ничије земље“, која није ни најмање европска, али није ни азијска, и као тамна страна једне колективне Европе садржао је противречности које су довођене до крајњих граница. Тако је балканско тло постало европско буре барута, а балкански дух – дух бесконачне неслоге, „пра-слика пра-борбе“ једног против свих. Балканизација је постала синоним за повратак племеском, заосталом, примитивном и варварском, у коме се учитавају многе негативне конотације балканског дискурса.<sup>88</sup> Насилност, као главно стереотипно одређење Балкана, увек се повезивало са истоком, што је још више наглашавало оријенталну природу овог региона, и појачавало осећај страног, „*унутрашњег другог*“ у односу на Европу.

Међутим, како Ратко Божовић истиче оваквом стереотипу о „балканству“ заправо „измиче вјеродостојна слика, измиче му истина“ (Божовић, 2010: 283). С друге стране, један од парадокса у начину приказивања Балкана јесте та двојност, да је истовремено потпуно познат и потпуно непознат, да је његова суштина у подељености и распарчаности (унутар себе), а опет и у целовитости и јединствености (спрам других, на пример Европе). Лиминални статус Балкана, оног који је увек између, представља суштину његове позиције, између периферије и центра.

Сам идентитет Балкана, у значајној мери јавља се као оквир у конструкцији националних идентитета.<sup>89</sup> У том процесу су трајну улогу имали и многи национални митови, који су утицали и на формирање етничких предрасуда унутар региона. То су „кључни национални митови попут: српског косовског мита, хрватског средњовековног националног и државотворног мита, црногорске непобедивости и чојства, империјалне снаге средњовековне бугарске државе, бошњачког мита о стварању нације...“ (Драгићевић-Шешић и Драгојевић, 2004: 20), којима су потцртаване границе, а отежавани узајамни дијалог и разумевање. Загорка Голубовић наводи шири спектар особина балканских друштава: јак утицај

---

<sup>88</sup> Западноевропска књижевна продукција текстова о Балкану, као део дискурса „балканизма“ је кроз путописе и пустоловне романи, упркос својој превасходно забавној функцији, допринела репродуковању површних и стереотипних представа Балкана као дивљег, опасног, узбудљивог и мистериозног региона које ће се задржати до савременог контекста. Други део дискурса балканизма биће произведен у време кризе и ратова на подручју бивше Југославије, кроз стручне и академске радове, који ће Балкан учинити актуелним у оквиру теме о „попришту непрестаних сукоба“.

<sup>89</sup> Невена Даковић се бави промишљањима о идентитету Балкана и основним терминима нације и филма у хипотези о „балканском жанру“, односно дефиницији Балкана кроз синематски идентитет (Даковић, 2008).

традиционализма и заостајање у модернизацији, патријархално наслеђе које се одупире модерном индустријском развоју, национални романтизам узрокован касним конституисањем националних држава, међусобно сличне националне митологије које су резултат романтичарског гледања на нацију, колективистичке вредности које умањују значај индивидуалности, заједнички стереотипи о себи и стереотипи увезени из европоцентричних дискурса, припадање периферији у односу на центар (Голубовић, 2003: 226).

Проблем аутоидентификације због етничке или верске хетерогености је на Балкану неретко изазивао јачање културних дефиниција, стереотипа и предрасуда, што је углавном коинцидирало са геополитичким променама у свету. „Два различита пута, један као стални успон слободе житеља европског Запада и други као радикално поништавање слободе житеља полуострва, оснажили су уверење европског Запада као једине праве Европе и одређење некадашње Прве Европе<sup>90</sup> као нечег посебног, страног, па чак и неевропског“ (Ковачевић, 2004: 11).

Балкан је, дакле, пружио Европи две велике цивилизације, византијску и отоманску. Милица Бакић-Најден коментарише да „то опирање да се прихвати да смо у својој историји били део како византијског тако и отоманског цивилизацијског круга, макар само индиректно (као источнохришћанска заједница унутар њега), равно је порицању једног аспекта себе и свог балканског идентитета“ (Бакић-Најден, 2006: 17). Ова симболичко-културна географија неретко је била део идеолошко-политичких комбинаторика, те су као резултат испливале недоумице око идентитета, као и његове кризе у више варијација.<sup>91</sup>

Ти процеси укључивања, а нарочито искључивања су од суштинске важности за редефинисање представа, као и самих идентитета ових простора, а тиме и Србије, који су сагледавани готово искључиво као политички простори са политички „тешком“ прошлошћу. Ради се, дакле, о једном широком пољу узајамног културно-

---

<sup>90</sup> Књига Трајана Стојановића *Балкански светови: Прва и последња Европа* бави се овом раније постављеном парадигмом Европе, подсећајући да је садашња дефиниција Европе која је амбивалентна према Балкану из времена новије историје, док је првобитна дефиниција Европе обухватала „читаву северну копнену масу којој је припадала и Грчка“, дакле, према којој је Балкан био прва Европа (Стојановић, 1997: 23).

<sup>91</sup> О стратегијама негирања и затирања појединачних колективних идентитета у служби ексклузивног националног идентитета Хедер Ре (Heather Rae) говори кроз концепт „патолошке хомогенизације“ (Rae, 2003).

историјског, етничког и/или религијског преклапања, било да је реч о Србији или о Европи у целини, чије би негирање могло изазвати ефекат шаховске табле, односно „црно-белог“ погледа на свет.

Са становишта Европе, то би био озбиљан тест спремности за прихватање идентитета многих заједница и довођења заједничког културно-историјског наслеђа у дијалог, у коме би били искључени дискурси о доминацији. Коначно, у овом контексту не разматрамо у тој мери чињеницу да је Балкан описиван као 'друго' у односу на Европу, нити генерализације присутне у перцепцији овог простора *per se*, већ управо оне заборављене делове идентитета и наслеђа, који су својим значајем и остављеним трагом заслужују већу пажњу. На појмовном нивоу, важно је схватити да је поседовање супротстављених вредности део идентитета, и да та „амбивалентност као стварност“ не треба да буде негирана. Тако ће и специфични балкански *unitas multiplex*, јединство у различитости, кроз стратегије интеркултурализма, бити пут ка политичком сазревању и стабилности овог европског региона (Инђић, 2004: 55).

Маркирањем тих културно-историјских тачака, са становишта које најмање иде у прилог потврђивању разних „изама“, а које је једнако далеко од европоцентричности, намеравамо да понудимо неке могуће тачке новог сусрета, које ће Србију приближити Европи бар у оној мери у којој се Европа препозна у томе што је богато културно наслеђе три можда најраскошније цивилизације – римске, византијске и отоманске, јер су и Европа и Балкан сједињени у једном истом простору, а ово су могући путеви за разоткривање њиховог (превасходно) културног јединства.

#### 5.1.4. Европа и границе

Расправе о изградњи паневропског културног простора и могућности стварања заједничке европске културе и идентитета почеле су пред крај XX века, а варијације на тему присутне су и данас, у све опширнијем обиму (упор. Мајнхоф и Триандафилиду, 2008). Едгар Морен запажа да „у европској култури нису значајне само владајуће идеје (хришћанство, хуманизам, ум и наука), него те идеје скупа са њиховим супротностима...у животу и настајању европске културе значајан је сусрет који оплођава разноврсности, антагонизме, такмичења, допуњавања, једном речју, њена дијалогика“ (Морен, 1989: 100).<sup>92</sup>

Европа се не може сматрати кохерентном културном заједницом у оном смислу да свој културни идентитет остварује на јединственом географском простору, а тешко да се може говорити и о епицентру у којем би настајале културне вредности и шириле се на остале просторе. Европа има далеко шири и дубљи утицај од свог простора, исто се може рећи и за културни диверзитет унутар тог утицаја. На тај начин суштинско одређење Европе, а то је културно, константно брише границе и чини их имагинарним, упркос многим факторима који то оспоравају. Европска култура се, дакле, не састоји од појединачних култура, већ је збир односа унутар кога се те културе налазе.

Како Вернер Вајденфелд (Werner Weidenfeld) коментарише: „Када бисмо историју Европе таксативно одмотали уназад, видели бисмо колико су светлост и сенка близу једна друге. Европи је знан и дух беседе на гори и тиранска владавина“ (Weidenfeld, 1983, према Мајер, 2009: 33). Историја интеграција и дезинтеграција Европе показује да је то све више поље „симболичке“ него „физичке“ географије.<sup>93</sup> „Географски, као што свако зна, Европа нема источних граница и овај континент

---

<sup>92</sup> Међутим, постоји и друго мишљење по коме је прича о хришћанском настанку Европе само мит, исто као мит о настанку самог континента само новијег датума, па је зато „не само ближи нашим верским навикама већ га је и, због премале временске дистанце, теже препознати као таквог“ (Мајер, 2009: 31).

<sup>93</sup> Симболичке границе су и у нераздвојној вези са концептом изградње регионалних идентитета. На пример „Централна Европа“ (*Mitteleuropa*) као дискурс о Европи из педесетих година XX века, дуго је имао привилеговано место у изградњи наднационалних идентитета и маркирања граница његовој припадности / неприпадности. Више види у: Нојман, 2011: 163 – 181.

према томе постоји искључиво као интелектуална конструкција...“ (Хобсбаум, 2003: 234). *Дух Европе* јесте суштина европског дискурса, јер управо одсликава специфичност самог европског наслеђа и традиције. Тај дух истрајава упркос перманентној кризи модерног света, чији је Европа саставни део. У делу расправе под називом „Европа као културни круг и као духовни идентитет“, Алпар Лошонц пише: „Европа је првенствено историја духа... Европски дух је омеђен културом, Европа је културни круг... оквир смисла“ (Лошонц, 2006: 19-20). То потврђује и Гадамер (Ханс-Георг Гадамер): „Живети с другим, живети као други другог, тај човеков основни задатак важи како у најмањима тако и у највећим размерама... Ту је можда посебна предност Европе у томе што је више него друге земље могла и морала научити да живи с другима, чак и када су други били другачији“ (Гадамер, 1999: 20).

У „другом“ се изражава и сопствени идентитет – заправо, без „другог“ не постоји ни „ја“, а у том односу рађа се разноликост. Такав идентитет пружа примат могућем над стварним, односно отвореним над коначним. „У оној мери у којој је европски идентитет везан за постојање неког ‘другог’, тај ‘други’ ће бити конститутивни чинилац Европе, и тако ће европска представљања тог ‘другог’ нужно бити обележена самом том чињеницом“. Кома ће припасти улога ‘другог’ у датом времену, ствар је већ историјских произвољности (Нојман, 2011: 62).

Јачање културног идентитета је, поред осталог, и одговор на економски изазов. У међусобном односу европских земаља јача се представа „*значајног другог*“ (*significant other*), у коме оне развијају како сопствени, тако и заједнички европски идентитет. Идеја о стварању европског друштва заснива се на уверењу о постојању једне додатне димензије (на претходне две друштвено-економске и правне), а то је идентитет утемељен на заједничкој историји, заједничким интересима и јасној диференцијацији наспрам спољашњег света. „Схватање Европе као цивилизацијске заједнице битно је за разумевање европског културног идентитета који не негира националне културе и у оквиру њих успоставља идентитете већ их интегрише унутар Европе схваћене као низ поликултура“ (Стојковић, 2008а: 42).

С друге стране, уколико појединачни етнички идентитети дају снагу универзалном, онда је успостављање европског уједно и потврда самог тог идентитета. „Успостављању европског културног идентитета не смета потврђивање

француског идентитета, већ његово слабљење и његова фолклоризација могу да доведу до растварања европског идентитета у космополитској магми“ (Доменак, 1991: 140). Овоме у прилог иде и Смитово схватање вишедимензионалности националног идентитета, као и увиђање ослањања нације на друге врсте колективних идентитета чиме се отвара нова димензија комбиновања националног са другим типовима колективних идентитета: класним, верским, етничким, итд (Смит, 1998: 30).

Будућност европског идентитета Мајер (Thomas Meyer) сагледава у скептичном кључу: „Парадокс европског идентитета је у томе што он не може постојати у форми културног идентитета, будући да ниједан појединачни културни идентитет у Европи не би могао да постане идентитет целог континента. А политички идентитет, који данас и омогућава толику разноликост, заснива се на универзалним вредностима које важе свугде у свету. На крају као једина особеност на којој би се идентитет могао заснивати остаје само још политичко јединство Европске уније. *Европска култура* постала је глобални материјал који се улио у процес самоспознаје и обраде искустава већине осталих култура“ (Мајер, 2009: 71). Такву слабост изгледа у погледу формирања ове врсте идентитета види и Антони Смит, пре свега у односу на значајне културне разлике и историјске традиције међу етнијама и нацијама у Европи, као и сукобљеним интересима различитих националних елита (Smith, 1992).

Наративи о културној припадности Европи, о тзв. „*повратку у Европу*“, Европи као културном конструкту („европска култура“, „европски идентитет“) у циљу стварања „европског културног простора“ и јачања свести о „заједничком културном наслеђу“ јесу изазов за земље региона коме припада и Србија. Проблем представљања прошлости и политика сећања, у том смислу, остају за сада непремостив јаз у конституисању потенцијалног супранационалног европског идентитета.



## 5.2. Обрасци представљања Србије

*Када кажем Србија, мислим... православље / лепе жене / Југославија / гостопримство / страдање / сиромаштво / спортисти / Ђоковић/ музика / Источна Европа / манастири / цркве / култура / филм / Београд / рат / Кустурица / Балкан / фреске / Тито / Косово / гибаница / политика ...<sup>94</sup>*

Проблем позитивног препознавања, с којим се Србија, као и многе друге земље које претендују на чланство у ЕУ, суочава, изузетно је комплексан, имајући у виду не само баласт политичке прошлости, већ и фактички недостатак позитивних асоцијација које се везују за овај простор.

Како Димитрије Вујадиновић истиче, у вези са представљањем Србије у иностранству „ми чак нисмо дефинисали шта би то био наш бренд и културни идентитет Србије уопште, да бисмо га представили. Него се ту још увек лута. Значи, ми немамо јасну представу како ми желимо да нас виде споља. А што је јако важно, ми уопште не слушамо, како људи споља виде нас. Него ми мислимо да нас виде, онако како ми желимо да нас виде.“<sup>95</sup>

Колико су спољне представе о „нама“ временом добиле на снази и постале инструментализоване у европским јавностима, питање је које захтева много већу пажњу и простор који овај рад обухвата. Овде је, дакле, реч о имиџу Србије у јавном дискурсу, као поједностављеној представи земље, људи и културе. Веома лош имиџ, не само Србије већ често и целог Балкана, произвео је слику која у негативном контексту приказује ово подручје Европе и свету. Разлога за то има више, један је свакако извештавање самих светских медија о Србији, које је било углавном о политици, а друго су реални кризни друштвено-политички догађаји који су се дешавали у ближој прошлости. Намера нам је да покажемо колико су током

---

<sup>94</sup> Из анкете спроведене међу посетиоцима Српског културног центра у Паризу, цитирано према: Трифуновић, 2010.

<sup>95</sup> Интервју са Димитријем Вујадиновићем, реализован 31.08.2011.

деведесетих година и ратних сукоба, Србија и Срби у јавним дискурсима стигматизовани и представљени кроз екстремно негативне стереотипе (упор. Бакић, 1998, 1999, 2008; Ђерић, 2005; Вуковић, 2009). Након тога се бавимо и унутрашњим стереотипијама везаним за представљање Србије.

Како Дарко Танасковић истиче „о такозваним негативним стереотипима, који се са претераном лакоћом одбацују, понекада и са позиције једне интелектуалне ароганције, која је без покрића, уместо да се заиста удуби у њихово порекло, њихову суштину, и факторе који чине да се тако упорно одржавају, код нас се уврежио један тип дискурса који сматра да ће бити проглашен напредним, европским, мондијалистичким, либералним, уколико без икакве анализе и без икакве спремности за разумевање социолошке и социо-психолошке и историјске ситуације на Балкану, само негативно оцени те стереотипе и прогласи их главним проблемом који постоји код Балканаца, а и код Срба можда чак и у нешто већој мери.“<sup>96</sup>

Конструкција Србије и Срба као примитивног, насилног, па и геноцидног народа која реализована превасходно у политичким и медијским дискурсима, производ су не само „других“ о „нама“, већ и нас самих о „нама“. Реч је о врсти интериоризације вредносних судова других о нама, што подупире дефанзивне стратегије друштва. Односно, наспрам примитивног, недовршеног и нарцисоидног српског друштва, јавља се развијени, рационални и прагматични свет, то јест Запад и Европа.

Таква врста приче о себи и другима јесте својеврсна „империјализација културних истина“ које су много сложеније и парадоксалније него што те саме приче показују (Ђорђевић, 2009: 335). Ово је заправо једна есенцијалистичка визија, која занемарује узајамност, међусобне утицаје који бивају све већи у процесима глобализације.

---

<sup>96</sup> Интервју са Дарком Танасковићем, реализован 05.09.2011.

### 5.2.1. Сlike Србије у европској и светској јавности деведесетих година

Интензивна политизација тема везаних за сукобе у бившој Југославији у јавном дискурсу, у којима је углавном Србија била у првом плану, довела је до преовладавања упрошћених модела и „црно-белих“ слика, који су још више отежали разумевање сложених друштвено-политичких процеса. Развијање *симболичких опозиција*, као што су „добри и лоши момци“ или „жртве и злочинци“ у политичким јавностима у Европи и свету, довело је до „колективне фашизације Срба“ у обликовању доминантне слике о сукобима деведесетих на просторима бивше Југославије (Ђерић, 2005: 72). Таква медијска виђења<sup>97</sup> постала су и доминантна парадигма југословенске кризе и догађаја који ће до данас обликовати друштвено-политички живот Србије.

Коришћење *хладноратовске парадигме*, према којој је Запад „слободни свет“ супротстављен „комунистичком“ или „тоталитарном“ ропству, у комбинацији са широм парадигмом сукоба цивилизација, односно Запада као „цивилизованог света“ супротстављеног другим „варварским“ световима, служило је као оквир за објашњење ових етничких сукоба (Бакић, 1998). Стереотипи који су успостављени у европској и западној светској јавности о Србији деведесетих година, заснивају се на стереотипима о Балкану као цивилизацијски неразвијеном подручју, етничким стереотипима о Србима као агресивном и примитивном народу, са допуном идеолошких стереотипа о комунистима.<sup>98</sup>

Анализе неколико аутора (упор. Бакић, 1998, 1999, 2008; Наумовић, 1999; Вуковић, 2009) односе се на европске и светске јавности, конкретно на аустријску, немачку, италијанску, француску и англо-америчку штампу и политичку јавност, у

---

<sup>97</sup> Дубравко Шкиљан истиче да је „банална чињеница да су медијске поруке увијек под неком врстом контроле власника канала...он тежи за тим да јавност и њезино мнијење, па и њезине ставове и поступке, усмијери тако да његови властити интереси и користи не могу бити доведени у питање. Ова се манипулација јавношћу заснива на цијелом низу понекад веома различитих поступака, од посредовања само одређених порука оригинално насталих у некој другој сфери јавног живота, преко одабира догађаја који ће бити 'претварани' у вијести, до њихове 'усмјерене' интерпретације“ (Шкиљан, 1998: 94).

<sup>98</sup> Интересантна је метафора о цврчку и мраву, према истоименој Лафонтеновој басни, којом Винтила Михаилеску описује однос Балкана и Европе, позивајући се на исте стереотипе о примитивцима и варварима (Михаилеску, 2003: 191). Ова имагинарна супротност се може применити и на виђења Србије, као земље лењих, стихијских и сиромашних „цврчака“ наспрам рационалног, вредног и богатог европског света „мрава“.

којима су конструисане слике о Србији и Србима кроз различите стратегије стереотипа, углавном кроз парадигму „пријатељ - непријатељ“. Немачка јавност још почетком XX века бележи негативно опажање Србије, повезујући га са сарајевским атентатом, у коме се, наводно изражава српски карактер.<sup>99</sup> То је раније констатовао и Слободан Јовановић наводећи да је „страном свету Србија била позната само по дворским скандалима и периодичним убијањима владара“ (Јовановић, 2005: 31). Антисрпски стереотипи су настављени у аустријским и немачким медијима деведесетих, са додатком тема везаних за комунизам, као и империјалистичких претензија Србије у стварању велике Србије.

У италијанској јавности, на снази су током деведесетих биле парадигма сукоба цивилизација, односно супротстављање католичког и православног културног круга, у комбинацији са већ поменутом са хладноратовском парадигмом, где су комунисти били непријатељи „слободног и демократског света“ и наследници „оријенталног деспотизма“. У италијанским дневним листовима посебно су екстремни били текстови о „нацистичким методама и трагању за чистом расом“ које је наводно Србија спроводила (упор. Бакић-Науден, 2006: 26; Бакић, 1999: 35).

За разлику од споменутих, у америчкој и британској јавности нису постојали историјски утемељени експлицитни **негативни стереотипи** о Србији и Србима, већ су се они почели јављати у тренутку слома комунизма у већем делу Европе, и почетком кризе у бившој Југославији. Ови стереотипи засновани на кључној речи „комунизам“ заступњени у западној штампи обухватили су склоност деспотизму, изједначавање са фашизмом и тоталитаризмом, као и неке психолошке особине као што су: бездушност и угњетачка природа, затим лењост, распусност, ирационалност и сл.). Слична је била ситуација и са француском штампом која је, посебно почетком деведесетих, овим негативним стереотипима о Србији и Србима као нацистима, комунистима и насилницима додала и кавалификације „демона“ (исто, 45).

---

<sup>99</sup> Бакић издваја наводе Дамерта (Dammert) „За широку немачку јавност (Allgemeinheit) Србија је земља краљеубица. Та јавност зна да су Срби болесно амбициозна, мегаломанска и ратничка нација“... писао је Дамерт и додавао да је обичан свет говорио „све најгоре о Србији, о њеном сиромаштву, о њеној дивљини, о српском народу и његовој склоности да одсеца носеве и уши непријатељу, о томе како се жене и деца боре на фронту“ (Gomoll: 'Im Kampf gegen Russland und Serbien', према Бакић, 1999: 34).

Као илустрацију, овде преносимо избор изјава о Србији и Србима од стране европских и светских званичника објављених у медијима деведесетих година (према: Ђерић, 2005: 73).

*Срби су неписмени, дегенерици, силоватељи, убице беба, касапини и агресори.*  
(Џозеф Бајден, 1993.)

*Срби су народ без закона и без вере. То је народ разбојника и терориста.*  
(Жак Ширак, 1995.)

*...(Срби) нису идеолози, већ злочиначки дупеглавци.* (Ричард Холбрук, 1995.)

*Срби су сој за себе – страна која лаже и води рат.* (Вашингтон пост, 1992.)

*Срби су ђубре!* (Лоренс Фабиус, 1993.)

Кроз ову анализу, постављено је питање, да ли ови стереотипи постају временом шире распрострањени и дубоко укорењени у јавностима ових земаља? Одговор је у сваком случају потврдан, а под знаком питања су стратегије за промену наслеђених представа, чије последице су видљиве и у садашњим друштвеним и политичким околностима у којима се Србија налази.

### 5.2.2. Представе о Србији кроз дуалне аутостереотипе

Стереотипно представљање Србије се, годинама касније, са спољашњег, пребацивало на унутрашњи план. Другим речима, политичка фрагментација јавности довела је до поделе друштва на „две Србије“.

У таквим околностима унутрашње подељености на „нас“ и „њих“ изостала је свака могућност друштвеног консензуса. Символичке границе између „аутохтоне“, „аутентичне“, „историјске“, „патриотске“ и „националне“, те повремено „небеске“ и „православне“ у односу на „анти-националистичку“, „пацифистичку“, „модерну“, „европску“, „космополитску“, „грађанску“ и „либералну“ Србију потцртаване су, дакле, како спољашњим тако и унутрашњим стереотипима, кроз радикализацију „унутрашњег другог“ (Наумовић, 1999).

Ово би се могло употпунити осећањем само-искључености из света „другог“, које је схваћено као искључење од стране „другог“, што суштински карактерише „дух паланке“ (Константиновић, 1990). У таквој искључености из света „ми“ смо у реду, а хаос је тамо где ми нисмо, код „другог“. Ове стратегије искључивања и укључивања „другог“ у основи су конструкције стереотипних представа.

У истраживању представа о Србији у односу на Европу, Срђан Радовић посредством наратива испитаника, закључује: „Слика нашег друштва је дуална, а најчешћи образац представа о Србији јесте комбинација негативних представа о системским карактеристикама друштва са позитивним представама о људима уз повремено присуство негативних аутостереотипа, који су махом део негативног сета вредности често приписиваних Балкану и у домаћим и у страним наративима“ (Радовић, 2009: 127). Иако је, према овој анализи, позитивних представа о Србији више, међу негативним се издвајају аутостереотипи о лењости, неразвијености и сиромаштву Србије (исто, 118).

*Србија је неорганизована и корумпирана земља. (ученица, 17 година)*

*Другачији смо од Европе јер смо огрезли у миту, корупцији и примитивизму. (ученик, 18 година)*

*Код нас је нерад природно стање и држава је скроз несређена.* (ученица, 17 година)

Међу позитивним етноцентричним аутостереотипима, према наведеном истраживању, доминирају такође симболичке опозиције, у којима се „ми“ перципира кроз сет суперлативно добрих особина, спрам „других“ (Европе) као негативних. Као пропратна појава ове врсте самопредстављања јавља се аутоегзотизација, којом се интернализује поглед „другог“ на „нас“ (исто, 121-126; 141). Могући узроци оваквих представа могли би се тражити управо у екстерно конструисаним представама о Србији и Србима током деведесетих у страним јавностима.

*Позитивна је наша великодушност – ми би сваког угостили а нас нико.* (студенткиња, 20 година)

*Ми смо поносан народ, патриоте, песмом побеђујемо све, а дефинитивно смо најлепши народ у Европи.* (ученица, 18 година)

*Издаја нас дух људи у друштву. Нико није душевно богат као Срби.* (ученица, 17 година)

*Историја је оно по чему се разликујемо – ми смо земља која се увек бранила од агресора...* (студент, 21 година)

У овим представама о Србији сасвим јасно се прави дистинкција између Србије и Европе, али не као недвосмислену супротност Западу. Ова врста ауторепрезентације, често изражене кроз аутостереотипе заправо ретко смешта Србију на Исток, за разлику од представа током деведесетих у којима је доминирала парадигма опозиције Исток – Запад.

Дакле, поимање Србије у контексту лиминалности балканског поднебља (односно позиционираности између Запада и Истока) преовладава и у овој врсти представа, као делу савремене слике Србије. Тако се питање места Србије у Европи у симболичком систему вредности поставља и као питање идентитета, па и имица, у чему опет значајну улогу имају медији, овога пута домаћи.

### 5.2.3. Имиџ Србије у домаћим медијима 2010. године

Информативни садржаји, пре свега вести, засигурно утичу на профилисање јавности у односу на читав спектар друштвених тема и питања, чиме се стварају специфичне визије стварности. У контексту имиџа Србије, реч је о поједностављеној слици ограниченог значења, која се понавља како у страним, тако и у домаћим медијима, чиме се сама слика потврђује и понавља без одређеног критичког отклона.

У таквом механизму, стереотипне представе имиџа Србије постају основ за идентификацију, што се може изразити паролом „Онакви смо какве нас домаћи медији приказују“. Због тога се ова анализа заступљености теме имиџа Србије у српским штампаним медијима бави и анализом значења која се тим поводом имплицитно стварају.

Питања која у том контексту постављамо су: Да ли се имиџ Србије променио од 2000. године до данас? Шта се након десет година од демократских промена може рећи о имиџу Србије? Каква је природа медијске репрезентације имиџа Србије у дискурсима између негативног хиперболисања и позитивног оспоравања? У којој мери се уопште може говорити о измењеном имиџу Србије? Посматрано на терену медијских порука из новинских наслова, на пример, долази се тек до исходишта двосмислених порука између чијих редова провејава несигурност у сагледавању актуелног стања ствари.

У истраживању шеснаест водећих штампаних медија у Србији, на тему имиџа Србије, пошло се од претпоставке да се сам имиџ земље у свету и даље појављује у негативном контексту, што је резултатима анализе и потврђено. Анализом садржаја новинских чланака, дошло се до појединачних закључака у вези са датом темом. За одређивање природе медијски репрезентованог имиџа Србије, најрелевантнији параметри су били рубрике односно теме.



Тема / рубрика	Подтеме	Заступљеност %
Економија и привреда	економски односи са иностранством, инвестиције, маркетинг, туризам, бренд, телекомуникације	25,8 %
Друштво	дијаспора, Хаг, ратни злочинци, декларација о Сребреници, становништво, екологија, образовање, меморијална култура, млади, национални идентитет	24,7 %
Спољна политика	ЕУ, европске интеграције, билатерални односи, дипломатија	19,8 %
Унутрашња политика	држава, Влада, политички живот, полиција, војска, локална самоуправа, странке, Косово	14,8 %
Култура	кинематографија, музика, фестивали, међународна културна сарадња, издавачка делатност	8,8 %
Спорт	фудбал, тенис	3,8 %
Хроника	насиље	2,3 %

Табела 3. Тема „имиџ Србије“ у медијима

Резултати анализе су показали да се ради преваходно о економским и друштвеним темама, а затим и о спољно-политичким темама. Култура се као тема јавља тек на петом месту у анализи новинских чланака, што показује њену фактичку маргинализованост у односу на друге теме које доминирају у овом дискурсу. Негативно виђење имиџа Србије у штампаним медијима се најчешће јавља у контексту осврта на прошлост и то у економским темама, док се поглед у прошлост и такав негативан имиџ представља као превазиђена ствар у спољно-политичким темама (Рогач, 2011: 177-192). Јово Бакић тврди да се негативни „оквири представљања стварности примењивани деведесетих репродукују и данас, иако се Срби и Србија не представљају као непријатељи“ (Бакић и Пудар, 2008: 275).

Овде предсатвљамо избор из домаће штампе, поводом анализиране теме имиџа Србије.

*Србија нема никакав имиџ. Познато је да се Американци не баве детаљно спољним светом. Међу људима у америчким институцијама о Србији постоје две*

*школе мишљења. Једна је да је Србија руски тројански коњ, и друга проистиче из чињенице да Србија није следила америчку политику деведесетих година. Мислим да је то сада прошлост. Сада је најважније питање како се Србија уклапа у текуће америчке интересе. (Димитри Симис, директор Никсоновог института и стручњак за Источну Европу и Русију. Данас - Викенд, 12.12.2009 Страна: 2)*

*Имици Србије у свету, дуже време под бременом захтева Хашког трибунала да пронађе преостале ратне злочинце, значајно је побољшан доласком нове генерације младих политичара, коју у најбољем светлу представља министар спољних послова Србије Вук Јерemiћ. (Њујорк тајмс. Курир, 18.01.2010 Страна: 2)*

*Србија нема имици у Француској и многи тамошњи привредници нису упознати са предностима инвестирања у ову земљу. (Ерик Блаштет, председник Француско – српске привредне коморе. Данас - специјални додатак, 14.07.2010 Страна: 5)*

*Људи који живе у вашој земљи морају да схвате да су злочине чинили људи као што су Милошевић, Младић и Караџић, који су Срби, и да је то погубно за имици Србије, а да није коректно да сви Срби испаштају због тога. (Дорис Пак, посланица Европског парламента Пресс, 16.01.2010 Страна: 4)*

*Србија је кључна земља у југоистојној Европи. Некадашња слика, када је овде било много организација са циљем спречавања конфликта, сада је другачија, посебно након доношења резолуције о Сребреници. Србија се сада препознаје као кооперативна, активна земља која сарађује са суседима, а њен имици који у прошлости није био добар, сад је значајно побољшан. (Михаел Ерке, директор београдске канцеларије Фондације Фридрих Еберт Данас - Викенд, 24.04.2010 Страна: 4)*

Оваква слика стварности, интегрисана у кључној речи „имици Србије“ управо потврђује тезу о дометима утицаја медија у афирмисању одређених образаца друштвене реалности. Србија је и даље оптерећена негативним представама које се везују за њен имици, а тичу се првенствено поједностављених слика из даље и ближе прошлости, које се понављају у континуитету. Тај континуитет успостављен је посредством медија, који су у значајној мери утицали на конструкцију и

репродукцију имица Србије у европској и светској јавности. Да би се таква врста континуитета прекинула, потребно је критички сагледати сам концепт имица и његове медијске репрезентације. На крају се опет поставља питање може ли позитивни сигнал о Србији имати домет на све четири стране света. Идеја о поправљању имица, дакле, не може ићи одвојено од системски постављене стратегије за ревитализацију вредности и идентитета уопште. „У контексту европских интеграција за идентитет и имиц Србије су, даље, од великог значаја процеси *'дебалканизације'*, уз критичко сагледавање и уважавање националних митова и традиције, који су задуго били предмет политичке инструментализације“ (Рогач 2009: 137).

Потребна нам је критичка процена самог концепта имица у односу на идентитет, која би отишла корак даље од површних оцена и крајности (углавном негативних) и која би показала реалне смернице за деловање у пракси. Шта би у том смислу требало учинити у практичном смислу? Прошлост не би требало игнорисати, а медији би управо требало да расветљавају митове и предрасуде, на којима је грађена претерана и мистификована слика Србије. То се односи како на домаће тако и на стране медије, с тим да би промена „атмосфере“ у јавном мњењу започела на домаћој сцени.

Промена система вредности је вероватно најкрупнији и најтежи задатак који стоји пред друштвом Србије. Медији треба да буду партнер у грађењу новог имица који ће се заснивати на оним позитивним вредностима које су годинама биле у засенку турбулентних догађаја.

### 5.3. Лиминални статус Србије

Проблем идентитета Србије је, као што је и претходна анализа показала, изузетно видљив, а исто се може констатовати за обрасце кроз које је Србија представљана у страним јавностима, чиме је углед земље додатно нарушаван. То још показује да се и на симболичком плану Србија потврђује као „слаба држава“. Садашње стратегије самоодређења и репрезентације следе раније успостављене обрасце.

Њихов тематски оквир би се могао описати синтагмом „од Србије до Србије“, која указује на повратак везивних матрица средњовековне Србије у савремени контекст репрезентације, са свим оним оптерећењима које је Србија имала током историје, као и са каснијим прекидима континуитета.

Питање које се у том контексту неминовно намеће је: Како третирати ту високу одрживост дискурса стереотипа о Србији у свету и у Србији? Можда би слику Србије требало позиционирати између позитивног хиперболисања и пејоративног оспоравања, који су опште место сваке дебате о Србији данас. Остаје, међутим, отворено питање на који начин ће се Србија суочити са овим комплексим и на махове контрадикторним проблемима наслеђеним из ближе прошлости, имајући у виду недостатак визије развоја у односу на европске интеграције, као и непостојање конкретних механизма за решавање ове врсте проблема.

С друге стране, улога традиције у овом контексту није спорна, већ захтева поновно промишљање у објективном светлу. Овладавање традицијом, а не њено одбацивање, јесте задатак који представља право и обавезу у креирању политике односа према прошлости, односно *политике сећања*. То је, заправо, највећа препрека интеграцији, јер не постоји, као што је већ речено, стабилан систем вредности, који може да се усклађује и интегрише. Без поретка вредности свако друштво неминовно доспева у кризу идентитета.

Балканско историјско-културно и географско наслеђе, са свим својим комплексностима и амбивалентностима, може постати предност, а не нужно оптерећење. Идеја о прихватању свих културно-историјских слојева идентитета, који

су преклапајући или чак у конфликту, без обзира на њихову оштру, и некад окрутно, историјско-политичку димензију, води ка бољем разумевању историје и прошлости и спремнијем прихватању будућности. Ово све може допринети побољшању амбивалентне улоге европског идентитета, тј. односа западне Европе према Балкану и према Србији. Тиме би се, можда, кренуло корак даље у превазилажењу уопштених представа о „балканском терету“ који спречава балканске земље да буду оно што заправо јесу – европске.

Слична констатација се може упутити у правцу редефинисања односа према наслеђу Југолавије и том слоју идентитета који остаје трајна одлика Србије. Србија би, заправо, могла да има доста користи од позитивног југословенског наслеђа, не само на плану симболичког позиционирања према Европи и свету, већ и у односу на реалне спољнополитичке односе. Успостављање једног таквог помирујућег односа са сопственом прошлошћу, кроз прихватање свих фаза и нивоа сопственог идентитета, то јест кроз састављање једног новог мозаика прошлости, допринело би суштинском „оправку“ Србије и њеном сазревању у друштвеном и политичком смислу.

До тада, Србија ће задржати свој *лиминални статус*, који показује сву парадоксалност њеног идентитета, унутрашњу подељеност и распарчаност, а спољашњу (изгледну) јединственост. Тај статус представља (не)премостив јаз у позиционирању Србије, негде између центра и периферије, довољно близу и једнако далеко од главних цивилизацијских токова.

## 6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У овом раду бавили смо се анализом културних, социјалних и политичких фактора који, у склопу изазова европских интеграција и глобализације, обликују процес репрезентације и симболичког позиционирања Србије према Европи и свету. Основно полазиште којим смо се водили јесте да се у условима глобализације, као последица сложених историјских токова и турбулентних друштвено-политичких дешавања крајем XX века, Србија као „слаба држава“ у свету позиционирала кроз наслеђене и искривљене обрасце идентитета и имиџа.

У првом делу рада бавили смо се теоријским контекстом међународних културних односа и његовим импликацијама на предмет истраживања. Бавили смо се испитивањем позиције културе у међународним односима кроз анализу дихотомија парадигми међународних културних односа. Даље смо разматрали кључне концепте културе, националне државе, идентитета и културне разноликости у склопу процеса глобализације.

У другом делу рада представљена је аналитичко-интерпретативна студија случаја о Србији. Анализирани су процеси, структуре и праксе у институционалном оквиру међународних културних односа Србије у протеклих десет година. У овом делу смо критички размотрили институционалне капацитете Србије за међународне културне односе. Сложеном процесу симболичког позиционирања пришло се кроз анализу различитих нивоа и везивних матрица идентитета Србије, од митолошких одредница, панславизма и југословенства, до балканских и европских идентитетских оквира.

У овом завршном делу ћемо, поред синтетичког генералног закључка о резултатима истраживања, изнети нека запажања о могућим правцима развоја међународних културних односа Србије. Такође ћемо се позабавити практичним и теоријским импликацијама истраживања у перспективи културног менаџмента и културне политике. Томе ћемо додати закључке који се посебно односе на теоријски део, а који би требало да допринесу подизању нивоа постојећег научног сазнања у области међународних културних односа.

## 6.1. Перспективе развоја међународних културних односа и симболичког (ре)позиционирања Србије

Од краја 2000. године, Србија је започела процес интензивних промена и отварања према свету, односно процес симболичког позиционирања у односу на „друге“ – Европу и свет. Култура је у Србији потпуно маргинализована у односу на остале друштвене сфере, што је у супротности са позицијом културе у глобалном контексту. Анализирајући културне активности Србије у Европи и свету, долазимо до закључка да се креира неусаглашена, између крајности „разапета“ слика Србије, која заправо није аутентична. Таква слика Србије не само да не налази заједнички именоватељ за стварност већ одражава партикуларне идентитете и наративе.

Од механизма искључивања, који као реликт ауторитарног режима у Србији опстају и данас, потребно је усвојити логику укључивања, односно инструменте који неће бити само у функцији репродукције политичке моћи, већ афирмације аутентичне културне моћи. То би значило да се идентификују они динамични елементи традиционалне, модерне или постмодерне културе, који ће свој израз добити у кохерентном културном обрасцу, изражавајући комплексност српског друштва и културе.

У одсуству изграђених принципа и инструмената јавних и културних политика, Србија остаје у домену реактивног приступа међународним културним односима. Тако је уместо разумевања са другим културама и државама долазило до неразумевања, проузрокованог нејасним, некохерентним и дисконтиуираним јавним наративима и дискурсима у вези са самопоимањем и самопредстављањем. Суочена са унутрашњим друштвено-политичким крајностима и турбулентном прошлошћу, у Србији је култура и даље запостављена на листи државних интереса. У том смислу, остају отворена и следећа питања: Како успоставити поверење, разумевање? Како ојачати позиције културе и могућности које она има у аспектима међународних односа?

За друштво Србије, посматрано из перспективе вишедеценијске кризе идентитета, а са циљем његове демократске стабилизације, важно је дефинисати

државне интересе за културу и концепт који би укључивао бригу како о националној култури, тако и о грађанским и хуманистичким аспектима културе. На овом идејном плану потребно је развијати концепте „средњег пута“, односно оне између глобалистичких и националистичких парадигми, како би се умањили сукоби не само на културном, већ и на ширем друштвеном и политичком плану. Културна политика Србије требало би да узме у обзир не само проблеме у култури који су наслеђени из претходних периода, већ и од времена конституисања модерне државе Србије 1878. године до данашњих дана и да, избегавајући манипулацију националном културом и културном традицијом, одговори на изазове глобализације са којима се сва савремена друштва суочавају.

Питања о општем стању културе, о културним обрасцима и моделима комуникације, о културном канону, као и о кључним идентификаторима националног културног идентитета потребно је да буду део такве културне и опште државне политике која ће пружити кохерентне и јасно дефинисане одговоре и подстицати општи и културни развој целог друштва у Србији. Тако ће се од недовршеног државно-политичког оквира и идентитета друштва у коме у значајној мери доминирају односи сукоба и договора протекционистичког и неолибералног блока моћи начинити и корак ка успостављању социјално одговорног друштва и државе.

Нова улога државе била би изражена кроз моделе сарадње, медијације и партнерства, којима ће се артикулисати културне вредности и обрасци са развојним потенцијалом. То значи афирмација институција елитне културе, али и нових тенденција, односно неговање традиција уз отвореност ка (пост)модерном и универзалном.

Имајући, међутим, у виду да је идентитет процес, који се константно преиспитује и модификује одређеном динамиком која захтева континуитет у смислу обликовања и усаглашавања, ова проблематика везана за идентитет Србије може се сагледавати и на начин који није нужно безизлазан. Важно је одредити фундаменталне елементе који чине контекст за дефинисање идентитета, радити на њиховом обликовању, тако да се следи, пре свега, једна морална оријентација која ће испунити задати друштвени и, нешто конкретније, културни миље.



У том смислу, треба се прво позабавити културним стереотипима, који су важни у процесу идентификације, али, као што је већ речено, истовремено представљају узрок и многих друштвених конфликта и стварања „искривљених слика“ које воде далеко од разумевања суштинских вредности, као референтног оквира за целокупно мишљење и понашање припадника једног друштва. Ово треба нагласити тим пре што је Србија екстреман пример, како у смислу постојања изражених аутостереотипа, тако и стереотипа, односно јаза између самопоимања и представљања.

Коначно, рад на идентитету и имиџу Србије са циљем успостављања њене боље симболичке позиције и односа са светом, могуће је артикулисати са неколико аспеката. Први се тиче превазилажења симболичких опозиција у културној и медијској конструкцији стварности, где се један увек види као кривац и „негативац“. Те опозиције, као што смо показали, успостављају однос доминације: центар – периферија, колонизатор – колонијализовани, цивилизован – примитиван, односно пројектују један црно-бели поглед на свет. У суштини, ради се о превазилажењу таквог начина мишљења које је засновано на искључивости и које онемогућава сваки дијалог. Таква позиција води ка затварању у оквире сопствене културе и вредности, који неминовно постају нетолерантни за друге.

Друго и још важније, јесте препознавање и прихватање преклапајућих, вишеструких идентитета, дакле, свих елемената идентитета, било да су они тренутно пожељни или да су у конфликту, као простора „између“ ових крајности, односно као тачки сусрета са „другим“. Зато је важно напустити стратегије преувеличавања партикуларних традиција, у којима свако нуди своју „истину“ као једину могућу, и успоставити комуникацију између ових различитих виђења „нас“ и „других“. На тај начин биће створен један нови простор за аутентичну интеркултурну комуникацију, и за успостављање разумевања са другим народима и културама.

Култура треба да буде интегрални део савремене стратегије међународног позиционирања Србије, и то на основама свог идентитета који ће имати кредибилитет да би се изградила позитивна слика земље. Укратко, то значи неопходност редефинисања постојећих јавних политика и конципирање стратегија које ће омогућити адекватно управљање међународним културним односима у кључу културне разноликости и промоције сопственог идентитета. Потребан је нови

приступ у развијању стратегија и програма културне политике, који ће поред афирмације националног културног идентитета, афирмисати и оне вредности и програме који представљају израз културне разноликости целе територије земље.

Да би овакав приступ био могућ, важно је, између осталог, напустити секторски приступ који производи краткорочне резултате. То значи да је потребно унети нове садржаје, с обзиром на то да је нови наратив уједно и начин да се уведу нови „гласови у расправи“ и начин да се помире традиционалне вредности, етничке емоције и митови са новим културним и грађанским вредностима.

За Србију је од великог значаја редефинисање интереса државе, како према систему вредности (културном обрасцу), тако према националном културном идентитету и приоритетима у међународним културним односима уопште.

То би значило и ширење задатака спољне културне политике са оквира промовисања националног културног идентитета у свету ка промоцији културе целе земље која ће се обраћати и нашим грађанима и грађанима света истовремено. У креирању такве културне политике и политике програмирања требало би укључити сва три сектора: јавни, цивилни и приватни. То би уједно био подстицај за превазилажење актуелног „транзиционог“ модела културне политике Србије.

Општи закључак је да постоје многи изазови у конципирању и реализацији институционалне међународне културне сарадње Србије, и да би они могли да се сажму у појму „повезивање“. Повезивање је у тесној вези са управљањем, јер се тиче доношења дугорочних одлука, као и начина њиховог спровођења у пракси. У контексту поменутих изазова институционалног оквира међународне културне сарадње, повезивање се пресвасходно односи на следећа три сегмента: 1. интерсекторска сарадња, 2. сарадња са међународним организацијама, 3. регионална сарадња. Без системског решавања проблема на овим нивоима, тешко је очекивати квалитетан развој другачијих облика сарадње, као што су повезивање градова и региона, директна институционална сарадња, укључивање цивилног сектора у главне токове сарадње, и сл. Стратешко повезивање на различитим нивоима иде у сусрет мултиперспективном приступу међународним културним односима, и омогућује изградњу једне шире визије културе у свету политике.

У међувремену, иницијативе за културне акције Србије у Европи и свету остају и даље превасходно на културној елити, културним радницима и уметницима, да осмисле или бар попуне исказане и неисказане идеје државне културне политике, а све у очекивању конституисања новог културног система Србије. То би уједно био и један од начина за превазилажење ефеката поменутих дихотомија и за испуњењем друштвеног и културолошког оквира вредности, које се налазе негде између Егзита и Гуче. Да ли ће Србија успети у овом амбициозном, али надамне неопходном задатку, остаје неизвесност будућности.

## 6.2. Научни допринос дисертације

Тема докторске дисертације „Међународни културни односи и интеркултурна комуникација у функцији (ре)позиционирања Србије у европској и светској јавности“, као што је на почетку истакнуто, артикулисана је на основу актуелних друштвених проблема и упитаности над могућностима њиховог теоријског промишљања, а са циљем изналажења практичних решења.

Усмереност на прагматичност у самој теми, може се правдати нашом истраживачком позицијом. Из перспективе истраживачких исходишта и резултата, та позиција је у областима културног менаџмента и културне политике. Зато је наша основна намера била да се овом дисертацијом, у интердисциплинарном кључу, научно опишу и објасне међународни културни односи, и да се, на примеру Србије, сагледају значај и могућности политика и менаџмента међународних културних односа у процесима симболичког идентитетског позиционирања, према међународној и глобалној заједници.

Анализи међународних културних односа пришло се проблемски, као пољу на коме се укрштају различити феномени савременог друштва, од глобализације, преко вишеструких идентитета, до изазова интеркултурне комуникације. Зато је и само истраживање било фокусирано на дијагностиковање и анализу превасходно друштвених проблема, и њиховог научног објашњења. Дакле, основни циљ ове дисертације био је стицање одређеног фонда сазнања о самом предмету истраживања које, поред научног, има и практичну вредност.

### *Оствареност циљева*

У односу на постављене циљеве, у дисертацији су остварени следећи резултати. Први, формулативни циљ се односио на прецизније дефинисање поља међународних културних односа, имајући у виду интензитет трансформација које се у њему дешавају под утицајем глобализације. То је остварено идентификацијом две кључне димензије међународних културних односа, шире, то јест феноменолошке, и уже, то јест политичко практичне, што је послужило као основ за формулисање мултиперспективне студије међународних културних односа.

Други, експлоративно-дескриптивни циљ се односио на студију случаја о Србији, и он је испуњен прегледом и критичком анализом постојећих структура, процеса, пракси који се тичу међународних културних односа Србије. Та анализа указала је на слабост институционалних капацитета Србије за међународне културне односе, у оквиру чега се потврђује теза о Србији као „слабој држави“.

Трећим, каузално-хипотетичким циљем требало је показати постојање везе између концепције и пракси међународних културних односа и симболичког позиционирања државе, на примеру Србије. Овај најсложенији циљ тиче се интерпретативног нивоа студије, чија је окосница идентитет. Анализом је потврђено до које мере стереотипи преовлађују у позиционирању Србије у међународном контексту.

Коначно, пројектно-моделски циљ дисертације тиче се дефинисања стратешких праваца и оквира за развој међународних културних односа Србије, што је испуњено не у форми одређеног „препорученог“ модела, већ као низ критичких запажања о могућим правцима промене јавних политика.

#### *Теоријске импликације*

У оквиру дисертације идентификовали смо мултиперспективну студију међународних културних односа, чиме би требало да се омогући свеобухватније истраживање улоге културе у савременим међународним односима. То подразумева да смо проучавању међународних културних односа приступили како из шире феноменолошке перспективе, тако и из оне практичне политичке. Тиме смо разматрање неких питања као што су криза идентитета и криза националне државе ближе повезали са јавним практичним политикама.

Основна намера овако дефинисаног теоријског оквира била је да се помоћу аналитичких средстава социологије, антропологије, историјске анализе, студија међународних односа, студија културе, понуди једна другачија концепција и интерпретација међународних културних односа. Мултиперспективном студијом повезали смо теоријске и практичне импликације међународних културних односа у контексту глобализације, и то је кључна идеја.

Томе у прилог стоје хипотезе које се односе на теоријски део истраживања, а које су потврђене у овако конструисаној студији међународних културних односа. Да подсетимо, прва хипотеза се тиче различитих употреба концепта „културе“ у

међународним односима, који се налазе у основи дефинисања поља међународних културних односа. Друга хипотеза истиче значај глобализације у процесима који су довели до слабљења националне државе, кризе идентитета и губитка културне разноликости на глобалном плану. Трећом хипотезом смо закључили да међународни културни односи, који су засновани на аутентичној интеркултурној комуникацији и културној разноликости, могу допринети успостављању равнотеже у симболичким позицијама моћи у глобализованом свету. Мултиперспективном студијом међународних културних односа потврдили смо наведене претпоставке. Тиме смо указали и на неопходност свеобухватног проучавања поља међународних културних односа које је у тесној вези са глобализацијом.

Резултат теоријских промишљања о улози културе у међународним односима је студија о међународним културним односима која је примењива у истраживањима у културном менаџменту и културној политици.

За културни менаџмент и културну политику, ова студија је допринос преваходно у виду проширења појмовног и категоријалног апарата. У односу на кључне појмове, а то су култура, идентитет и глобализација, студија поставља у нови оквир теоријске и практичне импликације ових појмова, и сучељава са феноменима као што су „слаба држава“, међузависност, културне разлике, културни обрасци, стереотипи, етноцентризам, културна разноликост, интеркултурни дијалог, итд. Такође, за ове дисциплине, мултиперспективна студија међународних културних односа представља методолошко унапређење не само у проширивању семантичког поља референтних појмова и концепата, већ и у контексту комбиновања приступа различитих поменутих дисциплина и истраживачких поступака.

Да закључимо, ова студија отвара нове начине истраживања културе и политике у интердисциплинарном оквиру и, лоцирајући друге теорије и праксе, укључујује их у теорију међународних културних односа. У исто време, ова студија може такође допринети и савременим теоријама међународних односа.

### *Ограничења*

Поред изнетих резултата у оквиру истраживања, докторска дисертација је показала и извесне слабости и ограничења, на теоријском, аналитичком и интерпретативном плану.

На теоријском плану, ова студија је ограничена на аспекте међународних културних односа који су релевантни за тему и за истраживачку позицију. Међутим, питање примерености теорије самом задатку и теми неминовно је довело у питање и саму суштину теме. Другим речима, теоријска слабост се одражава у недостатку теоретизације других значајних тема у оквиру међународних културних односа, као што су креативне индустрије, глобално тржиште културе, популарна култура, и сл.

На плану анализе, ограниченост се тиче превасходно узорака који су ограничени и у неким деловима непрецизни. Такође, недоступност одређених података условила је делимично и на моменте потпуно изостављање из анализе тема као што је финансирање међународне културне сарадње, на пример.

Коначно, на интерпретативном ниву, уочљива је наизглед лако савладива препрека тзв. бављење „општим местима“, која указује на сам дисперзивни карактер теме.

Поред самокритичке и рефлексивне улоге, ова запажања о ограничењима дисертације требало би да послуже у скицирању корака у будућим истраживањима.

#### *Будућа истраживања*

Као што су перцепције света у коме живимо готово бесконачне, тако су и начини за проучавање културе у међународним односима скоро непрегледни.

Мултиперспективна студија међународних културних односа заступа промишљање сложених процеса који се једнако тичу и културе и политике, а који су у суштини део оних токова неизвесности које доноси XXI век. У овом раду смо потврдили да да стари поредак односа међу народима и културама заједно са самом националном државом узмиче пред једним новим поретком, који је у настајању. Тиме је обухваћена и нова парадигма међународних културних односа, која се везује за још један у низу преокрета на релацији културе, политике и друштва, као и за токове обухваћене глобализацијом, која угрожава не само досадашњу позицију и улогу држава већ и националне и културне идентитете. У таквом окружењу успостављају се и нови усложњени механизми културне комуникације, који доводе у питање опстанак културних разноликости. Коначно, измењена парадигма међународних културних односа у вези је да начинима организовања и управљања међународним културним односима, као и са конципирањем стратегија које ће пружити адекватан одговор на измењено окружење.

Као један од доприноса ове докторске дисертације, пред истраживачима се, дакле, отвара и низ нових тема, како оних које се односе на историјски, тако и тема о савременом контексту међународних културних односа.

Будући да свет у коме живимо измиче коначним дефиницијама, и да нам понестаје језички оквир у коме је реланост конструисана, трагање за обрисима друштвене стварности представља својеврсну пустоловину. Са тим изазовом смо се суочили на начин који је скептичан онолико колико одолева илузији о „црно-белом“ свету и фаталистичким визијама будућности. Зато се надамо да ће и ова дисертација наћи своје читаоце међу истинским брижницима културе и идентитета Србије, у неизвесном времену глобализације.



## 7. ЛИТЕРАТУРА И ПРИЛОЗИ

### Референтна литература

1. Allport, Gordon W. (1958) *The Nature of Prejudice*. New York: Doubleday.
2. Андерсон, Бенедикт (1998) *Нација: замишљена заједница*. Београд: Плато.
3. Anholt, Simon (2008) "The Importance Of National Reputation", In: *Engagement. Public Diplomacy In A Globalised World*, Edited by Jolyon Welsh and Daniel Fearn. London: Foreign and Commonwealth Office.
4. Ападурај, Арџун (2008) „Дисјункција и разлика у глобалној културној економији“, у: *Студије културе – зборник*. Јелена Ђорђевић (ур.), Београд: Службени гласник.
5. Ападурај, Арџун (2011) *Култура и глобализација*. Београд: Библиотека XX век.
6. Arndt, Richard T. (2005) *The First Resort of Kings: American Cultural Diplomacy in the Twentieth Century*. Potomac Books Inc.
7. Арон, Ремон (2001) *Мир и рат међу нацијама*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
8. Баба, Хоми (2004) *Смеиштање културе*. Београд: Београдски круг.
9. Бакић, Јово (1998) „Да ли је западна јавност у Србима препознала непријатеља? Анализа садржаја ТАЊУГ ПРЕС црвених билтена (јануар 1991– децембар 1993)“. *Социолошки преглед*, Вол XXXII, бр. 1, стр. 3-29.
10. Бакић, Јово (1999) „Стереотипи о Србима у јавностима појединих западних нација“. Зборник *Етнички стереотипи, Нова српска политичка мисао*. год. VI, бр. 1-2, стр. 27-55.
11. Бакић, Јово и Газела Пудар (2008) „Ратови за југословенско наслеђе и рат за симболичку хегемонију“ у: *Интима јавности*, Г. Ђерић (ур.), Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију, Фабрика књига.
12. Бакић-Најден, Милица (2006) *Варијације на тему Балкан*. Београд: „Филип Вишњић“.
13. Barker, Chris (2000) *Cultural Studies: Theory and Practice*. London – New Delhi: SAGE Publications – Thousand Oaks.

14. Barston, Ronald Peter (1997) *Modern Diplomacy*. London: Longman.
15. Batora, Jozef and Monika Mokre (2011) 'Introduction: What role for Culture in external relations?' In: *Culture and external relations. Europe and Beyond*, edited by Jozef J. Batora and M. Mokre, Ashgate Publishing limited.
16. Бауман, Зигмунт (1984) *Култура и друштво*. Београд: Просвета.
17. Бауман, Зигмунт (2009) *Флуидни живот*. Нови Сад: Mediterran publishing.
18. Белити, Данијела (2006) „Идентитет и легитимност“ у: *Идентитет и политика*, Черути, Фурио (ур.), Загреб: Политичка култура.
19. Bennett, Milton J. (1993) „Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity“, In: *Education for the intercultural experience*, edited by Michael R. Paige, Yarmouth, ME: Intercultural Press.
20. Bereson, Ruth (2002) *The Operatic State. Cultural Policy and Opera House*. London: Routledge.
21. Bereson, Ruth (2007) *Lying abroad: a critical study of cultural diplomacy*. Merrill Press.
22. Berting, Jan and Christine Villain-Gandossi (1995) “The role and significance of national stereotypes in international relations: an interdisciplinary approach”, In: *Stereotypes and Nations*, Edited by Theresa Walas, Cracow: International Cultural Centre Cracow.
23. Best, Swen and Douglas Kellner (1991) *Postmodern Theory: Critical Interrogations*. London and New York: Macmillan and Guilford.
24. Бжежински, Збигњев (1999) *Велика шаховска табла*. Подгорица: ЦИД.
25. Birkland, Thomas (2010) *An Introduction to the Policy Process: Theories, Concepts, and Models of Public Policy Making*. M.E. Sharpe.
26. Бјелић, Душан И. и Обрад Савић, ур. (2003) *Балкан као метафора: између глобализације и фрагментације*. Београд: Београдски круг.
27. Божовић, Ратко (1990) *Култ-ура*. Београд: Научна књига; Ваљево: „Милић Ракић“.
28. Божовић, Ратко (2006а) *Лексикон културологије*. Београд: „Матић“, Удружење наука и друштво Србије.
29. Божовић, Ратко (2006б) *Лудости ума*. Београд: Чигоја штампа.
30. Божовић, Ратко (2010) *Тишина доколице*. Београд: Чигоја штампа.
31. Voym, Svetlana (2001) *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.

32. Breuilly, John (1993) *Nationalism and the State*. Manchester: Manchester University Press.
33. Brislin, Richard W. (1997) „Prejudice in intercultural communication“, In: *Intercultural communication: A reader*, Edited by Larry A. Samovar, Richard E. Porter and Edwin R. McDaniel, Belmont, Ca: Wadsworth.
34. Васовић, Мирјана (2001) „Социјално-психолошки аспекти формирања југословенског идентитета“ у: *Идентитет: Срби и/или Југословени*, Светлана Љубоја и остали (ур.), Београд: Институт за европске студије.
35. Вахтел, Ендру Барух (2001) *Стварање нације, разарање нације*. Књижевност и културна политика у Југославији. Београд: Стубови културе.
36. Велер, Ханс-Улрих (2002) *Национализам. Историја – форме – последице*. Нови Сад: Светови.
37. Визомирски, Маргарет и Синтија Шнајдер (2006) *Културна дипломатија*. Београд: Балканкулт фондација.
38. Висковић, Иво (2008) „Детерминанте спољне политике Србије“, *Елементи стратегије спољне политике Србије*, Београд: Институт за међународну политику и привреду, стр.17-21.
39. Volčić, Zala (2005) “The Notion of ‘the West’ in the Serbian National Imaginary”. *European Journal of Cultural Studies* Vol. 8 No.2. London, New Delhi: SAGE Publications, Thousand Oaks.
40. Вуксановић, Дивна (2002) „Културе – простори – меморије: Оглед из савремене естетике комуникација“. *Зборник радова Факултета драмских уметности*. број 6-7/2002-2003.
41. Гадамер, Ханс-Георг (1999) *Европско наслеђе*. Београд: Плато.
42. Гелнер, Ернест (1997) *Нације и национализам*. Нови Сад: Матица српска.
43. George, Jim (1994) *Discourse in Global Politics: A Critical (Re)Introduction to International Relations*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
44. Герц, Клифорд (1998) *Тумачење култура*. Београд: Библиотека XX век.
45. Geusau, Frans A. M. Alting (1995) “Cultural diplomacy and national stereotypes: for official use only?” In: *Stereotypes and Nations*, edited by Theresa Walas, Cracow: International Cultural Centre Cracow.
46. Giddens, Anthony (1985) *A Contemporary Critique of Historical Materialism. Vol. 2: The Nation-state and Violence*. Berkley: University of California Press.
47. Гиденс, Ентони (1998) *Последице модерности*. Београд: „Филип Вишњић“.

48. Гиденс, Ентони (2005) *Одбегли свет: како глобализација преобликује наше животе*. Београд: Стубови културе.
49. Голубовић, Загорка (1999) *Ја и други*. Антрополошка истраживања индивидуалног и колективног идентитета. Београд: Република.
50. Голубовић, Загорка (2003) „Balkan Cultures and the Process of Globalization“, у: *Култура у процесима развоја, регионализације и евроинтеграције Балкана*, Љубиша Митровић (ур.), Ниш: СБЕН.
51. Голубовић, Загорка (2005) „Резултати демократске транзиције кроз призму грађана Србије 2005.“. *Филозофија и друштво*. Год. XVII бр.2/2005, стр. 13-44.
52. Голубовић, Загорка (2006) *Поуке и дилеме минулог века*. Београд: „Филип Вишњић“.
53. Голубовић, Загорка (2007) *Савремено југословенско друштво*. Београд: Службени гласник.
54. Голубовић, Загорка (2010) *Култура и преображај Србије*. Вредносна усмерења грађана у променама после 2000. године. Београд: Службени гласник, Res publica.
55. Горди, Ерик (2001) *Култура власти у Србији: национализам и разарање алтернатива*. Београд: Самиздат Б92.
56. Greenfeld, Liah (1992) *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge: Mass.
57. Даглас, Мери (2001) *Како институције мисле*. Београд: Б92.
58. Даковић, Невена (2008) *Балкан као (филмски) жанр: слика, текст, нација*. Београд: ФДУ, Институт за позориште, филм, радио и телевизију.
59. Дворниковић, Владимир (2000) *Карактерологија Југословена*. Београд: Просвета.
60. Делевић-Ћилас, Милица (2005) „Политика условљавања међународне заједнице“, *Четири године транзиције у Србији*. Зборник радова. Београд: Центар за либерално-демократске студије.
61. Димитријевић, Војин и Радослав Стојановић (1996) *Међународни односи*. Београд: Службени лист СРЈ.
62. Димић, Љубодраг (2005) *Србија 1804 – 2004. Три виђења или позив на дијалог*. Београд: Удружење за друштвену историју.
63. Доменак, Жан Мари (1991) *Европа: културни изазов*. Београд: Библиотека XX век.

64. Драгићевић-Шешић Милена и Бранимир Стојковић (1989) *Организација културних делатности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
65. Драгићевић-Шешић, Милена (1994) *Неофолк култура*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
66. Драгићевић-Шешић, Милена (2002) „Културни развој и просторни менаџмент културних делатности“, у: *Јавна и културна политика: социо-културолошки аспекти.*, Милена Драгићевић-Шешић (прир.), Београд: Магна агенда.
67. Dragičević-Šešić, Milena and Corina Suteu (2003) *Challenges of Cultural Cooperation in Southeastern Europe: the Internationalization of Cultural Policies and Practices*. Bucharest: Ecumest.
68. Драгићевић-Шешић, Милена и Сањин Драгојевић (2004) *Интеркултурна медијација на Балкану*. Сарајево.
69. Драгићевић-Шешић, Милена и Сањин Драгојевић (2005) *Менаџмент уметности у турбулентним околностима*. Београд: СЛИО.
70. Драгићевић-Шешић, Милена и Сањин Драгојевић (2006) „Замишљене или праве поделе? Културне политике и њихове границе“, *Зборник Факултета драмских уметности*, бр. 10. стр. 165-183.
71. Драгићевић Шешић, Милена и Бранимир Стојковић (2007) *Култура: менаџмент, анимација, маркетинг*. Београд: СЛИО.
72. Dragičević-Šešić, Milena (2011) “Between a Rock and a Hard Place: Cultural Policies of and towards Serbia”, In: *Culture and External Relations: Europe and Beyond*, edited by Jozef Vatora and Monika Mokre. Ashgate Publishing.
73. Дракер, Питер Ф. (2005) *Управљање у новом друштву*. Нови Сад: Adizes.
74. Дракер, Питер Ф. (2006) *Мој поглед на менаџмент: идеје које су унапредиле менаџмент*. Нови Сад: Adizes.
75. Ђерић, Гордана (2005) *Пр(а)во лице множине*. Колективно самопоимање и представљање: митови, карактери, менталне мапе и стереотипи. Београд: И.П. „Филип Вишњић“.
76. Ђерић, Гордана (2008) „Семантика ћутања, насиље и друштвено памћење“ у: *Интима јавности*, Г. Ђерић (ур.), Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију, Фабрика књига.
77. Ђинђић, Зоран (2010) *Југославија као недовршена држава*. Београд: Народна библиотека Србије, Фонд Др Зоран Ђинђић.

78. Ђорђевић, Јелена (2009) *Посткултура*. Београд: СЛЮ.
79. Ђорђевић, Тома (2008) *Политичко јавно мњење*. Београд: Институт за политичке студије.
80. Ђокић, Радослав (1992) *Видови културне комуникације*. Београд: Факултет драмских уметности, Институт за позориште, филм, радио и телевизију.
81. Ђордано, Кристијан (2001) *Огледи о интеркултурној комуникацији*. Београд: Библиотека XX век.
82. Ђукић Дојчиновић, Весна (2003) *Транзиционе културне политике – конфузије и дилеме*. Београд: Задужбина Андрејевић.
83. Ђукић Дојчиновић, Весна (2005) *Културни туризам*. Београд: СЛЮ.
84. Ђукић, Весна (2010) *Држава и култура - студије савремене културне политике*. Београд: Институт за позориште, филм, радио и телевизију, Факултет драмских уметности.
85. Ђурић, Јелена (2008) „Идентитет и интеркултуралност – Србија као место прожимања Балкана и (Средње) Европе“. *Филозофија и друштво*. вол. 3/2008.
86. Ђурђевић-Lukić, Svetlana (2006) „Bringing the State Back: Strong Versus Weak States“. *Međunarodni problemi*. br. 1-2, str. 36-66.
87. Ердељан, Боровој (ур.) (2010) *Србија и свет*. Зборник радова. Београд: Европски покрет у Србији.
88. Ериксен, Томас Хилан (2004) *Етницитет и национализам*. Београд: Библиотека XX век.
89. Инђић, Триво (2004) „Балкан – култура као чинилац модернизације“, у: *Балкан као европски регион*, Јован Теокаревић (ур.), Београд: Институт за европске студије.
90. Инђић, Триво (2009) *Технологија и културни идентитет*. Београд: Службени гласник.
91. Iriye, Akira (1997) *Cultural Internationalism and World Order*. N.Y.: John Hopkins University Press.
92. Јанг, Оин и Лиса Квин (2004) *Писање делотворних предлога за јавну практичну политику – Водич за саветнике за практичну политику у земљама Средње и Источне Европе*. Београд: БОШ.
93. Jandt, Fred E. (2001) *Intercultural communication: An introduction*. Thousand Oaks: Sage.

94. Јовановић, Милош (2005) „Србија 1804 – 2004: развој оптерећен дисконтинуитетима“ у: *Србија 1804 – 2004: три виђења или позив на дијалог*, Љубодраг Димић (ур.), Београд: Удружење за друштвену историју.
95. Јовановић, Слободан (2005) *Културни образац*. Београд: Стубови културе.
96. Кастелс, Мануел (2002) *Информацијско доба: економија, друштво и култура*. Књига 2: Моћ идентитета. Загреб: Голден маркетинг.
97. Katzenstein, Peter J. (ed.) (1996) *The Culture of National Security*. New York: Columbia University Press.
98. Kawamura, Yoko (2005) “Eigenes Konzept -- Die Auswärtige Kulturpolitik Japans”, in: *Kultur und Außenpolitik*, edited by Kurt-Jürgen Maaß, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, pp. 309-320.
99. Kawamura, Yoko, Toichi Makita and Maki Aoki-Okabe (2006) “The Study of International Cultural Relations of Postwar Japan” *Discussion Paper No. 49*. Jetro: Institute of Developing Economies.
100. Кегли, Јр. Чарлс В. и Јудин Р. Виткоф (2006) *Светска политика: тренд и трансформација*. Београд: Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука, Дипломатска академија Министарства спољних послова Србије и Црне Горе.
101. Келнер, Даглас (2004) *Медијска култура: студије културе, идентитет и политика између модернизма и постмодернизма*. Београд: СЛЮ.
102. Keohane, Robert O. and Joseph S. Nye (1973) *Transnational Relations and World Politics*. Harvard University Press.
103. Keohane, Robert O. and Joseph S. Nye (2001) *Power and Interdependence*. New York: Longman.
104. Кецмановић, Душан (2006) *Да ли смо сишли с ума или докажи да си Србин*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
105. Кин, Џон (1995) *Медији и демократија*. Београд: Филип Вишњић.
106. Кисинџер, Хенри (2008) *Дипломатија*. Београд: Клуб плус; „Филип Вишњић“.
107. Klaić, Dragan (2007) *Mobility of Imagination*. Budapest: Center For Arts And Culture, Central European University.
108. Klopff, Donald W. and Myung Seok Park (1982) *Cross cultural communication: An Introduction to the fundamentals*. Seoul: Hanshin Publishing Co.

109. Ковачевић, Ђуро (2004) „Балкан и Европа“ у: *Балкан као европски регион*, Јован Теокаревић (ур.), Београд: Институт за европске студије.
110. Kooiman, Jan (ed.) (1993) *Modern Governance, New Government-Society Relations*. London: Sage Publications.
111. Kohn, Hans (1953) *Pan-Slavism: Its History and Ideology*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame.
112. Kraft, Michael E. and Scott, E. Furlong (2004) *Public Policy – Politics, Analysis and Alternatives*. Washington DC: CQ Press.
113. Kunczik, Michael (2003). “Transnational public relations by foreign governments” In: *The global public relations handbook*, edited by K. Sriramesh & D. Vercic, Mahwah, NY: Lawrence Erlbaum.
114. Lapid, Yosef and Friedrich Kratochwil (1996) *The Return of Culture and Identity in IR Theory*. Lynne Rienner Publishers, Boulder.
115. Leonard, Mark, Catherine Stead and Conrad Smewing (2002) *Public Diplomacy*. London: Foreign Policy Centre.
116. Лошонц, Алпар (2006) *Суверенитет, моћ и криза*. Нови Сад: Светови.
117. Magonette, Paul (2003) ‘European governance and civic participation: beyond elitist citizenship?’. *Political Studies*. vol 51, no 1, pp 144-60.
118. Мајер, Томас (2009) *Идентитет Европе. Јединствена душа Европске уније?* Београд: Албатрос плус / Службени гласник.
119. Мајнхоф, Улрике Хана и Ана Триандафилиду (прир.) (2008) *Транскултурна Европа*. Београд: СЛИО.
120. Мајсторовић, Стеван (1972) *Cultural Policy in Yugoslavia*. Paris: UNESCO.
121. Мајсторовић, Стеван (1979) *У трагању за идентитетом*. Београд: Слово љубве / Просвета.
122. Mangset, Per (1997) „Cultural divisions in international cultural co-operation“ *The international journal of cultural policy*. No.4. pp. 85-106.
123. Марковић, Предраг Ј. (2001) „Однос партије и Тита према југословенском и националном идентитету“ у: *Идентитет: Срби и/или Југословени*, Светлана Љубоја и остали (ур.), Београд: Институт за европске студије.
124. Матарасо, Франсоа и Чарлс Лондри (2003) *Уравнотежење деловања: 21 стратешка дилема у културној политици*. Београд: Балканкулт.
125. Матвејевић, Предраг (1986) *Југословенство данас*. Београд: БИГЗ.



126. Melissen, Jan (ed.) (2005) *The New Public Diplomacy. Soft Power in International Relations*. Palgrave Macmillan.
127. Миливојевић, Сњежана (2001) „Јавност и идеолошки ефекти медија“. *Р.Е.Ч. Часопис за књижевност и културу и друштвена питања* бр. 64/10.
128. Mitchell, John M. (1986). *International cultural relations*. London: Allen & Unwin.
129. Михаилеску, Винтила (2003) „Балканизам духа“ у: *Балкан као метафора: између глобализације и фрагментације*, Д. Бјелић и О. Савић (ур.), Београд: Београдски круг.
130. Молар, Клод (2000) *Културни инжињеринг*. Београд: СЛИО.
131. Монбријал, Тјери де (2006) *Делање и систем света*. Београд: СЛИО.
132. Морен, Едгар (1989) *Како мислити Европу*, Сарајево: Свјетлост.
133. McGuigan, Jim (2004) *Rethinking Cultural Policy*. Berkshire: Open University Press.
134. Нај, Џозеф С. (2006) *Како разумевати међународне односе*. Београд: Стубови културе.
135. Наумовић, Слободан (1999) „Балкански касапи“. Зборник *Етнички стереотипи, Нова српска политичка мисао*. год. VI, бр. 1-2, стр. 57-77.
136. Недељковић, Саша (2005) *Конструкција националног идентитета*. Докторска дисертација. Београд: Филозофски факултет.
137. Neufeld, Mark A. (2001) “What’s Critical about Critical International Relations Theory?” In: *Critical Theory and World Politics*, edited by ed. Richard Wyn Jones, London: Lynne Rienner. pp. 127-148.
138. Neumann, Stephanie G. (1998) *IR Theory and the Third World: An Oxymoron?* International Relations Theory and the Third World. London: Macmillan.
139. Неш, Кејт (2006) *Савремена политичка социологија*. Глобализација, политика и моћ. Београд: Службени гласник.
140. Никодијевић, Драган (2006) *Увод у менаџмент културе: хрестоматија*. Београд: Мегатренд универзитет.
141. Ninkovich, Frank A. (1981) *The diplomacy of ideas: U.S. foreign policy and cultural relations, 1938-1950*. Cambridge University Press.
142. Нојман, Ивер (2011) *Употребе Другог: „Исток“ у формирању европског идентитета*. Београд: Службени гласник.

143. Nye, Joseph S. Jr. (2004) *Soft Power: The Means to Success In World Politics*. New York: Public Affairs.
144. Obuljen, Nina and Joost Smiers (Eds.) (2006) *UNESCO's Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Dultural Expressions – Making it Work*. Culturelink Joint Publications Series No. 9. Zagreb: Institute for International Relations.
145. Palmberger, Monika (2008), “Nostalgia Matters: Nostalgia for Yugoslavia as Potential Vision for a Better Future”. *Sociologija*, Vol. L, N° 4, pp. 355-370.
146. Paschalidis, Gregory (2009) „Exporting National Culture: Histories of Cultural Institutes Abroad“. *International Journal of Cultural Policy*. Volume 15, Issue 3. pp. 275-289.
147. Patten, Alan (2003) “Liberal neutrality and language policy”, *Philosophy and Public Affairs*. No. 31 (4), pp. 356–386.
148. Пери, Марвин (2000) *Интелектуална историја Европе*. Београд: СЛИО.
149. Петровић, Владимир (2010) *Титова лична дипломатија*. Београд: Институт за савремену историју.
150. Печујлић, Мирослав (2005) *Глобализација, два лика света*. Београд: Гутембергова галаксија.
151. Pick, John (2007) „Britain, Its ‘Image’ and ‘Cultural Diplomacy’“, In: *Lying Abroad, A critical Study of Cultural Diplomacy*, edited by Ruth Bereson, New York: Buffalo University.
152. Pluijm, Rogier van der (2007) *City Diplomacy: The Expanding Role of Cities in International Politics*. The Hague: Netherlands Institute of International Relations Clingendael.
153. Поповић, Миодраг (2007) *Видовдан и часни крст*. Београд: Библиотека XX век.
154. Радовић, Срђан (2009) *Слике Европе*. Истраживање представа о Европи и Србији на почетку 21. века. Београд: САНУ, Етнографски институт.
155. Радојковић, Мирољуб и Бранимир Стојковић (2009) *Информационо-комуникациони системи*. Београд: СЛИО.
156. Rae, Heather (2003) *State Identities and the Homogenisation of Peoples*. Cambridge University Press.
157. Reeves, Julie (2004) *Culture and International Relations. Narratives, natives and tourists*. London: Routledge.

158. Ries, Al and Jack Trout (1981) *Positioning, The battle for your mind*. New York: Warner Books - McGraw-Hill Inc.
159. Rice, Susan E. and Stewart Patrick (2008) *Index of States Weakness in the Developing World*. Brookings Global, Economy and Development.
160. Robertson, Roland (1996) *Globalization: social theory and global culture*. London: Thousand Oaks, Sage Publications.
161. Robins, Kevin (2005) "Other" In: *New Keywords*, edited by T. Bennet, L. Grossberg and M. Morris. London: Blackwell.
162. Рогач, Љиљана (2008) „Европске интеграције у српским медијима: анализа информативних ТВ програма“. *Зборник радова Образовање, уметност и медији у процесу европских интеграција*, стр. 91-104.
163. Рогач, Љиљана (2009а) „Културна дијагностика идентитета и имица Србије у европском контексту“. *Култура*. бр. 122/123, стр. 120-140.
164. Рогач, Љиљана (2009б) „О импликацијама интеркултурне комуникације у перспективи културних идентитета“, *Зборник радова Факултета драмских уметности* бр. 15, стр. 207-216.
165. Рогач, Љиљана (2010) „Србија у европским путевима културе“. *Култура* бр. 128, стр. 274-294.
166. Рогач, Љиљана (2011а) „Имиц Србије на путу ка Европи – десет година касније“. *Зборник ФДУ бр.18 / Образовање, уметност и медији у процесу европских интеграција 2*. стр. 177-193.
167. Рогач, Љиљана (2011б) „Културне активности Србије у Европи и свету: 2000 – 2010.“. *Култура*. бр. 130, стр. 330-348.
168. Rokeach, Milton (1973) *The Nature of Values*. New York: Free Press.
169. Samovar, Larry A., Richard E. Porter and Edwin R. McDaniel (Eds.) (1991) *Communication between cultures*. Belmont, CA: Wadsworth.
170. Samovar, Larry A., Richard E. Porter and Edwin R. McDaniel (Eds.) (1997) *Intercultural communication: A reader*. Belmont, Ca: Wadsworth Publishing Company.
171. Saunders, Frances Stonor (1999) *Who Paid the Piper?: The CIA and the Cultural Cold War*. London: Granta Books.
172. Saward, Michael (2005) "Governance and the transformation of political representation" In: *Remaking governance. Peoples, politics and the public sphere*, edited by Jenet Newman, Bristol: The Policy Press.

173. Sekhar, Anupama and Anna Steinkamp (Eds.) (2010) *Mapping Cultural Diversity - Good Practices from around the Globe*. Bonn: German UNESCO Commission.
174. Симић, Драган Р. (2009) *Светска политика*. Међудржавни и међународни поредак, светска политика, глобални односи. Београд: Факултет политичких наука, Чигоја штампа.
175. Смирс, Јост (2004) *Уметност под притиском. Промоција културне разноликости у доба глобализације*. Нови Сад: Светови.
176. Smith, Anthony D. (1992) "National Identity and the Idea of European Unity". *International Affairs* Vol. 68 No.1, London: Royal Institute of International Affairs.
177. Смит, Антони Д. (1998) *Национални идентитет*. Београд: Библиотека XX век.
178. Smith, Anthony D. (2003) *Chosen Peoples. Sacred Sources of National Identity*. Oxford: Oxford University Press.
179. Sorenson, Georg (2004) *The Transformation of the State: Beyond the Myth of Retreat*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
180. *Социолошки речник* (2007) приредили: Аљоша Мимица и Марија Богдановић. Београд: Завод за уџбенике.
181. Стојановић, Трајан (1997) *Балкански светови: Прва и последња Европа*. Београд: Equilibrium.
182. Стојковић, Бранимир (1995) *Културна политика европске интеграције. Европска унија и Савет Европе*. Београд: Институт за европске студије.
183. Стојковић, Бранимир (1999) „Идентитет као детерминанта културних права“ у: *Културна права*, В. Димитријевић и Б. Стојковић (ур.), Београд: Београдски центар за људска права.
184. Стојковић, Бранимир (2002) *Идентитет и комуникација*. Београд: Факултет политичких наука / Чигоја штампа.
185. Стојковић, Бранимир (2008а) *Европски културни идентитет*. Београд: Службени гласник.
186. Стојковић, Бранимир (2008б) „Културни канон и мултикултурна друштва“ у: *Савремена држава*, В. Павловић и З. Стојиљковић (прир.), Београд: Факултет политичких наука, Центар за демократију.

187. Стојковић, Бранимир (2010) „Културна политика и слаба држава“ у:  
*Квалитет политичких институција*, В. Павловић (ур.), Београд: Факултет политичких наука, Центар за демократију.
188. Супек, Руди (1973) *Друштвене предрасуде*. Београд: Радничка штампа.
189. Scott-Smith, Giles and Hans Krabbendam (eds.) (2003) *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960*. London: Frank Cass.
190. Schulz, Winfried (2001) "Changes of the Mass Media and the Public Sphere", In: *Public Opinion and Democracy: Vox Populi-Vox Dei*, edited by S. Splichal, Cresskill: Hampton Press.
191. Schwan, Gesine (1998) „Како се конституише демократски политички идентитет“. *Филозофија и друштво*. XVIII.
192. Szondi, Gyorgy (2008) "Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences" In: *Discussion Papers in Diplomacy*, edited by Virginie Duthoit and Ellen Huijgh, Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael'.
193. Szondi, Gyorgy (2009) „Central European Public Diplomacy – A Transnational Perspective on National Reputation Management“ In: *The Routledge Handbook of Public Diplomacy*, edited by P. Taylor and N. Snow, New York: Routledge.
194. Тадић, Љубомир (2007) *Јавност и реторика*. Београд: Завод за уџбенике /Службени гласник.
195. Тијес, Ан-Мари (2009) „Културна производња европских нација“ у:  
*Идентитет(и). Појединац, група, друштво*, К. Халперн и Ж.К. Руано-Борбалан (ур.), Београд: CLIO.
196. Тодорова, Марија (2006) *Имагинарни Балкан*. Београд: Библиотека XX век.
197. Трифуновић, Нина (2010) *La coopération culturelle internationale - centres culturels et autres modes de représentation à l'étranger. Etude de cas: le Centre culturel de Serbie à Paris*. Мастер рад. Београд: Универзитет уметности у Београду.
198. Trout, Jack and Steve Rivkin (2009) *Repositioning: Marketing in an Era of Competition, Change and Crisis*. McGraw-Hill Inc.
199. Tuch, Hans (1990) *Communicating with the World: U.S. Public Diplomacy Overseas*. Washington: Institute for the Study of Diplomacy; New York: St. Martin's Press.

200. *The Penguin Dictionary of International Relations* (1998) edited by Graham Evans and Richard Newnham. Penguin.
201. *UNESCO Convention on the Diversity of Cultural Expressions* (2006) Bonn: German Commission for UNESCO.
202. *UNESCO World Report: Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue* (2009) Paris: UNESCO.
203. Falk, Andrew J. (2010) *Upstaging the Cold War: American dissent and cultural diplomacy, 1940-1960*. University of Massachusetts Press.
204. Featherstone, Mike (1990) *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*. Sage Publications.
205. Fiske, John (1990) *Introduction to Communication Studies*. London, New York: Routledge.
206. Fleming, Kathryn E. (2001) „Оријентализам, Балкан и балканска историографија“. *Филозофија и друштво*, вол.18/2001.
207. Fox, Robert (1999) *Cultural Diplomacy at the Crossroads. Cultural relations in Europe and the Wider World*. London: British Council.
208. Fraser, Nancy (2010) *Scales of Justice: Reimagining Political Space in a Globalizing World*. Columbia University Press.
209. Friedman, Jonathan (1994) *Cultural Identity and Global Process*. London: Sage.
210. Фукујама, Франсис (2002) *Крај историје и последњи човек*. Подгорица: ЦИД, Бања Лука: Романов.
211. Фукујама, Френсис (2007) *Грађење државе. Управљање и светски поредак у двадесет првом веку*. Београд: ИП „Филип Вишњић“.
212. Хабермас, Јирген (1969) *Јавно мњење*. Београд: Култура.
213. Хабермас, Јирген (2002) *Постнационална констелација – политички есеји*. Београд: Откровење.
214. Hall, Stuart (1992) „The Question of Cultural Identity“, In: *Modernity and its Futures* edited by s. Hall, D. Held and T. McGrew, London: Polity Press, Open University.
215. Hall, Stuart and Paul Du Gay (1996) *Questions of Cultural Identity*. London / New Delhi: Thousand Oaks / Sage Publications.
216. Hall, Stuart (1997) “The Work of Representation, Representation” In: *Cultural Representation and Signifying Process*, edited by S. Hall, London: The Open University.

217. Hall, Stuart (2006) „Kome treba identitet“, u: *Politika teorije*, Dean Duda (prir.), Zagreb: Disput.
218. Хантингтон, Самјуел П. (2000) *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*. Подгорица: ЦИД, Бања Лука: „Романов“.
219. Хелд, Дејвид (1997) *Демократија и глобални поредак: од модерне државе ка космополитској владавини*. Београд : "Филип Вишњић".
220. Хобсбаум, Ерик (2003) *О историји*. Београд: Откровење.
221. Hudson, Valerie M. (ed.) (1997) *Culture and Foreign Policy*. Boulder, Lynne Rienner.
222. Caute, David (2003) *The Dancer Defects: The Struggle for Cultural Supremacy During the Cold War*. New York: Oxford University Press.
223. Цирн, Михаел (2003) *Управљање с оне стране националне државе*. Београд: „Филип Вишњић“.
224. Chartrand, Harry Hillman (1992) “International Cultural Affairs: A Fourteen Country Survey“. *Journal of Arts Management, Law and Society*. Vol. 22, No. 2.
225. Cummings, Milton C. (2005) *Cultural Diplomacy - The Linchpin of Public Diplomacy*. Report of the Advisory Committee on Cultural Diplomacy U.S. Department of State.
226. Черути, Фурио (ур.) (2006) *Идентитет и политика*. Загреб: Политичка култура.
227. Чоловић, Иван (2000) *Бордел ратника*. Београд: Библиотека XX век.
228. Швоб-Ђокић, Нада (1989) „Процес развоја и културни контекст“, *Култура*, број 84/87; стр. 8-12.
229. Шкиљан, Дубравко (1998) *Јавни језик*. Београд: Библиотека XX век.
230. Walt, Stephen M. (1998) „International Relations: One World, Many Theories“. *Foreign Policy*, No. 110, Special Edition: Frontiers of Knowledge, pp. 29-45.
231. Wilford, Hugh (2008) *The Mighty Wurlitzer: How the CIA Played America*, Harvard University Press.
232. Woodward, Kathryn (1997) “Concepts of Identity and Difference” In: *Identity and Difference*, edited by K. Woodward, London: Sage.

## Интернет чланци и текстови

1. *Бечка конвенција о дипломатским односима* од 18. априла 1961. године, Службени лист СФРЈ, додатак 2. приступљено 20.8.2011.  
[www.jogtar.mtaki.hu/jogszabalyok/orszagok/1964/sfrj64\\_02.pdf](http://www.jogtar.mtaki.hu/jogszabalyok/orszagok/1964/sfrj64_02.pdf)
2. *Бела књига о интеркултурном дијалогу „Живимо заједно једнаки у достојанству!“*. Савет Европе, 2008.  
[http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub\\_White\\_Paper/WhitePaper\\_ID\\_SerbianVersion.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/WhitePaper_ID_SerbianVersion.pdf), приступљено 20.4.2011.
3. *Две године културе*. Извештај о активностима Министарства културе за период од 7. јула 2008. до 7. јула 2010. године. <http://www.kultura.gov.rs> приступљено 15.06.2011.
4. *Закон о култури*, Министарство културе 2009. <http://www.kultura.gov.rs> приступљено 15.05.2010.
5. *In from the Margins*, A contribution to the debate on culture and development in Europe. Council of Europe, 1996.  
[http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/resources/Publications/InFromTheMargins\\_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/resources/Publications/InFromTheMargins_EN.pdf), приступљено 15.06.2011.
6. *Информатор о раду*, Министарство културе, информисања и информационог друштва Србије <http://www.kultura.gov.rs/?jez=sc&p=28>, приступљено 17.09.2011.
7. *Информатор о раду*, Министарство спољних послова Србије, [www.mfa.rs](http://www.mfa.rs) приступљено 17.09.2011.
8. Излагање Вука Јеремића, министра спољних послова Републике Србије на Првој конференцији амбасадора Републике Србије у Београду 16. децембра 2007. [http://www.mfa.gov.rs/Srpski/spopol/Ministar/Govori/161207\\_s.html](http://www.mfa.gov.rs/Srpski/spopol/Ministar/Govori/161207_s.html) приступљено 19.05.2011.
9. *Key Ideas on the Agenda 21 for culture*, 2006 Jordi Pascual  
<http://www.agenda21culture.net> приступљено 20.4.2010.
10. *Конвенција о заштити и унапређењу разноликости културних израза*, УНЕСКО, 2005  
[http://www.kultura.gov.rs/dokumenti/Konvencija\\_o\\_zastiti\\_i\\_unapredjenju\\_raznoli\\_kosti.pdf](http://www.kultura.gov.rs/dokumenti/Konvencija_o_zastiti_i_unapredjenju_raznoli_kosti.pdf), приступљено 20.4.2011.



11. *Our Creative Diversity*, UNESCO World Commission on Culture and Development, 1996 <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001055/105586e.pdf>, приступљено 15.05.2010.
12. Петковић, Ранко. *Дипломатска традиција*, <http://www.mfa.gov.rs/Srpski/Departmentframe.htm> приступљено: 06.08.2011.
13. *Study on Cultural Cooperation in Europe* – Interarts and EFAH – June 2003 [http://ec.europa.eu/culture/pdf/doc942\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/culture/pdf/doc942_en.pdf), приступљено 17.03.2011.
14. *Sharing Diversity*. National Approaches to Intercultural Dialogue in Europe - Study for the European Commission. ERICArts, 2008 [http://www.interculturaldialogue.eu/web/files/14/en/Sharing\\_Diversity\\_Final\\_Report.pdf](http://www.interculturaldialogue.eu/web/files/14/en/Sharing_Diversity_Final_Report.pdf), приступљено 15.05.2010.
15. *The Rainbow Paper*. Intercultural Dialogue: From Practice to Policy and Back Platform for Intercultural Europe, 2008 [http://ec.europa.eu/culture/key-documents/doc/forum/rainbowpaper\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/culture/key-documents/doc/forum/rainbowpaper_en.pdf), приступљено 20.4.2011.
16. *UNESCO and the Issue of Cultural Diversity: Review and strategy, 1946-2000*, UNESCO, Division of Cultural Policies, 2000 <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001252/125248mo.pdf>, приступљено 24.04.2011.
17. *UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity*. UNESCO, 2001 <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf>, приступљено 20.4.2011.
18. Fisher, Rod (1999) An Introduction to the Issues, In: *Beyond Cultural Diplomacy: International Cultural Co-operation Policies: Whose Agenda is it Anyway?* Conference Reader. European Round Table Meeting, Cracow, 1999. <http://www.circle-network.org/activity/cracow1999/beyond.htm>, приступљено 22. март 2009.
19. *Communication on a European Agenda for culture in a globalizing world*, Commission of the European Communities, 2007 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0242:FIN:EN:PDF>, приступљено 15.5.2010.
20. *Cultural Diplomacy The Linchpin of Public Diplomacy*. Report of the Advisory Committee on Cultural Diplomacy, U.S. Department of State, 2005 <http://www.state.gov/documents/organization/54374.pdf> приступљено 15.5.2010.
21. *What is Good Governance*, UN ESCAP, приступљено 15.5.2010.

<http://www.unescap.org/pdd/prs/ProjectActivities/Ongoing/gg/governance.asp>

22. Wyszomirski, Margaret J., Christopher Burgess and Catherine Peila (2003)  
*International cultural relations: A multi-country comparison*. Arts International,  
Center for Arts and Culture. приступљено 12.12.2009.

<http://www.culturalpolicy.org/issuepages/culturaldiplomacy.cfm>

## Интернет стране

- DEMOS <http://www.demos.co.uk/publications/culturaldiplomacy>
- European Year of Intercultural Dialogue 2008  
<http://www.interculturaldialogue2008.eu/>
- Institute for Cultural Diplomacy <http://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en>
- Министарство културе, информисања и информационог друштва  
<http://www.kultura.gov.rs>
- Министарство спољних послова Републике Србије <http://www.mfa.gov.rs>
- Радио телевизија Србије <http://www.rts.rs>
- Туристичка организација Србије [www.serbia.travel](http://www.serbia.travel)
- Coalition for Cultural Diversity <http://www.cdc-ccd.org>
- Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe  
<http://www.culturalpolicies.eu>

## Списак графикана, табела и прилога

### **Графикони**

Графикон 1. Поље међународних културних односа

Графикон 2. Споразуми о културној сарадњи Србије са светом

Графикон 3. Хронолошки преглед културних програма из Србије у свету

Графикон 4. Облици културних програма Србије у свету

### **Табеле**

Табела 1. Карактеристике јавне дипломатије за XXI век

Табела 2. Број културних програма Србије у свету

Табела 3. Тема „имиџ Србије“ у медијима

### **Прилози**

Прилог 1. Уговорно стање споразума о културној сарадњи Србије са светом

Прилог 2. Одабрани интервјуи

## ПРИЛОЗИ

### Прилог 1. Уговорно стање споразума о културној сарадњи Србије са светом (извор: Министарство спољних послова Србије)

Држава	Уговорно стање и напомене
ЕВРОПА	
АЛБАНИЈА	<p><b>Споразум о научној, просветној и културној сарадњи између СФРЈ и НСР Албаније</b>, потписан 1988. Последњи <b>Програм о сарадњи</b> у поменутиим областима, закључен је за период 1988/89. Албанска страна је, одлуком Парламента, 1992. једнострано суспендовала све споразуме о сарадњи са нашом земљом.</p> <p>Приликом посете министра културе Р Србије Којадиновића Албанији 2005. године, покренута је иницијатива за израду и закључивање новог периодичног програма културно-просветне сарадње.</p>
АУСТРИЈА	<p><b>Споразум о сарадњи у области културе, науке и образовања између СФР Југославије и Републике Аустрије</b>, потписан је 1972. год. и сматра се важећим. На основу поменутог Споразума, формирана је Мешовита комисија која утврђује периодичне програме/протоколе којим се организационо и финансијски периодично регулише културна, научна и образовна сарадње између две земље. Важност последњег Протокола истекла је 2002. год.</p> <p>Јануара 2005. год. потписан је <b>Протокол о сарадњи у области културе, науке и образовања Српско-аустријске мешовите комисије за период 2005 - 2007. год.</b> На предлог аустријске стране, договорено је да се важност Протокола продужи до потписивања новог.</p> <p>Из објективних, организационих и финансијских разлога, на предлог српске стране, <b>Протокол о сарадњи у области културе, науке и образовања за период 2010-2012.год.</b> биће потписан без одржавања заседања, дипломатским путем. Наредно заседање Мешовите комисије би се одржало пред закључење Протокола за следећи трогодишњи период (2013-2015. год.).</p>
БЕЛГИЈА	<p><b>Споразум о културној сарадњи између ФНРЈ и Краљевине Белгије</b>, који је закључен у Бриселу, 1957. године је и даље на снази (консолидација уговорног стања 2005. год.).</p> <p>Пракса закључивања билатералних периодичних програма сарадње у поменутиим областима одавно је прекинута.</p>

БЕЛОРУСИЈА	<p><b>Споразум између Савезне владе Савезне Републике Југославије и Владе Републике Белорусије о сарадњи у области образовања, културе и спорта</b> потписан је 6. марта 1996. године у Минску.</p> <p>Током билатералних консултација експерата Министарстава иностраних послова две земље (септембар 2009.год.), белоруска страна је уручила текст нацрта <b>Споразум између Министарства културе Републике Србије и Министарства културе Републике Белорусије о сарадњи у области културе</b>, који је МСП проследио на даљу надлежност Министарству културе Р Србије.</p>
БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА	<p><b>Споразум између Владе Републике Србије и Савета министара Босне и Херцеговине у области образовања, културе и спорта</b> је након процедуре усаглашавања, прослеђен за потписивање 2010. год.</p> <p>У току је рад на <i>Меморандуму о сарадњи између Министарства културе Републике Србије и Министарства просвете и културе Републике Српске за 2010, 2011. и 2012. годину</i>, чије потписивање се планира за 2010. годину.</p>
БУГАРСКА	<p><b>Споразум о културној сарадњи између ФНРЈ и Владе Народне Републике Бугарске</b> закључен је 1956. године. Споразум је још увек на снази.</p> <p>Последњи периодични билатерални <b>Програма културно-просветне сарадње</b> закључен је за период 2005-2007. год.</p> <p>Бугарска је иницирала и доставила нацрт <b>Споразума о отварању Културно-информативних центара у Софији и Београду</b> (септембар 2006. када је и достављен на даљу надлежност Служби за информисање СЦГ, а потом Министарству културе Р Србије). Током 2007. године бугарска страна је иницирала потписивање, али због законом нерегулисаних надлежности у земљи, ништа није урађено по овом питању.</p>
ВЕЛИКА БРИТАНИЈА	<p><b>Споразум између Савезне Владе СР Југославије и Владе Уједињеног краљевства Велике Британије о сарадњи у области образовања, науке, културе и спорта</b>, потписан је у Београду, 6. новембра 2002. год., а ступио је на снагу 27. августа 2003. год. Овим је престала да важи Конвенција о културној сарадњи из 1966. год.</p> <p>Пракса закључивања периодичних програма је, на предлог британске стране, напуштена као превазиђени модел сарадње.</p>
ГРЧКА	<p>На снази је <b>Споразум о сарадњи у области науке и културе</b>, из 1959. год. Нацрт СЦГ новог споразума је од 2004. године на разматрању код грчке стране.</p> <p>Важност последњег Програма КПС истекла је 2004. год. Размењен је нацрт новог Програма за период 2006-2009. год.</p>
ИРСКА	<p>Две земље немају важећа документа којима би се уговорно регулисала сарадња у области културе, образовања и науке.</p>
ИТАЛИЈА	<p><b>Споразум између Владе Републике Србије и Владе Републике Италије о сарадњи у области културе и образовања</b> потписан је 2010. године.</p> <p><b>Програма културне, образовне и спортске сарадње између Владе Републике Србије и Владе Републике Италије за период 2011-2013. год.</b> требало би да буде потписан у првој половини 2011. године.</p>
КИПАР	<p><b>Конвенција о просветној, научној, културној и техничкој сарадњи</b>, потписана је 1969. године.</p> <p><b>Програм сарадње у области образовања и културе између Владе Р Кипар и</b></p>

	<i>Владе Р Србије за 2010, 2011. и 2012. годину</i> потписан је 2010. године.
МАЂАРСКА	<i>Споразум о културно-просветној сарадњи између СФРЈ и Владе НР Мађарске</i> закључен је 1986. год.  Нови Споразум је потписан 2006. године у Београду.
МАКЕДОНИЈА	<i>Споразум између СРЈ и РМ у области културе, образовања и спорта</i> потписан 3. јула 1997. у Београду (ступио на снагу 10.03.1998.), сматра се важећим.  22. јула 2009. године у Београду је потписан <i>Програм сарадње у области културе између Министарства културе Републике Србије и Министарства културе Републике Македоније за 2009, 2010 и 2011. годину</i> .  Марта 2004. године потписан је <i>Споразум о међусобној сарадњи на заштити културне баштине на територији две земље</i> (тзв. технички споразум, између Републичког завода за заштиту споменика културе, Београд и Републичког завода за заштиту споменика културе из Скопља.  Македонска страна је 2003. доставила <i>Нацрт споразума између влада Р Македоније и Р.Србије о заштити културно-историјских споменика на територији две земље</i> . Споразум је у фази усаглашавања.
СР НЕМАЧКА	<i>Споразум о културној и научној сарадњи између Владе СФРЈ и Владе СРН</i> закључен је 1969. год.  Фебруара 2004. године у Дрездену је одржано прво заседање Мешовите комисије Србије и Црне Горе и СР Немачке за културну, научну и просветну сарадњу и потписан Протокол који представља својеврсни програм будуће сарадње.  Након заседања у Дрездену, са сличним циљем, на позив МИП СРН, у Берлину је, од 05. до 07. децембра 2007. год. боравила делегација Републике Србије.
ПОЉСКА	<i>Споразум о културној сарадњи између ФНР Југославије и НР Пољске</i> потписан је 1956. године и још увек је на снази.  Након истека <i>Програма културно-просветне сарадње за период 2002 - 2005. год.</i> , његова важност је аутоматски продужена до потписивања новог програма.
ПОРТУГАЛ	<i>Споразум о културној сарадњи између СФРЈ и Републике Португалије</i> потписан је 1975. године.  Последњем Програму културно-просветне сарадње важност је истекла 1990. године.  У припреми је нови <i>Споразум о сарадњи између Републике Србије и Републике Португала у области образовања, науке, технологије, високог образовања, културе, омладине, спорта и медија</i> .
РУМУНИЈА	На снази је <i>Споразум о културно-просветној сарадњи</i> из 1956. год.  Румунска страна је иницирала потписивање новог Споразума о сарадњи у области образовања, културе, спорта и омладине.  Важност последњег <i>Програма о културној и образовној сарадњи</i> за период 1998 - 2000. год. продужена је до потписивања новог програма.

<p>РУСКА ФЕДЕРАЦИЈА</p>	<p>Билатерална сарадња у области културе и образовања између Р Србије и Руске Федерације регулисана је <b>Споразумом између Савезне владе СР Југославије и Владе Руске Федерације о сарадњи у области културе, образовања, науке и спорта</b>, потписаним 1995. године.</p> <p><b>Програм сарадње у области културе, образовања, науке, спорта и омладинске политике између Владе Републике Србије и Владе Руске Федерације за период 2009-2011. год.</b> потписан је 20. октобра 2009. године у Београду.</p>
<p>СКАНДИНАВСКЕ ЗЕМЉЕ</p>	
<p>ДАНСКА</p>	<p>Споразумом о консолидацији билатералних уговора између СЦГ и Данске, 2003. године стављен је ван снаге <b>Споразум о културној сарадњи између СФРЈ и Краљевине Данске</b> потписан је 1970. године.</p> <p>У разговорима на тему евентуалног потписивања новог споразума или периодичног програма сарадње у области културе и образовања, данска страна је више пута потврдила да није заинтересована за потписивање нових докумената ове врсте, јер не примењује више ту праксу.</p> <p>На билатералном и мултилатералном плану од све већег значаја сарадња земаља Западног Балкана са <i>Нордијским саветом министара /НЦМ/</i>, са седиштем у Данској. У почетку, НЦМ је првенствено био окренут сарадњи са земљама нордијског и балтичког региона. Године 2004., Савет је иницирао културни пројект са земљама Западног Балкана. Овај пројект је садржао бројне програме из области културе и уметности, чија реализација је започела 2004. год. и наставила се током 2005. год. Као резултат ове успешне сарадње, у Копенхагену је 31. марта 2005.год., на Министарској конференцији нордијских и министара културе ЈИЕ, потписана Повеља којом се оснива <i>Савет министара културе ЈИЕ</i> (са наше стране Повељу су потписали министри културе република Србије и Црне Горе). Нордијски савет министара се активно укључио у овај пројекат и то у форми стручне, саветодавне и логистичке подршке, а повремено, у фази имплементације и у форми одређене финансијске подршке.</p>
<p>ИСЛАНД</p>	<p>Исланд нема праксу закључивања билатералних споразума о сарадњи у поменутиим областима. Могућности за оживљавање сарадње у области културе и образовања са Исландом треба тражити у успостављању непосредне сарадње одговарајућих институција двеју земаља. У том смислу је и вођен део разговора о сарадњи у поменутиим областима, приликом консултација министарстава иностраних послова СЦГ и Исланда, јуна 2004. год.</p>
<p>НОРВЕШКА</p>	<p><b>Споразум о културној сарадњи</b>, закључен 1955.год. није више на снази.</p> <p>Последњем периодичном <b>програму</b> сарадње истекла је важност 1991. год. За сада нема изгледа да се закључи нови међудржавни документ којим би се сарадња програмирала.</p>
<p>ФИНСКА</p>	<p><b>Споразум о сарадњи између СФРЈ и Републике Финске на пољу културе, науке и сродним пољима</b> потписан је 1973. године; на предлог финске стране поводом консолидације уговорног стања између две земље, не сматра се више важећим.</p> <p>Финска страна није заинтересована за закључивање нових међудржавних споразума у наведеним областима и препуштају недржавним институцијама да</p>

	директно сарађују са страним партнерима. Иницијатива за евентуално закључивање меморандума декларативне природе између ресорних министарстава две државе морала би да потекне са српске стране.
ШВЕДСКА	Са Шведском, споразум о образовној и културној сарадњи никад није закључен. Билатерална сарадња у поменутиим областима се одвијала на основу <b>периодичних програма сарадње</b> , од којих је последњем истекла важност у академској 1991/92. год. Нема реалних могућности за покретање питања закључивања новог билатералног програма сарадње, тим више што се овај вид програмирања сарадње поступно замењује новим оперативнијим моделима планирања активности.
СЛОВАЧКА	Културна и просветна сарадња се остварује на основу <b>Споразума о сарадњи у области образовања, културе и спорта између Савезне владе СР Југославије и Владе Словачке Републике</b> , потписаног 1996. године. У 2009. години је настављен рад на припреми <i>Споразума између Министарства културе Р Србије и Министарства културе Словачке Републике о сарадњи у области уметности и културе и Програма сарадње између Министарства културе Р Србије и Министарства културе Словачке Републике за 2009-2013 годину</i> . Наведени документи су у надлежности Министарства културе Р Србије. Потписивање се очекује почетком 2010. године.
СЛОВЕНИЈА	Од свих бивших југословенских република, Република Србија има једино са Републиком Словенијом заокружену институционалну сарадњу у просветно-културној и научно-технолошкој области. Сарадња се може оценити као добра и интензивна и у области образовања и у области културе.  <b>Споразум између Владе СР Југославије и Владе Р. Словеније о сарадњи у области културе и образовања</b> потписан 2001. године и ратификован 2002. год.  <b>Програм сарадње у области културе између Министарства културе Р. Србије и Министарства културе Републике Словеније за 2009, 2010. и 2011. годину</b> потписали су у Београду министри културе Небојша Брадић и Мајда Ширц, 16.септембра 2009. год.
ТУРСКА	<b>Споразум између Савезне владе СР Југославије и Владе Републике Турске о сарадњи у области образовања, науке, културе и спорта</b> , потписан је 2002. године (ратификован 2003.). После потписивања Споразума из 2002. године, ни турска ни наша страна нису покренуле иницијативу за потписивање периодичног програма сарадње.
УКРАЈИНА	<b>Споразум о сарадњи у области образовања, културе и спорта између Савезне владе СР Југославије и Владе Украјине</b> закључен је у Београду 24. јануара 1996. године. <b>Програм сарадње у области културе између Министарства културе Р Србије и Министарства културе и туризма Украјине за период 2009, 2010. и 2011. година</b> потписан је 7. априла 2009. године у Кијеву.
ФРАНЦУСКА	<b>Културни споразум између Владе СФРЈ и Владе Француске</b> , потписан је 1964. Француска га је суспендовала за време санкција и уједно прекинула КПС на нивоу државних институција. Консолидацијом уговорног стања марта 2002. године, Споразум је поново на снази. Последњи периодични програм културне сарадње истекао је 1991. год. Након поново успостављене културно-просветне сарадње, Француска је одустала од



	<p>закључивања периодичних програма и активности у области културе и просвете усмерава према надлежним институцијама Р Србије са којима утврђује годишње протоколе и програме о сарадњи и помоћи у финансирању реформи у образовању, медијима и сл.</p>
<b>ХОЛАНДИЈА</b>	<p><b>Споразум о културној сарадњи између СФРЈ и Краљевине Холандије</b>, потписан 1966. год. и даље се сматра важећим. На основу њега, до 1992. редовно су закључивани трогодишњи програми сарадње у области културе и образовања, који су у великој мери били и реализовани. Међутим, почетком деведесетих година дошло до промене у културној политици холандског МИП-а, од којих је једна била укидање праксе закључивања периодичних билатералних програма културне сарадње. Посебни протоколи се потписују само када се ради о акцијама које су под патронатом државе (велике изложбе, гостовања, дани културе и сл).</p>
<b>ХРВАТСКА</b>	<p>На снази је <b>Споразум између Савезне владе СР Југославије и Владе Р. Хрватске у области културе и образовања</b>, потписан 2002. године, а ратификован 2003. год.</p> <p>На основу члана 16. став 2. Споразума у области културе и образовања конституисана је 17.10.2005. године у Загребу Мешовита српско-црногорско-хрватска комисија за повраћај културних добара. Од децембра 2007. године Комисија функционише као <b>Мешовита комисије за повраћај културних добара Републике Србије и Републике Хрватске</b>. До сада су одржана четири заседања (последње у Београду, Новом Саду и Сремским Карловцима децембра 2009. године).</p>
<b>ЦРНА ГОРА</b>	<p><b>Споразум о сарадњи у области културе између Владе Р Црне Горе и Владе Р Србије</b> потписан је 28. марта 2008. на Цетињу.</p>
<b>ЧЕШКА</b>	<p>Нови <b>Споразум између Савета министара Србије и Црне Горе и Владе Чешке Републике о сарадњи у области културе, образовања, науке, омладине и спорта</b>, којим се ставља ван снаге стари споразум о сарадњи у овим областима, потписан је 14. новембра 2005. године у Београду.</p>
<b>ШВАЈЦАРСКА</b>	<p>Културна, образовна и научна сарадња никад није била регулисана међудржавним споразумима и програмима, јер Швајцарска нема такву праксу. Сарадња се остваривала кроз појединачне акције чији су иницијатори и реализатори институције и појединци из поменутих области делатности.</p>
<b>ШПАНИЈА</b>	<p><b>Споразум о сарадњи у области културе, образовања и науке између Савета министара СЦГ и Владе Краљевине Шпаније</b> потписан је 2003. године.</p> <p>У току је процедура усаглашавања нацрта трогодишњег <b>Програма просветне и културне сарадње</b>.</p>
<b>АЗИЈА</b>	
<b>УЈЕДИЊЕНИ АРАПСКИ ЕМИРАТИ</b>	<p>Две земље немају закључена документа којима би се уговорно регулисала сарадња у области културе, образовања и науке.</p>

ИЗРАЕЛ	<p><i>Споразум о културној, образовној и научној сарадњи</i>, потписан у Београду 1998. године.</p> <p>У Београду је 8. јула 2009. године потписан <i>Програм сарадње у области образовања, науке, културе, омладине и спорта између Владе Републике Србије и Владе Државе Израел за период 2009-2011. године</i>.</p>
ИНДИЈА	<p><i>Споразум о сарадњи у области културе, образовања и спорта између Владе СРЈ и Владе Републике Индије</i> потписан је 2002. године.</p>
ИНДОНЕЗИЈА	<p><i>Споразум о културној сарадњи између ФНРЈ и Републике Индонезије</i>, потписан 1959. године, и <i>Споразум о научној и техничкој сарадњи између Владе ФНРЈ и Владе Републике Индонезије</i>, потписан 1960. године, формално су још увек на снази.</p>
ИРАН	<p><i>Конвенција о сарадњи на пољу просвете, науке и културе</i> од 1963. године формално је на снази.</p> <p>У Београду је 6. октобра 2009. године потписан <i>Програм сарадње у области културе, науке, образовања, омладине и спорта између Владе Републике Србије и Владе Исламске Републике Иран за период 2009-2012. године</i>.</p>
ЈАПАН	<p><i>Споразум о културној сарадњи између СФР Југославије и Јапана</i>, потписан 1968. године и сматра се важећим.</p> <p><i>Периодични билатерални програми културне сарадње</i> се нису закључивали с обзиром да јапанска страна нема такву праксу.</p>
ХАШЕМТИСКА КРАЉЕВИНА ЈОРДАН	<p>Две земље немају важећа документа којима би се уговорно регулисала сарадња у области културе, образовања и науке.</p>
КИНА	<p><i>Споразум о културној сарадњи између Владе Федеративне Народне Републике Југославије и Владе Народне Републике Кине</i>, потписан 1957. године, на снази.</p> <p><i>Програм сарадње у области културе између Министарства културе Р Србије и Министарства културе НР Кине за 2008-2012. годину</i> потписан 18. септембра 2008. године.</p>
ЛУЖНА КОРЕЈА	<p><i>Споразум о сарадњи у области културе, уметности и образовања</i> потписан је у Београду, 2006. године.</p>
КУВАЈТ	<p>Држава Кувајт и СФРЈ закључили су <i>Споразум о културној сарадњи</i> 29.01.1964. године. Кувајт признаје важност овог документа.</p> <p>Министар културе Небојша Брадић и министар иностраних послова Кувајта Мухамед ел-Сабах потписали су у Београду 25. новембра 2009. године <i>Програма сарадње у области културе и уметности за 20010, 2011. и 2012. годину</i>.</p>
РЕПУБЛИКА ЛИБАН	<p>Две земље немају важећа документа којима би се уговорно регулисала сарадња у области културе, образовања и науке.</p>
ПАЛЕСТИНА	<p>Две земље немају важећа документа којима би се уговорно регулисала сарадња у области културе, образовања и науке.</p>
СИРИЈСКА АРАПСКА РЕПУБЛИКА	<p><i>Споразума о културној сарадњи између Владе СФРЈ и Владе Сиријске Аарапске Републике</i> закључен је 1974. год.</p>
	<p>Обим и ниво интензивне културно-просветне сарадње коју је наша земља имала</p>

<b>А Ф Р И К А</b>	са већином афричких земаља - стагнира, а са некима је и потпуно замрла последњих десетак и више година. Већи број иницијатива са циљем промовисања наше културе којих су покретала наша дипломатско-конзуларна представништва на тлу Африке током 2007. године и у вези са чим смо се обраћали надлежним институцијама у земљи - нису реализовани, с обзиром на то да финансијски капацитети адекватних институција нису пружили могућности за њихову подршку.
<b>ДНР АЛЖИР</b>	<b>Споразум о културно-просветној сарадњи између влада СФРЈ и ДНР Алжира</b> закључен 1964. године. Рад на <b>Програму сарадње у области културе за период 2010-2012. год.</b> у току.
<b>РЕПУБЛИКА АНГОЛА</b>	Ангола је новембра 2008. године доставила нашој страни нацрт <i>Споразума о економској, научно-техничкој и културној сарадњи</i> , на основу којег је Министарство економије и регионалног развоја израдило српски нацрт Споразума и проследило га је анголској страни, крајем новембра 2009. године.
<b>АРАПСКА РЕПУБЛИКА ЕГИПАТ</b>	На иницијативу египатске стране, новембра 2005. године између влада две земље закључен је нови <b>Споразум о сарадњи у области културе, просвете и спорта.</b>
<b>НДР ЕТИОПИЈА</b>	<b>Споразум о културно-просветној сарадњи</b> , закључен између две земље 1978. године, је на снази.
<b>ЛУЖНОАФРИЧКА РЕПУБЛИКА</b>	Лужноафричка Република иницирала је 1997. године, закључивање <i>Споразума о културној сарадњи</i> . И поред тога што је нацрт Споразума до половине 1998. у већем делу био усаглашен, МИП ЈАР-а је прекинуо преговоре и није одговорио на наше иницијативе да се рад на Споразуму настави.
<b>РЕПУБЛИКА КЕНИЈА</b>	Између две земље није закључен споразум о културно-просветној сарадњи, али је наша земља пружала, ранијих година, техничку помоћ за школовање и усавршавање кенијских кадрова, у складу са <b>Споразумом о техничкој сарадњи</b> , закљученом 1963. у Најробију.
<b>КРАЉЕВИНА МАРОКО</b>	Сарадња између две земље одвијала се у складу са Конвенцијом о културно-просветној сарадњи закљученом 1970. године. До краја 2010. године очекује се потписивање <b>Споразума између Владе Републике Србије и Владе Краљевине Марока о сарадњи у области културе, високог образовања, научног истраживања, просвете, стручног усавршавања, комуникација, омладине и спорта.</b>
<b>РЕПУБЛИКА ТУНИС</b>	<b>Културна конвенција</b> између две земље закључена је 1962. године. Процедура за закључивање <b>Програма сарадње у области науке, образовања, културе и спорта за 2010-2012. годину</b> је у току.
<b>СЕВЕРНА АМЕРИКА</b>	
<b>СЈЕДИЊЕНЕ АМЕРИЧКЕ ДРЖАВЕ</b>	Културно просветна сарадња са САД није регулисана уобичајеним међудржавним уговорима и остваривала се на основу ad hoc иницијатива једне и друге стране.

<b>КАНАДА</b>	<i>Просветна, културна и научна сарадња</i> између две земље одвијале су се низ година у условима непостојања званичних докумената – споразума или програма сарадње. 11. фебруара 1988. године закључен је <i>Споразум између СФРЈ и Канаде о филмској и видео продукцији</i> . Важност Споразума је потврђена разменом нота 7. марта 1997. године.
<b>СРЕДЊА И ЈУЖНА АМЕРИКА</b>	
<b>АРГЕНТИНА</b>	<i>Споразум о културној сарадњи између СИВ Скупштине СФРЈ и Владе Р Аргентине</i> потписан је 1987.год. и ратификован 1996.год.
<b>БРАЗИЛ</b>	<i>Културна конвенција</i> закључена између Југославије и Бразила 1962. године сматра са и даље важећом.
<b>КОЛУМБИЈА</b>	<i>Споразум о културној и научној сарадњи између Владе СФРЈ и Владе Р Колумбије</i> потписан је 1976.год.
<b>КУБА</b>	На основу <i>Конвенције о сарадњи на пољу просвете, науке и културе између Владе ФНРЈ и Владе Р Кубе</i> из 1960. године, СР Југославија је са Кубом закључила <i>Програм сарадње у области образовања и културе за период од 1998. до 2000. године</i> . Због ниског степена реализације Програма, у складу са међународном праксом, важност овог Програма се продужава до потписивања новог.
<b>МЕКСИКО</b>	<i>Уговор о културној размени између ФНРЈ и Мексика</i> , потписан је 1960. год.
<b>ПАРАГВАЈ</b>	Две земље немају важећа документа којима би се уговорно регулисала сарадња у области културе, образовања и науке.
<b>ПЕРУ</b>	<i>Споразум о културној сарадњи између Владе СФРЈ и Владе Р Перуа</i> потписан је 1980. год.
<b>ЧИЛЕ</b>	<i>Конвенција о културној сарадњи између ФНРЈ и Р Чиле</i> потписана је 1958. год. и ратификована 1996. год.
<b>АУСТРАЛИЈА</b>	<i>Споразум о културној сарадњи</i> који је потписан 1976. године формално је још увек на снази.
<b>НОВИ ЗЕЛАНД</b>	Две земље немају важећа документа којима би се уговорно регулисала сарадња у области културе, образовања и науке.

## Прилог 2. Одабрани интервјуи

*Драган Великић, књижевник, амбасадор Републике Србије у Аустрији 2005-2009. године*

*1. У спољној политици, култура и културни односи се често сматрају пожељним, али не и суштинским. Где је место културе у спољној политици Србије?*

Опште је место да култура једне земље јесте њена лична карта. Нема те политичке опције која дугорочније може да анимира неку инострану публику као одличан филм, роман, изложба или позоришна представа. Међутим, погрешно је очекивати брзе резултате. Култура функционише на дуге стазе. Није случајно буџет за културу Аустрије већи од војног буџета. Нису Аустријанци ни расипни, ни наивни.

Место културе у спољној политици Србије не може бити важније од места које култура иначе у Србији заузима. А то је на самом дну. Јесте последњих година показан труд од стране министара за културу. Изборили су се да макар на речима култура јесте важна за државу. Међутим, не заборавимо да на свим телевизијама влада правило да када се мора скратити вечерњи дневник, увек се избацује прилог из културе.

Култура је само гарнирунг, саксија аспарагуса у предсобљу, такав је њен третман и у спољној политици. Јер, ангажман око културе не доноси бодове. Каријерни дипломати не напредују због дубинског трага који би оставио неки уметнички пројекат који би они довели у земљу где службују, већ бесмислена депеша којом саопштавају какав трач са пријема. И у томе нисмо ми јединствени.

*2. Културне праксе као део међународних културних односа Србије јесу својеврсна репрезентација идентитета Србије. Како гледате на те представе о нама и у којој мери су оне значајне за укупну перцепцију Србије у свету?*

Немам увид да бих одговорио на овако комплексно питање. Могу само да кажем да се ствари поправљају. Да јесте тенденција да нас првокласни уметници и њихова дела представљају у иностранству. Годинама није било тако.

*3. Србија се у иностранству представља кроз различите културне програме. Како оцењујете садржај и квалитет тих програма, са аспекта вредности и наратива који се комуницирају и њихових крајњих ефеката?*

Бијанале у Венецији јесте место где заиста иде наша прва лига. Имамо и на најважниим филмским фестивалима у свету одличне представнике. Последњих година

Министарство за културу је веома много учинило да се наша савремена литература појави у репрезентативном избору на великим светским сајмовима књига.

*4. Прошла година је обележена као "Година књиге и језика". Каква је улога књиге, књижевности и језика у успостављању интеркултурне комуникације као важног аспекта међународних културних односа?*

То је питање сувишно. То се подразумева. Који то производ српске индустрије може да конкурише делима наших врхунских сликара, писаца и редитеља?

*5. Својим ангажовањем у дипломатији показали сте да култура није само пожељна, већ да је и суштински важна. Шта сматрате својим највећим успехом у том погледу и како видите будућност Србије у том смислу?*

Мој највећи успех је сама чињеница да сам током четири и по године у Бечу успевао да са својим одличним тимом све време држим културу на важном месту и поред сваконедељних делегација из земље и осталих послова. Само Филмски фестивал који је сваке године Амбасада Србије организовала у Бечу исцрпљивао је наше потенцијале и финансијеске (спонзори) и људске. А где су гостовања наших позоришта, изложбе, предавања. Јер, да поновим, сав тај рад око културе не доноси у Министарству спољних послова никакве бодове дипломатама, сем лепих речи. Зашто? Зато што сам врх не верује у културу, не конзумира је па самим тим и не види њен значај.

23.07.2011.

**Димитрије Вујадиновић**, председник Балканкулт фондације од 2005. и оснивач регионалне невладине организације БалканКулт; специјални саветник Министра за културу Србије 2001.

1. Преовлађујући јавни наративи с краја двадесетог века проблематизовали су место Србије у Европи и свету. Да ли је Србија усвојила поуке из прошлости и каква је њена тренутна позиција у европској и светској јавности?

Наша позиција свакако није добра у свету и мислим да један део одговорности свакако носимо и ми. Није само реч о нашем геополитичком положају и о глобалним односима, него смо и ми једним делом наших активности допринели да та позиција Србије не буде онаква каква ми заиста могла и требала да буде. Када говоримо о позицији, свакако можемо да говоримо о нечему што се зове културна дипломатија или да кажемо међународна културна сарадња. По мом мишљењу, наше представљање у свету савремене културне продукције али и културне баштине свакако би значајно допринело побољшању позиционирања Србије.

Даћу вам пример Мађарске, која је од деведесетих година до 2000. године и до њеног уласка у ЕУ као сталне чланице, огромну пажњу посвећивала управо културној дипломатији и представљању Мађарске у свету. Али још једну ствар су схватили, а то је да је да је значајно да људи из света, из Европе пре свега, долазе у Мађарску. Па су онда правили велике културне манифестације у Будимпешти, изложбе савремене уметности, концерте итд. Тако да је културна дипломатија била окренута не само ка представљању споља, него и представљању унутра, али не за резиденте, него за госте. Затим, велики број часописа на енглеском су издавали. Писце су своје посебно форсирани, тако да кажем, преведећи их пре свега на немачки, затим на енглески језик. То је читава једна лепеза инструмената културне дипломатије којом су они желели да се што боље позиционирају. Њима је било јасно да се ради о једној малој држави, специфичном језику, и да култура значајно може да утиче на јавно мњење грађана.

Ако погледате, рецимо, политичаре, у Западној Европи, тешко да они зависе од односа према нашим политичарима, али јако зависе од свог јавног мњења. Значи, утицај на јавно мњење у другим државама би пре свега променило имиџ Србије, више него неки политички договори и преговори. Имамо најновији пример. То је изложба копија наших фресака која је била у Фиренци и у Риму. То је било сада, за време летње сезоне, топ туристичког периода једне године. Апсолутно сам сигуран да је то више урадило на имиџу Србије, него ко зна који политички сусрети на највишем нивоу. Имали смо пре неколико година изложбу у Њујорку, то је било представљање византијског периода, када су наше најлепше иконе отишле тамо из Музеја православне цркве. То је фантастично одјекнуло. Све америчке новине су писале и о изложби, а посебно о нашим иконама. Мислим да је велики пропуст, а то је што ми нисмо довољно пажње обратили управо нашем представљању у свету, наше културне баштине, али свакако и савремене уметности.

*2. Културне и уметничке праксе као део међународних односа Србије јесу својеврсна репрезентација културног и националног идентитета Србије. Како гледате на те представе о нама и у којој мери су оне значајне за укупну перцепцију Србије у свету?*

Пре свега, културни идентитет схватам као процес. Значи, културни идентитет је спој и културне баштине, али и савременог уметничког стваралаштва. То је један процес који стално траје, обнавља се. Он има своје фундаменте, свакако, у традицији, у културној баштини, али он се модернизује. Иначе се претвара у нешто што је стерилно, затворено, конзервативно. Што се тиче, опет, тог нашег представљања споља, морам да кажем да ми чак нисмо дефинисали шта би то био наш бренд и културни идентитет Србије уопште, да бисмо га представили. Него се ту још увек лута. Значи, ми немамо јасну представу како ми желимо да нас виде споља. А што је јако важно, ми уопште не слушамо, како људи споља виде нас. Него ми мислимо да нас виде, онако како ми желимо да нас виде. Нема повратних спрега у тој комуникацији са спољним светом, односно нема их довољно. То је такође један велики проблем.

Чињеница је да постоје одређени интереси на Западу, наравно не треба бити наиван. Чињеница је, такође, да је добрим делом све ово што се нама догодило на Балкану, не само Србији, него и Хрватској, экс Југославији, Албанији, Косову, негде зацртано у неким глобалним интересима, да су ти глобални интереси свакако кроз медије презентовали оно како су они желели да њихово јавно мњење перципира нас. Ми смо то знали. Није то ништа ново, нити се то први пут догодило са Србијом или са бившим републикама Југославије. Али нисмо имали одговор. Није проблем што су они то тако радили, то се знало, наш проблем је што ми нисмо имали, и још увек немамо, адекватан одговор на то. Ту је наш највећи пропуст. Уместо да имамо виизју, уместо да предвиђамо, нас стално ситуације затичу, и онда бирамо мање лоше решење. И онда се чудимо зашто је то тако. Шта је са стратегијама, шта је са предвиђањем? Људи предвиђају ситуације. Међународна сарадња је играње шаха, где ви морате да предвидите потезе свога партнера, па да имате одговор на то. Ми смо то препустили једној стихији. Ту смо се заиста показали као веома невешти, много више невешти него, отворено да говоримо, што су то били Словенци, Хрвати, што су то и данас или Мађари, а много тога могли од њихових примера да научимо, па да не правимо њихове грешке, напротив, да будемо много бољи него што су они, када су били у ситуацијама у којима се Србија данас налази, везано за међународну културну сарадњу.

*3. Како оцењујете ситуацију у Србији данас, десет година од почетка транзиције и демократских промена друштва, посебно на терену културне политике?*

Србија нажалост није дефинисала своју културну политику. Ми немамо јасне приоритете, циљеве, инструменте, којима бисмо водили културну политику. То све зависи од политичке воље. А оно што је посебно забрињавајуће, а то је да цело друштво није схватило значај културе и културне продукције, као области која се не схвата само као потрошња и забава, него је то једна озбиљна човекова потреба, култура као поприште и исходште естетских, духовних, етичких вредности. И ту је велики проблем настао, јер управо су култура и наша традиција која је изузетно богата, требало да нам поставе основе етичких вредности. Тако да смо ми осиромашили, у последњих десет година, ако тако могу да кажем, у духовним вредностима. А као што видите, карактер и етика нам нису данас јача



страна. То се догодило, између осталог, зато што данас културну политику у свету више нигде не води Министарство културе. Оно је делимично спроводи. Културна политика се доноси на нивоу Владе и води се међуресорно. У културну политику апсолутно морају да буду укључени образовање, социјална питања, дипломатија, економија итд. Сви они заједно, у свом делу, воде културну политику. Код нас, нажалост, још увек смо секторски подељени, посебно зато што су и владе коалиционе, сектори су подељени по партијама. Ту заиста нема синергије и нема комуникације.

И ту је други наш велики проблем, а то је у Србији за ових десет година, нажалост, нисмо успоставили јасан интеркултурални дијалог, значи у оквиру наше културе. Не постоји дијалог унутар појединих сектора, па имамо екстреме, нешто што је „пинк“ култура и нешто што бисмо назвали „култура на Коларцу“. Између тих људи не постоји никаква комуникација. Ми не можемо очекивати да ће неко ко прати Пинк, разумети класичну музику. Али толеранција је битна. Ми морамо да очекујемо да као друштво имамо већу толеранцију међусобно, управо успостављајући тај интеркултурални дијалог, и морамо да знамо шта је наш заједнички интерес. Ми то за ових десет година нисмо успели да изградимо. Напротив, поделе у нашем друштву данас су много веће, ригидније, нетолерантније, него што су биле пре десет година.

*4. Цивилни сектор кроз истраживања и праксе пружа добар увид у стање у култури и својим активностима допуњује многе аспекте међународних културних односа. Која су Ваша искуства у том контексту?*

Цивилни сектор је такође постао проблематичан, тако да кажем. Од оне почетне идеје развоја демократије у Србији, од те синергије која је постојала у целом сектору, последњих десет година дошло је до раслојавања. Много се политике умешало у цивилни сектор. Затим, оно што је занимљиво, ми и сами не знамо који број невладиних организација имамо. Врло лако се оснивају, ту постоји једна нелојална конкуренција у оквиру невладиног сектора. И бојим се да је у невладином сектору завладала једна хаотичност, неорганизованост, борба за спонзоре, донаторе, а да је негде квалитет трпео све то. И када говоримо о цивилном сектору, морамо тачно да знамо стање ствари. Како ја радим, рецимо, тражим годишње извештаје за последњих пет година, да видим шта је та институција заиста радила последњих пет шест година и на основу тога доносим одлуку да ли ћу сарађивати, да ли су то озбиљни пројекти. Један део цивилног сектора, морам признати, био је под великим утицајем западних финансијера. Оно што је занимљиво, јесте да је добар део тих западних финансијера опет финансирао и подржавао оно што су они сматрали да треба да подржавају, а не оно што смо ми као култура, као друштво сматрали да треба да истакнемо. Тако да је дошло до велике разлике између, рецимо у визуелним уметностима, између савремене уметности, која се огледа у перформансима, видео арту, и оним практичнијим формама изражавања као што је сликарство, графичка уметност, скулптура, итд. А да не говорим да је један цео корпус значајне културне традиције, као што је фолклор, био потпуно запостављен. Односно, или је био инструментализован у смислу „ниских вредности“ као што је турбо фолк, где се манипулисало са осећањима људи, а све је то имало призив неке папазијаније, где је било и нашег фолклора, и грчког, и турског, и јужноамеричког, итд. Тако да се укус и однос људи према музици покварио. И ту је дошло до симбиозе одређених медија, политичара, а све наравно на економској основи.

Мислим да је цивилни сектор негде ослабио ових последњих година, да није искористио своју праву снагу коју је требало да има и начин на који је могао да утиче. Не треба заборавити да су неке невладине организације постале регрутни центри за партије. Значи неки људи који су радили у цивилном сектору, залажући се за демократију за слободно размишљање, ушли су у партијске структуре. Тиме су ослабили сам цивилни сектор. Или су постали државни службеници, едуковали се у оквиру цивилног сектора, док је било финансијске подршке Запада, онда су ушли у државну администрацију. Тако да мислим да је у цивилном сектору данас једна лоша ситуација. Извори финансирања у јако скраћени, нема више толико новца из страних фондација. Сама наша држава сада покушава да направи буџетску ставку одакле би се посебно финансирао цивилни сектор. Али мислим да је добар део тог цивилног сектора данас под контролом државне администрације, да нема тај утицај који би требало да има у смислу критичког мишљења, у смислу подршке демократском капацитету нашег друштва и да је цивилни сектор, губећи ту снагу, допринео управо снижавању демократског капацитета нашег друштва.

*5. Један од циљева Балканкулт фондације, коју водите, јесте управо промоција међународне културне сарадње и развој културне разноликости. На који начин Ваши пројекти и иницијативе могу допринети стратешком унапређењу међународних и регионалних културних односа Србије?*

Треба бити реалан. Балканкулт је мала фондација и ми не можемо значајно да допринесемо. Ми можемо да будемо један мали део у тој синергији, коју очекујемо и од других сличних институција, државних и парламентарних. Само заједнички можемо. Ми се трудимо да кроз пројекте, културне манифестације које организујемо допринесемо управо међународној културној сарадњи. Сада смо први у Србији направили један art residence центар на Фрушкој гори, који је отворен. Али то за промену ситуације није довољно. Вук Караџић је забележио једну дивну народну мудрост, „Нека свако учини оно што је кадар“. Балканкулт чини оно што је кадар, али без илузије да ће значајније променити нешто. Заиста нам недостаје та синергија сличних институција и недостаје нам више разумевања од државних органа, и подршка, не ради се само о финансијској, него о подршци ових идеја, ових настојања које ради и Балканкулт.

31.08.2011.

**Бранислав Димитријевић**, историчар уметности; помоћник министра културе за међународне односе, европске интеграције и развој менаџмента у култури 2007-2009; комесар павиљона Србије на Бијеналу у Венецији 2010.

1. У политици, култура и уметност се често сматрају пожељним, али не и суштинским. Како је место културе и уметности у домаћој и спољној политици Србије данас, имајући у виду наслеђе из турбулентне политичке прошлости?

Што се тиче политичара, ту је ситуација, мислим, врло једноставна. Ми живимо у време у коме се политика свела на неку врсту калкулације, пре свега са бројем гласова. Раније је политика била, то је бар мој утисак, много више од тога. Сада је политика постала нека врста трговине, у којој су гласови нешто са чиме се тргује и постоји врло једноставна рачуница да питања која се тичу културе, уметности итд., занимају ипак један врло мали број људи. И према томе, култура не доноси велике гласове. И отуда, не ради Народни музеј, не ради Музеј савремене уметности, из простог разлога што политичари знају да је тај проблем заиста најмање важан за некакав политички успех.

Постоји нека врста још увек мале инерције по којој, евентуално, култура јесте неки „слаг на торту“ који се ту може из неких церемонијалних разлога употребити, што бих рекао да је инерција из неког ранијег времена, социјализма када је још увек постојала та нека свест да је култура нешто што доприноси угледу. Ја не бих рекао да је то питање неке наше југословенске социјалистичке политике, то је уопште било време када је, после Другог светског рата (ја се бавим тиме у мојој докторској дисертацији), када је културна политика одређених држава била изузетно значајан део спољне политике. Кад погледате како су Американци водили спољну политику, како је Југославија водила спољну политику и тако даље. Уосталом, култура је била значајан сегмент Хладног рата, такође, тако да је култура била у епицентру политике. Инерција тога на неки начин још увек постоји, и захваљујући тој инерцији још увек ту и тамо се нешто догоди, али у суштини, заправо, с обзиром да живимо у друштву, не мислим посебно некултурном друштву, мислим да је то постало једна тенденција свуда, и с обзиром да то политичарима не доноси гласове, то је једноставно објашњење, можда чак сувише једноставно, али ја то гледам просто тако.

2. Министарство културе се од 2003. бавило међународном културном сарадњом посебно у оквиру Сектора за међународне односе, европске интеграције и развој менаџмента у области културе, на челу кога сте Ви били. Шта су, према Вашем искуству, тада били главни изазови, а где је култура данас у односу на политику Министарства?

Ја сам био само две године у Министарству културе, од 2007. до 2009. године, наследио сам једну заиста потпуно смешну ситуацију, јер мој претходник, човек из СПОа, је био човек који је више користио ту своју функцију места помоћника министра из неких других интереса, пре свега партијских, претпостављам, али врло мало за развијање администрације у области културе. Држава је ту пре свега да администрира, да омогући да систем функционише. Шта хоћу да кажем, код нас се често доживљава да је држава та која

треба да даје паре и онда се и Министарство културе врло често третира као нека врста фондације која дистрибуише одрежени новац, који је из буџета евентуално минималан увек, наравно, одвојен за културу. И онда је то један брак око кога постоји консензус, и код људи у Министарству културе и уметника и тако даље. Значи, ту нема проблема, сви то тако доживљавају, да Министарство то треба да ради. Кад сам тамо дошао, ја уопште нисам ту идеју имао и мислио сам да то не треба тако да се ради, да је то нека секундарна ствар и да је мој основни посао, заправо, да утичем на то да се услови, пре свега административни, за развој културе и, у мом случају, за развој међународних односа у области културе, и да је Министарство ту да заправо креира систем. Међутим, ето, изгледа да та свест не постоји, да је ту био мој основни проблем. Зато сам дао оставку после две године проведене тамо, разлози су били различити, али и даље мислим да је основни разлог да сте се просто осећали да вам се посао свео на неке ствари, за које сте сматрали да нису ваш посао. Значи, или на неку церемонијалну улогу, да негде путујете и да нешто отворате, затварате, или на посао некога ко стално понавља апликантима исту причу, где могу да конкуришу, када могу да конкуришу, код кога могу да конкуришу, или да слуша „јадиковке“ људи покушавају да заврше свој филм, и тако даље.

Наравно, не кажем да се ништа није урадило у те две године, неке ствари су се урадиле, које су битне. Управо оне ствари за које сам ја сматрао да су у мом домену, значи, да се омогући приступ програму Култура 2007, оснивање Тачке културног контактка, да се унапреде неке процедуре. Мени је то јако важно, пошто се тиче и моје струке, савремене уметности, да сам успео да некако коначно успоставим процедуру избора за Венецијанско бијенале. Мислио сам просто да су то ствари које човек треба да ради. Значи, да се направе јасне процедуре, у случају Венецијанског бијенала и у случају неких других манифестација, да се зна на који начин држава врши одабир, како се формирају комисије. Било је неколико ствари на које могу, да тако кажем, будем релативно поносан, да су се ипак десиле, али је то углавном било једно стање које се одражава. Јер Министарство културе је увек одраз државе. Ја не мислим да је држава толико репресивни апарат, више мислим да је држава заправо одраз неког друштва.

*3. Путем културних пракси као дела међународних културних односа Србије спроводи се својеврсна репрезентација идентитета Србије. Како гледате на те слике и у којој мери су оне значајне за укупно представљење Србије у Европи и свету?*

То опет зависи како им се приступи. Ми смо сведоци да су све некакве започете кампање, које је требало да имају за циљ некакво побољшање имиџа Србије у свету кроз неки културни садржај, пропале. Значи, свака. Сећате се да је чак био оформљен и некакав Савет за брендирање Србије, па је она било још пуно тако некаквих идеја, на пример случај СNN-а са оним спотом Туристичке организације Србије. Шта друго да се каже о томе, него чисти фијаско, у који су, наравно, некакве паре уложене. Сада је просто питање на који начин се мери успешност одређене такве кампање. Гледам, на пример, на СNN-у различите кампање које неке државе имају, и видим да су неке од њих врло софистициране. Рецимо, хрватска кампања има изузетно софистицирану, са тим слоганом да је то Медитеран какав је некад био, види се да иза тога стоји врло софистицирана мисао. Или, не знам, за Малезију, Индију, имају све врло софистициране кампање. Колико су те кампање заиста учинковите, то не знам, немам те податке, нити знам на који начин се то заправо утврђује. Ја дубоко

сумњам у њих. Ја мислим да оне заправо немају никакв посебан учинак. Али опет, живимо у неком свету, у коме је, што би се рекло, „означитељ“ потпуно напустио „означено“ и лебди у ваздуху, тако да можда и те ствари, у крајњој линији, негде и имају некаквога смисла за уоште глобални утисак.

Колико ја видим, последњи покушај брендирања Србије је преко тенисера Новака Ђоковића, то је читава та прича, она може да буде релативно успешна. Међутим, опет је тенис индивидуални спорт и кад погледате да ли Роџер Федерер брендира Швајцарску, или Надал Шпанију, не знам, више брендирају сами себе. Такође, Новак Ђоковић је, колико је мени познато, грађанин Монте Карла. Ја увек сматрам да сте грађанин оне земље којој плаћате порез и да је то много важније неко било шта друго. Опет, с друге стране, ако је поента у томе да се покаже да ето из Србије постоји неко ко је пристојан, цивилизован, зна језик, уме да се понаша, има смисао за хумор, онда тај човек свакако то јесте. И онда то има некаквога смисла.

У некаквој својој пракси, која је мимо Министарства културе, ја сам радио неке пројекте који су се тицали, на неки начин, некаквог такозваног националног представљања културе. И мислим да учинци таквих пројеката увек буду бољи у неком другом правцу, у правцу промоције уметника или у правцу некаквог другачијег значења, него у смислу некакве државне репрезентације. Мислим да у последње време многи људи имају резерву према било каквој „државној“ култури. Односно, ако сведемо људе на тај мали број које уопште култура занима, е ти људи су, с обзиром да су образовани, и да ниво образовања данас захтева ипак неку врсту ироничног одмака према свету, да су ти људи последњи који верују да постоји нешто као што је „државна“ култура и државни уметник, и да они према томе имају резерву. Мислим да је тај концепт одавно нестао, он је деветнаестовековни. У савременој уметности, рецимо, постоји само Венецијанско бијенале. Раније је било пуно таквих догађаја који су били државна представљања уметности. Данас је то постао некакв реликт, и добро је да такав реликт постоји, то Венецијанско бијенале, а ово остало је просто напуштено као идеја. Мислим да просто треба да се бавимо неким другим темама.

*4. Србија се у иностранству путем наших дипломатских представништава представља кроз различите културне и уметничке програме, који су подржани од Министарства спољних послова и Министарства културе, а реализују се углавном у оквиру наших дипломатских представништава. Који су Ваши увиди и утисци о садржају и квалитету тих програма, са аспекта вредности и наратива који се комуницирају и њихових крајњих ефеката?*

Министарство спољних послова не улаже никакв новац у такву врсту програма. Неке амбасаде се онда обраћају Министарству културе, евентуално, за помоћ, али начин на који се ти програми предлажу је углавном заснован не на некаквој стратегији, које одређена амбасада има, него на основу тога да ли неко некога познаје, или да би било лепо да се неком направи изложба, да неко нешто одсвира итд. То се углавном заврши на томе. Министарство спољних послова је пресекло апсолутно било какав новац за културу, значи то не постоји. Они су чак хтели, то се сећам у време мог боравка у Министарству културе, да од једног тренутка не плаћају чак ни трошкове одржавања павиљона у Венецији, што је била једина ствар, него да и то треба да се пренесе на Министарство културе, што је потпуно

бесмислено, јер та зграда и тај објекат има статус, да кажем, дипломатског представништва, јер то је нека наша екстра територија у иностранству. И логично је да Министарство спољних послова то покрива. Чак су и то хтели да укину. Ја сам разговарао сам тим нашим амбасадорима, ту има врло пристојних људи, рецимо у време када је Великић био у Бечу, или Вида Огњеновић, значи, људи који су из културе, па онда самим тим нешто покушавају. Међутим, никад за то нема новца, то је све ad hoc, амбасаде најчешће нису места за тако нешто, тако да много вајде од свега тога нема.

Питање да се евентуално отворе неки културни центри, то би већ имало некаквога смисла. Међутим, једва се и тај један културни центар у Паризу одржава. Било је идеја да се отвори у Бриселу, у Њујорку, у Москви исто, и још на неколико места да се отвори културни центри, али од тога исто нема ништа, јер и тај у Паризу је финансиран тако а Министарство спољних послова финансира простор и плату тог једног човека, али програми нису финансирани. А Министарство културе ће, наравно, пре подржати некакве пројекте који су овде.

*5. Венецијанско бијенале је, као најзначајнија уметничка интердисциплинарна манифестација у свету, значајна прилика за презентацију земље. Како оцењујете досадашње наступе Србије, од 2000. године на Венецијанском бијеналу савремене уметности и који изазови стоје и даље пред представницима (комесарима, уметницима) Србије у том смислу?*

Ако погледамо период после 2000. године, тих неколико првих година то је још увек био тај кључ српско-црногорски, једне године српски наступ, једне године црногорски, тако да је то било мешано. Мада је било сасвим јасно да је после 2000. ниво тих наших наступа већ изузетно порастао. Раније, можда уз неколико изузетака, увек су наступи у југословенском павиљону остајали незапажени. Зато што је начин одлучивања био толико компликован, то се мало радило по кључу, па се онда увек убацивало по троје четворо уметника, да би се задовољили различити интереси. И ту скоро да некакве критичке рефлексијенема. Када погледате, у таквим манифестацијама, једино што је важно, да ли је у професионалној, стручној штампи тај наступ забележен, запажен или није. Јер свако може после да прича причу да је то био велики успех. Наравно, излагање на Венецијанском бијеналу јесте аутоматски велики успех, зато што ће то тамо да види пуно људу. Неће то да види пуно људи због вас, него због те манифестације. И онда ви можете да кажете „Наш павиљон на Венецијанском бијеналу је посетило два милиона људи“. И такве мистификације постоје. Међутим, после двехиљадите мало је тај ниво кренуо да се унапређује, али морам рећи да, оног тренутка, када је заиста успостављена процедура и када је нађен начин како се формирају стручне комисије и када су те стручне комисије почеле да бирају излагаче, тог тренутка је и ниво тих изложби одједном скочио, као и реакције у стручној штампи.

То су ове три последње изложбе, две на ликовном и једна на архитектонском Бијеналу, ова изложба Зорана Тодоровића и Катарине Здјелар, па онда „Шкарт“ на архитектонском, и сада Раша Тодосијевић, који је добио награду. Та три наступа, то су везане ствари, и ја мислим да и Раша не би добио награду да није одједном интересовање за тај павиљон порасло. То је опет питање чисте конфигурације. Знам лично да, многи људи

раније просто нису улазили у југословенски павиљон. Јер имате мноштво павиљона, и онда знате тачно, ја имам времена да уђем у десет павиљона, и онда ћу да обиђем холандски, идем у бразилски, итд. И сад можда они који иду у аустријски, евентуално прођу и поред југословенског, па можда сврате. Значи, није постојала навика посетилаца да уђу у тај павиљон. Сада одједном је створена навика и људи који тамо одлазе су одједном видели да су ту почеле неке занимљиве изложбе да се дешавају. И заиста, сва ова три пројекта, много је о томе писано, показују да, када се успоставе некакви критеријуми, некакве процедуре, ствар одмах крене на боље. Тако да, што се тиче Венцијанског бијенала, ту ипак, закључно са овом наградом што је Раша добио, може се рећи да су се ствари унапредиле.

17.09.2011.

**Александар Ђерић**, програмски директор невладине организације Академика; члан радних група Министарства културе за професионални развој, креативне индустрије и савремену културну продукцију

*1. Како оцењујете ситуацију на плану културног система у Србији данас, у односу на деценијски период транзиције и демократских промена?*

Мислим да транзиција културног система Србије није практично ни започета. У Србији је и даље присутан етатистичко бирокуратски модел са основном структуром из периода социјалистичке Југославије. Приватна иницијатива (непрофитна, комерцијална) је додуше присутна, али не и доминантна, како би требало да буде у једној прокламованој капиталистичкој држави са тржишном привредом. Све док се не заврши економска транзиција у држави, није могуће окончати ни транзицију у култури и промену културног система. Кад је у питању културни модел, доминантни државни културни модел је заснован на анахроном национализму и клерикализму.

*2. Цивилни сектор кроз истраживања и праксе пружа добар увид у стање у култури и својим активностима допуњује многе аспекте званичних међународних културних односа, а неретко креира и сопствене политике међународне културне сарадње. Која су Ваша искуства у том контексту?*

Утицаји цивилног сектора на јавне политике, по мом искуству, нису независни, већ у најбољем случају партнерски са јавним сектором. Успех је, нажалост, мерљив само кроз партиципативност, не постоји независна иницијатива која је прихваћена из цивилног сектора. Слично је и у осталим државама региона, осим у Хрватској, где је независна сцена јача и успева да постави самостално теме за дијалог цивилног и јавног сектора. С друге стране, продукцијски, цивилно друштво/независна сцена је постигла завидан степен квалитета продукције и у извесним случајевима успела да постигне самоодрживост кроз комерцијализацију и професионализацију. Цивилни сектор у културној политици је нејак, често осуђен на компромисе и пактирање са политичким елитама зарад преживљавања.

*3. На који начин цивилни сектор може да допринесе јавним политикама у циљу унапређења међународних и посебно регионалних културних односа?*

Само стручношћу и дистанцирањем од дилетантских иницијатива, популизма и партократије. Пут ће бити дуг, али барем са исходом, у случају пактирања са партокуратским структурама, исходи ће бити фабриковане привремене заблуде о променама.

*4. Србија се у иностранству кроз подршку владиних институција представља кроз различите културне програме. Какав је, према Вашем мишљењу, садржај и квалитет тих програма, са аспекта вредности и наратива који се комуницирају и њихових крајњих ефеката?*

Не пратим довољно сцену да бих вам дао задовољавајући одговор на ово питање. Мислим да је културно представљање, односно културна дипломатија Србије такође



анахрона и да је мотивисана саморекламерством људи који се појављују као репрезенти државе, за који су заправо нус производи партократског уређења. Отуда ту и не може бити квалитета, ако га и буде, биће увек жртва партијског интереса и политичког дискурса који нема визију и развојни план.

*5. Визија групе Академика јесте и "регион мира Западног Балкана у коме се све разлике препознају као потенцијал сарадње и размене а културна разноликост као диверзитет заједничког културног кода и материјална и нематеријална баштина свих". Шта то значи у пракси и како видите будућност Србије у том смислу?*

Будућност Србије видим у свему насупрот жељеној визији Србије коју имам и коју Академика има. Србија би требало да ради на интеграцији културног простора Југосфере/Западног Балкана и да одустане од анахроног национализма, како би и друга друштва у региону кренула путем да одустају од националистичких образаца и потребе да сваку културну разлику проглашавају за питање националног идентитета и суверености. Културна сарадња ће бити интензивна и искрена, партнерска и интересна само у цивилном и приватном сектору, па је, да би се та сарадња подстакла, неопходно јачати економски те иницијативе, како би изградиле културно тржиште, које ће, као велико и некадашње, дати свакоме у региону боље шансе за продају и размену. Да би се, међутим, приметила промена, потребно је да феноменологија културне сарадње у будућности постане системска у односу на садашњу манифестациону. Други услов је да постане више тржишно присутна да би се укоренила у било ком домену културне политике.

22.07.2011.

**Триво Инђић**, саветник Председника Србије Бориса Тадића за политичка питања и председник Националне комисије за УНЕСКО; помоћник министра за образовање и културу СР Југославије 1992-1994; амбасадор СР Југославије у Шпанији 2001-2004.

*1. У спољној политици, култура и културни односи се често сматрају пожељним, али не и суштинским. Какво је место културе у спољној политици Републике Србије данас у односу на неки ранији период, на пример време СФРЈ?*

Један модел културне политике је завршен, то је онај који је био везан за државу. Значи један етатистички модел је окончан и ми смо у ситуацији да тражимо неки нови демократски плуралистички модел културне политике у коме би држава била само један од чинилаца, а у коме би такозвани приватни сектор, приватни актери и институције, такође били један од носилаца културне политике. Оно што је у овом прелому нестало, а мени се чини да је било позитивно, то је пре свега једна концепција државе шта хоће у овој области, и друго, заиста веће финансијско и организационо ангажовање претходне државе у овом домену.

Кад кажем да неке ствари недостају, мислим да недостаје пре свега једно централно тело које би се бавило и проблемима културне сарадње које покрива држава. Оно што је раније било, рецимо Комисија за културну сарадњу до краја педесетих година прошлог века, а касније такозвани заводи за међународну културну, просветну, научну сарадњу у свакој републици. Недостаје из те области један орган који би документовао, који би статистички пратио ту сарадњу. То је раније било јако темељно и ми смо имали комплетну слику о стању културне размене: ко су њени учесници, какви програми, који људи и колика финансијска средства. Мислим да ми данас немамо нигде тај увид. Значи недостају нам основни индикатори које смо ипак раније имали.

Данас је у питању једна дифузна слика културне сарадње, бројни су актери и бројне могућности. Када је реч о држави, мени се чини да је ту дошла политичка елита која нема довољно разумевања за културу на нивоу државе и то се види пре свега по начину на који се култура финансира и по избору људи који воде Министарство културе и сличне установе. Најгоре што се десило, то је доминација тих партијских критеријума или такозване партитократије и у овој области. На чело министарстава културе долазе људи који су, наравно, страначки обележени и који практично воде интереса о ономе делу културе који њихова странка сматра значајним. Или, дешава се да су то неквалификовани људи. Ја мислим да је и садашњи министар културе неквалификован за те послове, и по свом образовању и по досадашњој пракси. Мислим да људи који су министри културе ипак треба да имају завршен факултет и да буду афирмисани у тој области. И тешко се одати утиску да су, рецимо, глумци најбољи министри културе што смо до сада имали случај да гледамо последњих неколико година, да кажем у континуитету. Дакле, ту су и кадровски и финансијски и организациони проблеми.

Ако бих кренуо од Владе, као основног државног протагонисте, сматрам да Влада нема никакву концепцију. За ових десет година демократије, ми нисмо успели да урадимо

једну озбиљну концепцију културне политике, једну стратегију културне сарадње са иностранством. То је уопште одраз кризе и целог тог комплекса међународних односа у које улази Србија и начин на који ти односи функционишу, где Србија нема иницијативу у домену спољне политике, него је то углавном такозвана реактивна спољна политика. Значи ми се прилагођавамо захтевима других. То се догађа, нажалост, и у културној политици. Немамо такозвану проактивну или офанзивну или дејствујућу културну политику у домену међународних односа. Кад то кажем, мислим да, сем Владе, ту су наравно криве политичке странке које деле ту Владу и чији људи долазе као министри.

Врло је мало политичких странака које имају било какав манифест из области културне политике. То говорим из личног искуства, јер сам као ванстраначка личност радио и на такозваној концепцији културне политике за Демократску странку и мислим да је Демократска странка једина имала један озбиљан програм. Тај програм су, њен кандидат за министра културе Воја Брајовић и Божидар Ђелић као подпредседник странке, чак консултовали и уважавали. Остале странке, нисам приметио да су имале тако развијен један концепт културне политике. И чињеница да странке немају ту врсту визије утиче и на рад Владе. На седницама Владе врло је мало разговора о културној политици, а не сећам се да је икад била културна сарадња са иностранством на седницама Владе последњих десет година. То наравно говори и о квалитету те Владе, која је углавном прагматски оријентисана, оријентисана на ad hoc акције и без неке аутентичне визије. Дакле, ми можемо рећи да су све владе у Србији у области културне сарадње са иностранством биле крајње дефанзивне и нису имале слуха за ове послове.

То се види нарочито тамо где би требало да буде језгро тих иницијатива. То је Министарство спољних послова. Људи који се баве културом у Министарству спољних послова су скрајнути у самом Министарству, и професионално и кадровски. То се сматрају мање значајним, мање престижним местима. И други послови које то министарство преузима, рекао бих пре свега из искуства Националне комисије за УНЕСКО, мислим да се обављају доста неквалификовано. Срамно је за Србију да, када је реч о главном инструменту међународне културне сарадње, а то су међународне организације пре свега УНЕСКО, да ту нема неке озбиљне концепције, којом би се бавила Влада и одговарајућа министарства, за науку, културу и образовање. Национална комисија за УНЕСКО код нас нема никакав статус, она је једно имагинарно, флотантно тело, чије је седиште симболично у Министарству спољних послова и где ради један и по службеник на тим пословима. То су по струци филолози, људи без једне шире едукације за послове из комплекса УНЕСКО и људи који се углавном руководе својим професионалним обрасцем везаним за Министарство спољних послова.

Ја сматрам да Национална комисија за УНЕСКО мора да има један свој посебан статус, организациони, мора да има буџет, мора да има просторије, мора да има печат, мора да има своје кадрове. Тако је било некада у такозваној Брозовој Југославији. То је значајно због тога што ми сваке године издвајамо двеста хиљада долара за чланарину УНЕСКО-у и ми не успевамо својим пројектима, својим идејама, да део тих пара вратимо у земљу. Ми не можемо у Националној комисији да платимо људе који би радили или водили те пројекте, то су изузетно квалификовани и озбиљни послови. Ту има личног ентузијазма пуно, има и професионалног искуства. Ја бих посебно истакао Комитет за хидрологију који већ пет шест

деценија ради са УНЕСКО-м, и где постоје људи са искуством, који знају како се формулишу ти пројекти из тог домена науке, и како се те паре привлаче у земљу, или из екологије. А када је реч о неким другим болним тачкама наше ситуације као што је културно наслеђе, његова заштита у ратним и мирнодопским условима, ту смо апсолутно препуштени стихији. Установе које би ту могле да дају више, као што је Републички завод за заштиту споменика, оне просто тешко улазе у структуру УНЕСКО-а.

Национална комисија за УНЕСКО је, значи, један озбиљан минус у нашој садашњој културној политици, и сматрам да би то тело требало да се рехабилитује. Као што сам рекао, не могу се ти послови радити на волонтерској основи и са људима који нису квалификовани за тај посао. Ту пре свега мислим и на садашњу ситуацију. Особе које раде те послове су углавном везане за Министарство спољних послова, филолози по струци. И чињеница је да се ту поништава једно УНЕСКО-во схватање ових комисија као изузетно важне теренске мреже коју то међународно тело има и које треба да буде отворено не само према државним институцијама, него и према приватном сектору, према вандржавним актерима. У великој мери баца сенку на рад и садашњи концепт Националне комисије која се сматра инструментом Министарства спољних послова. Или пак појединих министарстава у којима је део тих активности лоциран, као што је министарство за науку, за образовање, и за културу. У тој флотантној ситуацији нико нема потпун увид, свако министарство ради један сегмент и, ако има разумевање и финансијских средстава, учествује у раду УНЕСКО-а, не информишући врло често ни Националну комисију и њена радна тела, нити пак друга министарства, а поготову јавност. Нисам чуо да је икада иједан министар који је присуствовао великим међународним конференцијама УНЕСКО-а или заседању Генералне скупштине УНЕСКО-а, написао иједан извештај. Дакле, на овом примеру Националне комисије видите какав је однос Владе.

Знам да постоје и многи други фактори, о којима власт јако мало води рачуна. То су саме владине институције, као што је Републички завод за заштиту споменика културе или Републички завод за заштиту природе или, рецимо, Национална библиотека или низ других институција које власт има, које имају један стихијни приступ целој ствари и та се врста културне комуникације одвија крајње спонтано. То зависи тренутно од људи који су у тим установама и евентуално од подстицаја који долазе из иностранства, а које смо ми обавезни на неки начин да региструјемо и да у њима учествујемо.

*2. У периоду од 1991. до 2009. године у Србији није ратификована ниједна Конвенција УНЕСКО-а која се односи на културу. Како то коментаришете и какав је значај сарадње са УНЕСКО-м на том плану, кроз споразуме и пројекте, за Србију данас?*

Те конвенције обавезују Владу, односно обавезују државе чланице. То је и раније био случај да ми нисмо пратили делатност, не само УНЕСКО-а, него и других међународних тела у домену правне регулације и правних стандарда. То се односи, из разумљивих разлога, пре свега на конвенције које се односе на заштиту људских права и културних права националних мањина. И врло често је требало да прође и по двадесет година да ми те конвенције у земљи ратификујемо. Док је био једнопартијски систем, то је имало своје разлоге, а не видим да тај рад у једном демократски плуралном моделу друштва треба толико да буде скрајнут. Нас те конвенције обавезују на то да прихватимо одређене

стандарде понашања, када је реч о вредновању и финансирању и развијању институција у самој земљи које су прозване или назначене у тим конвенцијама, као начин на који се моделирају неки културни процеси и обавезе из културне заједнице.

Узмите на пример, културне стандарде за националне мањине, ту морате да обезбедите образовање на језицима националних мањина, одговарајућу количину медија, штампе, радија, телевизије на тим језицима, а наравно успут да помажете и културну продукцију, развој језика и друге облике културног идентитета тих мањина. То су велике обавезе за државу потписницу конвенција, поготову за државу која има плуралан етнички, верски, културни склоп, као што је случај са Србијом. Мислим да, ипак, највећи разлог у новије време зашто иду споро те ратификације је, као што сам рекао, једна стихија, која влада у овој области, одсуство интереса од стране власти, одсуство квалификованог рада, стручног рада у овој области. Ми имамо врло мали број људи који уопште прате кретања у међународној културној заједници и глобалној заједници. То се најчешће своди на универзитете, укључујући и приватне универзитете, али не знам ниједно државно тело које би остварило један поуздан увид у међународну културну заједницу. Постоје неке могућности за то, корпорације или стручна удружења, која прате неке области, као што су медији, рецимо, међународна сарадња у области телевизије, радио комуникација, па чак и штампе дигиталне или писане.

Постоје врло стабилне међународне асоцијације за разне сегменте, као што су музеји или ИФЛА, Међународна асоцијација библиотекара или асоцијације издавача и тако даље. Ту се неки увид и има, али то су све сегменти. Нема сумње да људи који раде, рецимо, у области позоришта код нас имају добар увид у позоришну међународну сарадњу, посебно у такозване фестивале, фестивалску културу, али то можете редукovati на број људи који се „врти“ око БИТЕФ-а. Слична је ситуација око музике, јер је у питању велики београдски фестивал БЕМУС. Значи, у питању су само неки сегменти, а не можете наћи људе који имају неки глобални увид и који би били зналци тих програма културних и финансијских, који су специфични за ту делатност.

Имате, рецимо, Савет Европе, или Европску унију, са врло богатом понудом у овој области, понудом програма, средстава, кадрова, али у самој земљи немате механизам, немате људе који би пратили ту делатност на одговарајући начин и то примељивали у земљи. То су углавном појединачне иницијативе или ове уске професионалне иницијативе везане за поједини сегмент, на пример, културни туризам, позориште, филм, књижевност, где удружење превоидлаца или писаца прати одређене конкурсе институције Савета Европе или пак Европске уније, њене дирекције за културу. Дакле, то су све сегменти и недостаје један увид и једно озбиљно моделирање целог тог подручја. То је оно што би требало да ради Министарство културе.

Мој лични увид, годинама, да ту углавном не постоји тај тип људи, који би имао неко глобално разумевање. Кад кажем глобално, пре свега мислим да се и Европа и свет ипак развијају у неким културним блоковима. И чињеница је да смо ми као земља били више усмерени према тој централноевропској културној зони или пак англосаксонској укључујући и Сједињене америчке државе или франкофонију А из те визије врло мали сегмент иницијатива се, на пример, односио на културну сарадњу према источноевропским земљама, према Русији, или пак према медитеранским земљама, на пример према Турској, према шпанском говорном блоку, да не говоримо о тим арапским медитеранским земљама, или а не говоримо о неким другим комплексима, као што је азијска култура. То је

препуштено све појединим иницијативама. На пример, часопис Писмо који излази у Земуну, пратио је културу у Русији, културу у Израелу или културу Латинске Америке. Или пак неке мање интелектуалне групације, као што је на Филолошком факултету група људи, која се бавила рецимо кинеском културом, јапанском културом. То је сада добило озбиљније форме, у виду тог Института Конфуције. Али, не постоји ту никаква државна, никаква дипломатска визија тих послова.

*3. Да се вратимо на Конвенцију УНЕСКО-а о заштити и промоцији разноликости културних израза, чијом су ратификацијом створени услови за нове облике међународне културне сарадње. Какве пројекте би, према Вашем мишљењу, Србија требало да понуди у смислу пројеката, наратива, идеја за Међународни фонда за културну разноликост, за шта се аплицира код Министарства културе?*

Те конвенције се усвајају механички, након мишљења обично Министарства спољних послова и Министарства културе. Ја се не сећам никад ниједне расправе о тим конвенцијама, поготову у Парламенту, да се види заиста у којој мери и какве су обавезе Србије које те конвенције доносе. Обично се то ради касније, формирају се неке радне групе. Што се тиче ове конвенције о културној разноликости, наравно, Србија је плурална средина у сваком погледу и она има одговарајуће културне идентитете. И оно што јесте озбиљан проблем српске, србијанске културне политике јесте и појава тих нових културних идентитета и, нажалост, њихова конфронтација. Ту пре свега мислим на исламски културни идентитет или бошњачки. Затим, као што видите, добијамо и црногорски културни идентитет. Имамо проблема са једном новом обновом културних идентитета других националних мањина, пре свега у оквиру мађарске културе, румунске културе. Не бих рекао да то нису динамичне појаве, али не видим неке системске или рационално конципиране одговоре на то.

Узмите, на пример, проблем културног идентитета Влаха у Србији. Имате једну офанзиву, пре свега политичку, Румуније да се Власи у источној Србији прогласе Румунима и да се у том делу Србије уведе настава на румунском језику, да се отвори у Неготину или Зајечару румунски конзулат, да се ту формира румунска православна црква, да држава финансира медије на румунском језику и тако даље. Значи, имате једну врло узбудљиву ситуацију.

Последњих десет петнаест година слична је ствар и са мађарским идентитетом у Србији, нарочито од доласка Виктора Орбана на власт, где се апсолутно ради на једном моделу идентитета који је етноцентричан, херметичан. Значи, идете за сепарацијом те мањине, што су предуслови за један иредентизам, за једно припајање тих територија Мађарској причом о шездесет четири жупаније и о јужним крајима, где се такозвани трианонски споразум из 1920. године поништава. Ми, чини ми се, немамо довољан одговор на једно модерније поимање културне разноликости, не као културног плурализма, где свако живи и ради за себе, него као интеркултуралности, значи прожимања култура, образовања за суживот односно за учешће у другој култури.

То су појаве које имају своју специфичну патологију, пре свега културни национализам, који увек има као резултат и политички национализам, затим лингвистичко затварање. Не можете, ако имате наставу на мађарском језику од предшколских институција до универзитетског образовања, да створите мађарске грађане у Србији који ће бити и компетентни учесници доминантне србијанске културе или културе на српском

језику. То затварање штети наравно и једнима и другима, али то је једна општа слика са тим културним идентитетом у Србији. Знате како изгледа, на примеру албанског културног идентитета у Србији, цела та ситуација. Дакле, ми о тим последицама разноликости, културног диверзитета, не можемо да говоримо на један декларативан начин, да се тиме хвалимо, а да не дајете практичне одговоре на то шта значи култивисање тог идентитета у практичном свакодневном животу. Врло често се тај идентитет злоупотребљава у изразито политичке сврхе. То се види на примеру Санџака, Бошњака, Албанаца, у јужној Србији, Мађара, и тако даље. Ту недостају озбиљне расправе и о отј Конвенцији и о њеним последицама и обавезама које проистичу из ње. Мислим да нема правих инструмената или правих разговора о томе како то реализовати. Узмите само једно обично питање, као што је верска настава, то је ипак питање културе, културне традиције, културних образаца. Верска настава у основним и средњим школама је нешто за шта ми још увек немамо одговарајуће решење, да ли се та настава односи и на ислам или на католике, а не само на православне. То су у великој мери нерашчишћене ситуације. Као што сам рекао, одсуство једног координационог тела или неког савета за међународну културну сарадњу као мешовитог органа и државе и приватног сектора је апсолутно видљиво.

*4. Дошли смо до централног питања културног идентитета. Културне праксе као део међународних културних односа Србије јесу својеврсна репрезентација идентитета Србије. Како сагледавате актуелне националне и културне аспекте идентитета Србије у односу на укупне представе и перцепције о Србији у свету?*

Имам утисак да културни идентитет није предмет озбиљне политике, владајуће политике у Србији. Имате ситуацију да се власт више бави спортом, узмите феномен Новака Ђоковића, да се више пара даје за спорт, од кошарке, ватерпола, до тениса, него за бригу о културном идентитету и његовој представи вани. Оно што су најтрагичнији примери те небриге за културни идентитет, на пример израда Речника српског језика, то је посао који траје већ сто година и не знамо кад ће да се заврши. Други пример је издавање класика, темеља српске културе, као што су критичка издања било Вука Караџића, Ђуре Даничића, Његоша... То су послови који се не раде овде, и зато треба и један озбиљан програм и напор и брига која недостаје и у доминантним институцијама, почевши од Академије наука и уметности до министарстава. Хоћу да кажем да културни идентитет није предмет ничије бриге, ничије озбиљне пажње.

Он постаје тема дневне политике када се суочимо са чињеницом да други инсистирају на томе, било да је реч о нашој дијаспори која не може да оствари нека своја културна права у другим земљама, на пример у Мађарској, Албанији, Македонији, Хрватској, Немачкој; не може да има своје школе, медије. Тек онда се помало забринемо и дође нам то у главу. Ми, дакле, не схватамо културни идентитет као један суштински део полиитчког живота. То се сматра стварима репрезентације, пригодних манифестација, разних државних јубилеја, али да се неко око тога озбиљно ангажује, не знам такве примере. Онај ко се врло озбиљно брине о своме културном идентитету данас јесте Српска православна црква, али то је у питању верски идентитет и то је једна врска српска традиција која иде од средњег века на овамо.

Црква има озбиљну издавачку делатност, окупља доста озбиљан круг интелектуалаца, ствара своје интелектуалне центре као што је Богословски факултет и Институт за верску културу. То држава за такозвану лаичку културу не ради. Све институције које би требало да

се баве културним идентитетом у земљи су на маргини, слабо финансиране; не постоје просторно, нема инвестиција, почевши од архива. Државни архиви су темељ културног идентитета, чувари прошлости и да не кажем тумачи њени. Не сећам се да смо ми уопште последњих педесет година изградили један озбиљан архив, зграду архивску. Друго, то су библиотеке и библиотечка мрежа. Ми немамо инвестиција у библиотечарство. Немате инвестиције у музеје. Ја сам у књизи Технологија и културни идентитет дао драстичан пример Природњачког музеја Музеја српске земље, то је национални нехат и национална срамота. У истом стању су углавном сви музеји у Србији. Србија је земља која нема свој музеј. Не постоји музеј Србије. Нема Националног музеја, овај је затворен. Национална библиотека не ради већ годинама. То је све један озбиљан индикатор односа власти и државе према културном идентитету.

То можете илустровати и на примеру Музеја савремене уметности или било које институције. Ја сам случајно узео Музеј српске земље зато што у свакој озбиљној земљи имате тачан увид у то шта су природни ресурси те земље, каква је флора, фауна, минерално богатство и тако даље. Код нове генерације политичара која је створена имате један апсолутни мањак, и у образовном погледу и у разумевању ствари, те се политика само схвата као борба за власт, за доминацију, а не као рад за јавно добро, у свом изворном античком значењу. Јавно добро је културни идентитет, језик и облици самосазнања, кад одговарате на питања ко сам, шта сам, у ком свету. То саморазумевање може бити и теолошко и филозофско, али је део система образовања и део културне продукције, од музике до позоришта. Немате политичаре који се тиме баве.

Трагична је ситуација да у Парламенту имате одбор за културу у коме нема ниједног културног радника, ниједног ствараоца, човека који је формално везан за културну институцију. То је нешто што утиче и на понашање целокупне српске заједнице. Ако се не бринете о свом културном идентитету, онда као мали народ и мали језик и мала култура, ви почињете да се губите. Мислим да је врло поучно истражити културну политику Словеније и Хрватске, у домену заштите културног идентитета, па ћете видети како се добро и систематски влада. У малим земљама култура никада није бачена на тржиште, као што је случај у Србији, она није комерцијална вредност. Она се штити. Штити се и филмска, издавачка продукција и лингвистичка, и научне институције.

Треба, рецимо, упоредити продукцију Хрватске академије знаности и умјетности и продукцију Српске академије наука и уметности, и видети шта су све Хрвати урадили, од речника језичких и лингвистичких, до енциклопедија, до критичких издања свих текстова из хрватске културне прошлости. Онда ћете схватити да Хрвати дају врло велике суме на то и да воде систематску бригу о тим институцијама. Тога у Србији нема. Нема ниједне странке која, сем ту и тамо неке декларације о културном идентитету а пре свега о верском идентитету, нешто има. То је велико разочарење и за озбиљне интелектуалце.

У глобалним токовима, где се прича како се ствара глобална култура, како се губе државни суверенитети, како се култура унифицира, постаје једнообразна, наравно да је то један део приче, али моје лично искуство је да нема ниједног културног блока малог и великог који сматра да не треба заштитити свој културни идентитет, чак и регионалне и локалне идентитете. И међународне конвенције, и УНЕСКО, и Свает Европе и Уједињене нације управо иду ка тој повећаној заштити културног идентитета. Културни идентитет је појам који је УНЕСКО увео почетком осамдесетих година на великој конференцији у Мексику. Од тада почиње политика културног идентитета која има развијене своје



инструменте, почев од заштите језика, лингвистичка политика. У Србији је то проблем речника, ми немамо стандардан правопис српског језика. То је постала ствар приватне иницијативе. Ту не постоји никаква позиција Министарства просвете. Значи, од лингвистичке политике до политике памћења, музеолошке политике, у Србији нема озбиљне политике.

Нема ни озбиљне културне сарадње. Да бисте те ствари пласирали, да бисте довели до тога да вас други уважавају. Био сам амбасадор у Мадриду од 2001. до 2004. године и гледао сам како земље кандидати које улазе у Европску унију, на пример балтичке земље, раде пре свега у домену културе. Свака од тих земаља је гледала да у Шпанију доведе или симфонијски оркестар или направи неку изложбу или објави неку књигу о себи или преведе неког свог писца, или учествује на филмским фестивалима. Мислим да Србија нема ту систематску политику презентације свог културног идентитета и одбране свога културног идентитета на међународном плану. Ја се не сећам да је ико од нас озбиљно дигао глас против, рецимо, затирања културног идентитета Срба у Мађарској. Тамо се иде на асимилацију, упркос свим међународним конвенцијама Европске уније и Савета Европе.

Затире се школски систем на српском језику, немате никакву помоћ ствараоцима, позориштима, хоровима, писцима. Ситуација у Хрватској је још драстичнија када је реч о заштити српског културног идентитета. Да не говоримо о томе како се на Косову уништавају све књиге на ћирилици, као што је био случај у Хрватској једно време. Дакле, то су врло озбиљна питања и онај политичар који не схвата да је културни идентитет битни део и политичког идентитета, он апсолутно губи једну битку.

Међународна заједница је још увек заједница диверзитета у коме се сваки културни блок бори за своју репутацију и заштиту. Ту је типичан случај англосаксонске културе која, упркос великим причама о либерализму и одсуству државне контроле и интервенције државе у култури, као што је у Сједињеним америчким државама, ипак воде рачуна. Постоје саветодавна тела при Председнику државе или при неким институцијама које пласирају културу САД-а на светско тржиште. То ми не радимо. То можете видети у министарству, ако на пример погледате утицај или присуство наших издавача на европским сајмовима књиге. Или су то у питању неке наше мале локалне мафије, где се Министарство културе натера да преведе десет књига домаћих аутора, па ти писци иду на сајам у Франкфурт, да говоре о себи и о свом стваралаштву, а не о култури ове земље и о њеној књижевној продукцији. Или се део тих пара преточи у Пен клуб, који је приватна организација Виде Огњеновић, где се један одређени круг романа пласира и тако даље. Све су то негативни примери да нема систематског рада на заштити културног идентитета.

*5. У свом богатом искуству, да ли сте Ви лично, и на који начин, користили културу и уметност Србије у остваривању дипломатских циљева земље? Шта сматрате својим највећим успехом у том погледу? И како видите будућност Србије у светлу свих ових тема?*

Када је реч о дипломатији, поред ових општих проблема, као што су мир, разоружање, економска сарадња, свакако најбољи начини разумевања се везују ипак за културу, за тај проток културних вредности и оног што трајно остаје. Увек ћете читати Шекспира и Дантеа, и заборавити све велике државнике који су из тих земаља долазили у посету и радили против вас. То је универзална ризница човечанства, духовна продукција као таква. Ја нисам имао прилике да користим неке институције за развијање или пласирање те

културне сарадње и мој неки лични допринос свакако није велики. Могу да говорим о томе шта је и како је у једном етатизираним систему појединац могао да уради. То се односи на онај Брозев период, али и данас. Ви као појединац јако пуно можете да урадите у домену културне сарадње, да препознате неке вредности. Ја сам, чини ми се, највише урадио помажући појединцима и институцијама из неких других земаља које су се интересовале за Србију, за српску културу.

Навешћу један пример, то је такозвана Serbian Heritage Academy, која окупља Србе који живе у Канади и САД, са којом сам дуго имао контакте нарочито са Ђорђем Томашевићем. Сви су ти људи пре свега као патриоте и слободне личности, ван било каквих државних конвенција и протокола радили на пласирању српске, србијанске културе у Канади и САДу. Ђорђе Томашевић, са Универзитета Бафало, превео је књиге Ксеније Атанасијевић или Божа Кнежевића из филозофије и историје. Такође, објављују се преводи књига, рецимо, Меше Селимовића, Матије Бећковића, Иве Андрића и тако даље, без икакве помоћи из Београда. Таквих примера има пуно.

Једно време сам и помагао преко Матице исељеника да се таквим људима помогне. То је било неко друго време, на пример, за Конференцију УНЕСКО-а 1980. године у Београду урадили смо један добар документарни приручник Најважније културне установе у Југославији. То је био озбиљан посао, где је требало да представите све институције у тадашњој Југославији, архиве, библиотеке, оркестре, музеје, филмску индустрију, издавачку индустрију. Мислим да та врста пројеката данас недостаје. Човек се са носталгијом сећа тих времена, када су ипак такве иницијативе колико толико биле подржане. Када сам боравио у Шпанији као амбасадор, наравно, средства за културну сарадњу су минимална, то је ствар наших финансијских прилика и одраз личне културе и добре воље амбасадора и људи у амбасади. Да ли ћете тамо препознати неког свог сликара, писца, музичара, новинара, то је нажалост, препуштено вама.

Аташеи за културу су људи који нису едуковани за те послове и углавном је то подцењена делатност. Ја сам се у Мадриду тиме бавио захваљујући простој чињеници што нисам био хиспаниста и знао сам ту заједницу од раније. Мислим да смо ми пуно урадили за то кратко време, да окупимо пре свега преводиоце, људе који живе у Шпанији и који се интересују за српске писце и културу. Објављено је нешто књига Андрића, Киша и Тишме. Захваљујући чињеници да смо помагали те преводиоце, практично је цео Киш преведен на шпански језик. Исто је било са, рецимо, једном изложбом ликовних радова УЛУС-а, то смо пласирали и то је скоро два месеца путовало по Шпанији. Ради се о томе да су све то биле приватне иницијативе. Нађете људе који хоће и који су заинтересовани да то раде и тако кренете. Неког систематског рада ту нема. А то су виталне ствари, да помогнете неког преводиоца, филмацију, композитора, па чак историчаре, који се интересују за вас. Мој добар пријатељ из Барселоне Франсиско Веига, написао је неколико књига о историји, о Балакну, о Слободану Милошевићу, о Србији у Хладном рату... Велика је ствар да држава препозна такве људе и да их помогне. Ту се види незаинтересованост Србије за борбу за свој културни идентитет вани.

Требало би урадити један радикалан заокрет, да се у Србији схвати да је то култура и народ чији је национални и културни идентитет угрожен и кога треба бранити на свим фронтима, почевши од језика до тога да се то велико богатство, а то је дијаспора, да се то искористи за развој и богаћење културног идентитета.

22.08.2011.

**Вида Огњеновић**, књижевница и редитељка, амбасадорка СЦГ и Србије у Норвешкој 2004 – 2008, актуелна амбасадорка Србије у Данској

*1. Културне праксе као део међународних културних односа Србије јесу својеврсна репрезентација идентитета Србије. Како гледате на те представе о нама и у којој мери су оне значајне за укупну перцепцију Србије у свету?*

Култура по дефиницији тежи ка што ширем и разноврснијем комуникационом простору, што треба схватити као њену велику предност у представљању идентитета у односу на друге, прагматичне врсте комуникације као што су на пример политика, трговина, или администрација. Зато је немерљив значај за сваку земљу, па и нашу, да омогући и организује што бољи наступ својих осведочених културних вредности и да се на тај начин брани од олакших уопштавања да смо нација ратних хушача и шверцера, односно, од наметања колективне кривице за недела појединаца.

*2. Србија се у иностранству представља кроз различите културне програме. Како оцењујете садржај и квалитет тих програма, са аспекта вредности и наратива који се комуницирају и њихових крајњих ефеката?*

Треба да смо свесни велике одговорности у пласирању културних добара који треба (или претендују) да су репрезентанти идентитета поједине групе, средине, или нације. Ако се већ зна да је важност културне размене велика, онда је јасно да она мора бити делатност под руководством квалификованих, стручних људи, који су до поверења како стваралаца, тако и друштва, дошли наобразбом и искуством. Опасно је да то буде поље рада довитљивих менаџера, вичних продаји културе као и сваке друге робе, који то што нуде процењују и уважавају, према шаблону продајне ефикасности, бројем цифара и нула у износу на полиси осигурања.

*3. Својим ангажовањем у дипломатији показали сте да култура није само пожељна, већ да је и суштински важна. Који су највећи изазови у Вашем раду на пољу културне дипломатије и како видите будућност Србије у том смислу?*

Сматрам да је неопходно да се обнови рад Културних центара који су укинати и да се успоставе нови, барем по један на сваком континенту. Средства за то, јасно, нису мала, али су у сваком случају далеко мања од доприноса таквих установа ако се воде како ваља. Културна комуникација не сме бити спорадична ствар узгредне импровизације и пригодности, а још мање носталгични напор дијаспоре да естрадном дречавошћу из старог краја утажи жал за њим. Узоре за културну дипломатију Србија треба да тражи у активностима центара који делују нашој земљи, као што су Француски културни центар, Гете Институт, или Институт Сервантес. Разумљиво је да постоји видљива разлика између наших и њихових капацитета, али то не значи да и у оквиру сопствених услова не можемо да урадимо много више, следећи њихово искуство. 11.08.2011.

**Слађана Прица**, заменица помоћника министра спољних послова за мултилатералне односе Србије; претходне функције: амбасадор Србије и Црне Горе при Савету Европе од 2003. до 2008., Савезно Министарство спољних послова СР Југославије.

1. У спољној политици, култура и културни односи се често сматрају пожељним, али не и суштинским. Где је место културе у спољној политици Србије данас?

Нажалост држава, Република Србија, нема културну политику, бар не дефинисану у смислу спољнополитичког наступа ове земље, што мислим да је велики пропуст и недостатак. Ми смо, нажалост у ситуацији да се, најчешће, култура, спорт сматрају најнижим, и најмање проблематичним облицима сарадње како билатералне тако и на мултилатералном нивоу и да смо ту спремни да чинимо неке, можда и храбрије кораке, како би кроз те врсте сарадње долазили и до других видова сарадње.

Билатерално, културна сарадња, иако је регулисана низом постојећих билатералних споразума о културној сарадњи, у највећој мери се не реализује. Одговорност лежи и на нама, али, наравно и на државама са којима су такви споразуми потписани. У оквирима мултилатералних облика сарадње, као што су међународне организације, у првом реду мислим на Савет Европе, не искључујем и Европску унију, у доброј мери и организације у оквиру система УН које имају мандат да се баве овим питањима, оцене би могле да варирају. Ми смо заправо држава која јесте потписница, страна уговорница, што значи да је ратификовала читав низ међународних конвенција, које се односе на сарадњу у области културе, чиме се обавезала, у складу са нашим Уставом, да их у потпуности поштује и примењује, али која у пракци то, у највећој мери, не спроводи. И то је оно што је основни проблем.

Могу да кренем од веома добро развијеног, утемељеног система сарадње у области културе Савета Европе, с обзиром да сам била амбасадор, први, тада Србије и Црне Горе, накнадно Србије, у Савету Европе. Ми смо од почетка имали могућност да приступимо Конвенцији о европској културној сарадњи Савета Европе, чак и пре нашег званичног пријема у ову организацију. Ја сам тада и на свим скуповима надлежних тела, такозваних комитета за културну сарадњу представљала ту државу, сматрала да је то простор у коме ми заиста можемо да нађемо довољно и интереса и капацитета да се укључимо активно. Унапређени су сви ти облици сарадње, кроз саме комитете Савета Европе, са свим државама чланицама, али, децидно тврдим, у недовољној мери. Многе иницијативе које су покренуте, многи пројекти који постоје, нажалост нису са наше стране искоришћени. Србија је дефинитивно земља која треба да се представи кроз велику богату историју, културу, кроз своје наслеђе европској јавности и да тиме покуша да мења свој имиџ који је, нажалост, наслеђен из периода деведесетих година.

Ово је моја генерална оцена, колико се пажње придаје нашем културном наступу према другим земљама и, нарочито, према међународним организацијама. Рекла сам, не само европским, попут Савета Европе, који се директно тим питањима бави, много мање ОЕБС, мада у домену заштите националних мањина и очувања њихове културне баштине се такође бави, али и према организацијама и системима Уједињених Нација, попут УНЕСКО-а, где формално, ми смо једна од ректих земаља која и даље има своју сталну делегацију при УНЕСКО-у. Али се то углавном своди на иницијативе УНЕСКО-а и наше спорадичне и, вероватно, и непотпуне одговоре у којим областима постоји спремност за нашу сарадњу.

*2. Министарство спољних послова Србије обухвата широк спектар активности везаних и за међународне културне односе. Које су, према Вашем мишљењу, кључне тачке и изазови са којима се Министарство суочава у том контексту?*

Прво, мислим да је неопходно остварити далеко бољу сарадњу између надлежних министарстава. Најчешће, у првом реду то је сарадња Министарства спољних послова, конкретне дирекције која се тим облицима сарадње бави, укључујући додатно и сектор мултилатерале, с обзиром да је у оквирима тог сектора сарадња са УНЕСКО-м као организацијом система УН. Значи, потребна је боља сарадња. Често постоје недовољни контакти, сарадња, резултати и тако даље, неадекватно реаговање, кашњење. То је нешто што ми морамо у својим редовима да поправимо. С друге стране, потребна је већа иницијатива с наше стране, и према другим земљама, према међународним организацијама које се баве овим питањима. Дobar пример за то је да смо одлучили да се кандидујемо за чланицу Комитета за светску баштину, комитета који је установљен на основу Конвенције УНЕСКО-а за светску баштину, како културну тако и природну. Саме стране уговорнице Конвенције, преко 187 земаља бирају се такође у чланство Комитета, који заправо јесте једно тело које разматра сва питања и о тим питањима одлучује. Наравно, то јесте тело о Конвенцији, али јесте тело организације УНЕСКО-а, са којом ми треба такође да унапредимо нашу сарадњу. Значи, оно што бих ја пледирала и оно што мислим да је битно и што је, наравно, и проблем, је да унапредимо своје присуство, своје представљање у свету у сарадњи, билатералној, кроз међународне организације и кроз тела тих међународних организација.

Ако смо ми као држава Србија постали чланица Еуроимажа, последњи у низу бивших република Југославије, на иницијативу коју сам као амбасадор покренула, то је отворило могућност да, постајањем чланице тог значајног Парцијалног споразума Савета Европе, нашој кинематографији просто отворимо неки прозор у свет. Све филмове који би били снимљени у складу са процедурама, а то значи да су они у продукцији са најмање две државе и да могу да конкуришу са озбиљна финансијска средства, што је јако битно у економским ситуацијама какве имамо ми и друге земље, али уз то и да буду на неки начин у старту оцењени као европски квалитет и вредност, а и додатно захваљујући том Еуроимажу да буду на листи оних филмова којима је обезбеђено представљање у низу земаља. Па зар је то мала ствар?

Ми имамо и у тој области, као и у низу других области, шта да представимо: од изложби, организовања гостовања наших уметника... Ја сам мало лична, али имам своје примере. У време председавања Србије Саветом Европе, Комитетом министара, за тих шест

месеци сам себи задала задатак, да поред свих политичких бенефита, обраћања министара и тако даље, мој начин да представим Србију другачијом, бољом, да урушим њен негативни наслеђени имиџ је био да организујем изложбу. Идеја да се организује изложба која би, наравно, с правом говорила о угрожености споменика на Косову, на начин да се прикажу некакве спаљене цркве, монахиње које плачу, у црно-белој техници, је за мене била неприхватљива, јер то је нешто што ће пре одбити него привући нечију пажњу. Ја сам сама допутовала у Београд, јер сам видела репортажу на београдској телевизији, да је доведена у питање Галерија фресака. У ту галерију сам одлазила још у својој основној школи са професорком Лидијом Ивањи. Тако да сам отишла у Галерију фресака, захваљујући колегиници из Министарства културе Јагоди Стаменковић, направила контакт са њеним тадашњим директором Поповићем, и рекла „хоћу ове копије у Стразбуру тада и тада“. Он је рекао да не зна да ли ће моћи, јер нема средстава, није дозвољено изношење. Све је могло. Значи, све се може. Све те копије, изванредно урађене и цењене, су допутовале у Стразбур: од Симониде, Милешевског анђела, Немање из свих наших манастира, укључујући Богородицу Љевшку и друге манастире који су били тешко оштећени, уништени, у свему што се дешавало 2004. године. Довољно је било да поред формата те копије фреске стоји легенда, на којој пише да је то уништено, на Косову, тада и тада и тако даље. Ту изложбу је иначе отворио председник Тадић, пошто је дошао на један значајан скуп у Стразбуру, а хиљаду и нешто посланика свих држава, парламентарца, представници конгреса регионалних и локалних органа власти Европе, значи свих 67 земаља Савета Европе, сви амбасадори, дипломатске мисије су тамо били. То је најбољи начин да се представимо.

Ми смо, нажалост, у ситуацији да постоји само, колико је мени познато, један једини активни културни центар Србије у свету, културни центар у Паризу. Ми смо некада имали културне центре у многим државама, као бивша држава Југославија, али сам сигурна да је и предратна Србија имала боље и веће културно представљање него што данас има. Нити имамо више у Њујорку, нити у Берлину. Сви културни центри Италије, Шпаније, САД, постоје у овој држави. Не треба тражити реципроцитет, али нико вам неће ускратити право да отворите свој центар, или да при својој амбасади, отворите на неки начин могућност културног представљања, било кроз филм, било кроз књижевност, сликарство... Ми смо у Венецији на бијеналима, срећом имамо још павиљон који смо задржали, али то је све у недовољној мери.

*3. Кроз дугогодишње искуство у раду са међународним организацијама, као амбасадор Републике Србије при Савету Европе, сусретали сте са различитим иницијативама и пројектима. Шта би из данашње перспективе били најзначајнији резултати и примери добре праксе у оквиру представљања Србије?*

Један је сегмент културног представљања Србије кроз конкретне активности, а други је унапређење наше културне међународне сарадње. Пре свега кроз Савет Европе, чином да смо страна уговорница потписница Европске културне конвенције смо далеко више били укључени у све европске културне токове, почев од укључивања у пројекте попут разних путева културе, путеви сефарда, или римски императори на нашим просторима, па и путеви вина, јер и то је нека култура, и уз ту културу се такође нешто презентира. Затим, усвајањем низа конвенција попут Ноћи музеја, или Дани културе, затим кандидовање Београда за престоницу културе. Не можете бити у тим пројектима, без да имате информације и не

можете се представити равноправно ако не учествујете у свему равноправно. То је један сегмент.

Ми смо укључени у пројекте, посебно кроз Савет Европе, регионалне пројекте обнове и заштите културног наслеђа. Наравно да је најугроженије културно наслеђе Србије оно које је на територији Косова, која је у сваком погледу спорна, проблематична. Сам Савет Европе је препознао значај тог нашег културног наслеђа. Када кажем нашег, оно јесте наше у основи, верски гледано с обзиром да је православно, историјски гледано с обзиром да припада периоду средњевијековне српске државе, али прихваћено и признато, вредновано као европско и светско културно наслеђе, што се потврдило и увођењем четири манастира на листу светске културне баштине 2004. године, а онда накнадно оклуком Комитета УНЕСКО-а и на светску листу културне баштине у опасности. Савет Европе има механизме за прибављање средстава и директну сарадњу са надлежнима земаља чије је то културно наслеђе, његовој заштити и обнови. То су разни пројекти, разни комитети, радна тела, где смо ми активно укључили представнике Министарства културе и у оквирима тог министарства Завода за заштиту споменика културе Србије. Нарочито након трагичних дешавања 2004. године, када је дошло до скрнављења највећих наших верских објеката и споменика. Сам Савет Европе је био позван од Европске комисије ЕУ да буде на неки начин посредник у обнови и заштити тих споменика, користећи углавном средства Европске комисије. Тада је формирана и чувена РИК комисија (Reconstruction International Commission) и на наше инсистирање, је постигнуто да у тој комисији буду представљени представници не само власника, Српске православне цркве као такве, титулара имовине тих цркава и имања, него и представници Завода за заштиту споменика културе.

То јесте, можда, у малој мери, неки компромис, јер инсистирајући на представљању државе у самом том телу, без сагласности СПЦ као титулара и власника и Завода као стручног тела, ниједна одлука није могла да буде донета. Што је јако значајно, из два разлога. Прво, то су манастири, црквени верски објекти у којима се још увек активно врше службе и Завод за заштиту је заправо једина стручна институција која располаже свим потребним подацима о томе, да ли да Дечанима или на Пећкој патријаршији или на срушеној Богородици Љевишкој могу на овај или на онај начин да се изврше радови. То је један од примера где смо заиста и остварили добру сарадњу и добили озбиљна средства и успели да се покажемо и као држава која крајње одговорно поступа а не политизује потребу да се културна добра очувају.

Има много других примера, рађена је Бела књига, ми смо се укључили у цео корпус питања везаних за подручје културних добара. То је такође велики сегмент у културној сарадњи. На просторима бивше Југославије, нажалост, а посебно између Србије и Хрватске, постоји проблем отуђених културних добара током сукоба деведесетих година. И мислим да смо и ту успели да направимо озбиљне помаке, враћањем неких културних добара. С друге стране, хрватској страни су у доброј мери враћени не само верски објекти, него и културна добра која су се у њима налазила. Мислим да је то добар курс који треба да наставимо. Ми чак у оквиру регионалних иницијатива настојимо да тај сегмент културне сарадње, која обухвата и ово о чему говоримо, што не подразумева само нешто позитивно. Културна сарадња је и проблем расподеле архива Југословенске кинотеке, између осталог. Имате озбиљне разговоре и преговоре, па чак и у оквиру сукцесије која се води, у којој мери Архив

Кинотеке има право да држи оригинале свих тих филмова које поседује на основу тога што је то била Кинотека Југославије. Све су то питања која спадају у домен културне сарадње. Није само питање сарадње размена изложби, дозвољавање да уметнички ансамбли укључујући све до фолк певача гостују негде више или мање.

На просторима бивше државе, у оквирима свих прописа, свих настојања помирења, култура често отвара највеће просторе. Не увек истим интензитетом, са две или више страна. Љубиша Ристић је снимео изванредну серију на основу романа Гордане Кујић „Мирис кише на Балкану“ и ја сам се укључила да му помогнем да оствари ту финансијску и сваку другу подршку Еуроимажа, али нисмо успели да имамо копродукцију Србије, Хрватске и Босне и Херцеговине, иако се радило о историјској теми сефардског народа који на тим просторима пролази кроз разне периоде, укључујући и ратне периоде. Просто нисмо успели, јер није било спремности других. Али то јесте наш задатак. То јесте наш посао.

О нашој се традицији, историји и култури мало зна. Ми јако мало преводимо наше ауторе. Министар Брадић је, чини ми се, и сам врло лично, покренуо иницијативу да се дела наших савремених аутора преводје. Сећам се да, кад год бих хтела да поклоним неку књигу пријатељима странцима, ја сам могла да купим само Иву Андрића, препознатљивог, нобеловца. И онда су почели да се, захваљујући Министарству културе, преводје наши аутори попут Великића, Бајца... „Хамам Балканијс“ је дело које можете да поклоните било ком Европљанину и да пружите прилику да о вама више сазнају. Ми имамо богату традицију, историју и културу и не умемо да је представимо. А и немамо културну политику, ни националну, ни међународну. Наша међународна спољна културна политика своди се на потписивање споразума у разним областима.

Ми смо покренули иницијативу, то је била иницијатива министра Јеремића, за давање стипендија једном броју страних студената из земаља Африке, Азије, Латинске Америке. Ја сам задужена за сарадњу са земљама француског говорног подручја и уопште за франкофонију, Организацију франкофоније. На Самиту, недавно, у Монтреу у Швајцарској, велику пажњу је привукло то што сам у свом говору рекла да смо једном броју студената из Африке и других франкофоних континената, дали те стипендије. Ја сам седамдесетих била студент и са мном су студирали из целог света. То је било време покрета несврстаних, ми смо тада имали десет пута већу сарадњу са земљама читавог света и то се касније све погубило. Али и дан данас, као дипломата, када одете у неке далеке земље, можете да наиђете на људе на високим функцијама који су студирали овде, који говоре ваш језик, који имају један посебан однос према овој земљи, који су спремни да много благонаклоније гледају на сваку сарадњу са Србијом, бившом Југославијом, и у култури, и економији и у војној сарадњи. Када улажете у те студенте, улажете у будућу сарадњу. А друго, култура и историја важе земље је много боље пренета, ако је пренесе они који су овде провели неки период, који говоре ваш језик.

*4. Који су Ваши лични професионални изазови у будућем раду на међународним односима Србије? И како видите прави курс за Србију у будућности, каква је Ваша визија?*

Када сте каријерни дипломата, онда даље од ранга амбасадора немате где. Ми имамо, нажалост, ситуацију да се све мање професионализам у овој кући уважава и поштује.



Имамо младе колеге које примамо и које углавном немају прилике да, од својих старијих колега добију шансу да брзо и више уче, да своја знања могу да презентирају. Сведу се на прилично почетничке послове. Ја сам своју каријеру завршила, према томе моје је да, ако могу, тамо где предајем, а то је и наша Дипломатска академија оно што сам за својих тридесет година активног рада у мултилатералној дипломатији научила пренесем њима. Даље више од тога немам амбиције.

Још једна ствар. Србија данас, Србија у Европској унији за десет година, су битно различите ствари. И Србија ће бити другачија, али и ће и Европска унија бити другачија. Пре тридесет година сам добила стипендију француске владе као постдипломац Правног факултета међународног права и отишла на један Европски универзитетски центар и радила специјализацију и постдипломске студије на тему права Европске заједнице. Већина мојих колега и на политичким наукама и на Правном факултету се чудила шта ће ми то, кога то још интересује. Ми просто не можемо да избегнемо европске интеграционе процесе. То неће бити унија, као што је то била Заједница није више Унија, већ унапређеније и даље отишла од тога, може да буде Европа региона. То уопште неће бити оно што ми подразумевамо под данашњим суверенитетом држава. Две трећине регулативе Европске комисије не примењују централне власти, него локалне и регионалне власти, укључујући област културе, као и у свим другим кључнијим областима економским, инфраструктурним и тако даље. Ми морамо да сада стварамо генерацију нових стручњака у области спољне политике који ће бити спремни да се тим питањима баве. Искуства неки земаља у окружењу су таква да је било немогуће одговорити изазовима евроинтеграција, то јест свакодневном унапређењу статуса и односа са Европском унијом. Наш циљ је да се сваки дан што више хармонизујемо, што више будемо компатибилни у свим областима, од правосуђа, преко медија, заштите мањина и изградње путева, стандарда за спречавање губљења енергије... Свако у својој области треба а ради што више и што боље, не зато што то Унија тражи, него зато што то нама треба.

Ми ћемо доћи у једном моменту, за десетак година, у ситуацију да, као и Словенија, пред свој пријем немамо компетентне образоване људе који то могу да отправе. У извештајима многих међународних организација, оцена капацитета наше администрације и државне управе није лоша, али није ни задовољавајућа. Проблем корупције код нас постоји у свим сферама. У култури, не можете да се понашате, конкуришући са неким пројектима, на један неодговоран начин. Морате да представите један озбиљан пројекат, да будете довољно конкурентни, тако да када он буде реализован, захваљујући неким средствима које сте добили, ви подносите извештај о томе. Тога свега нема. А довољно је да се то понови двапут. И то је онда страшно лоше. Ми ћемо се нажалост, још много година бавити питањима, као што су питање територијалног интегритета и суверенитета, Косова... Мислим да су дијалог и преговори једини начин и решење. Мислим да је једини излаз за целу ситуацију за цео регион што убрзаније, квалитетније припремање свих земаља у региону за приступање и учлањење у ЕУ. Већ сам рекла да ће то бити један процес регионализације с ове стране, али и кроз саму Европску унију.

Ја сам била шеф делегације на сва три заседања годишњег комитета УНЕСКО-а (и ове године). Ако мени, која сам далеко од сваког искључивог национализма каже, да споменици који су уписани на листу УНЕСКО-а, каже да то нису споменици Србије, то нигде

и не пише, али су споменици на територији Србије, српски средњовековни православни објекти „universal outstanding value“. Ак ми неко каже да то није то и да ће из Одлуке о стању њихове конзервације Србија бити избрисана из назива тих добара, да ће бити избрисана у тексту Одлуке, у свим оперативни параграфима, чак и као „state party“, без да јој се наведе име, да ће бити искључена Србија из сваког будућег могућег утицаја, договарања, учешћа у обнови и заштити, коришћењу донаторских средстава, донаторске Конференције УНЕСКО-а из 2005. године, из коришћења средстава Владе Руске федерације, која је дала на основу споразума са УНЕСКОМ (Споразум УНЕСКО-а и Владе Руске федерације за обнову „orthodox religious relicts“) и да ће неки из међународне заједнице који су признали Косово учинити све да се ти манастири не руше и не пале и да се користе за туристички развој привреде Косова и да могу сви да их посете, као што посећују Аја Софију. Нисам националиста, али сам неко ко брани историјско, верско и културно право на баштину, која није само моја, јер је много вреднија, па је светска.

Нема велике земље и нема мале земље. Има земље која има политику или нема политику. Има земље која има став или нема став, има развој или нема развој. Небитно је колико смо велики, важно је да имамо неки свој државни, национални мање, интерес и државну политику. Ако је имао Гарашанин, зашто је не би имали ми данас. Ако смо тада знали ко смо, где смо и шта хоћемо, не видимо зашто данас не можемо да знамо.

18.08.2011.

**Јагода Стаменковић**, саветник у Министарству културе, информисања и информационог друштва, у оквиру Одељења за савремено стваралаштво, креативне индустрије и менаџмент у култури; претходна функција руководиоца Српског културног центра у Паризу

*1. Министарство културе, информисања и информационог друштва обухвата широк спектар активности везаних за међународне културне односе. Које су, према Вашем искуству, кључне тачке из делокруга Министарства у том контексту?*

Министарство културе третира различите нивое међународних односа, што би укратко били: билатерала, мултилатерала и ЕУ интеграције, где спадају и различите регионалне иницијативе. Уколико се сви сада концентришу на ЕУ интеграције онда бих и ја акценат ставила на тај сегмент, узимајући у обзир да су оне негде садржане и у оба претходна сегмента, шире гледано. Сарадњу са било којом од ЕУ земаља па макар то била и уобичајена културна размена, треба такође посматрати у том ширем контексту. У последње време нам је стога земља у фокусу на пример Белгија, на свим плановима представљања културе.

Кључне тачке? Првенствено сарадња са међународним организацијама као што су УНЕСКО, Савет Европе или Европска комисија, праћење њихових програма и усклађивање наших обавеза, спровођење одређених мера, на пример тих под њиховим надзором, када се рецимо ради о културном наслеђу, а потом и оно што се очекује у свим областима, усклађивање законодавног оквира. Такође, подршка Министарства културе и учешће на већим представљањима земље - међународна бијенала, тријенала, квадријенала, фестивали итд. у било којој области, када је стваралаштво у питању, представљају изузетно добар оквир за ширу промоцију земље и грађење/ потврђивање односа са другим учесницима али и са земљом домаћином, првенствено.

*2. Србија се у иностранству представља кроз различите културне програме који су подржани или иницирани од стране ресорних министарстава Владе Србије. Како оцењујете садржај и квалитет тих програма, а како њихове крајње ефекте?*

Јако су различити нивои представљања и ту још увек има доста лутања. Увек се наравно поставља питање шта је крајњи циљ, али оно што се често занемарује је и ко је крајњи "корисник". Углавном се гледа из визуре одавде, што је негде можда и природно. То се међутим испоставља као доста велики проблем у успостављању комуникације са другима. Није довољно то што желите да се представите као различит, већ то мора да има и неку своју тежину и аутентичност, како би било адекватно прихваћено. Није увек најбоље прихваћено ни оно што овде има третман високог квалитета...

У Министарству културе се трудим/о да имамо што више информација о културној сцени као и међународној понуди на терену, као и о профилу тог неког будућег гледаоца/слушаоца. Наравно, без жеље да се подилази било чијем очекивању.

Крајњи ефекат је онда углавном пропорционалан управо труду и времену посвећеном изучавању / упознавању места, времена, публике, итд. а не увек и само уложеном новцу. Добра анализа "тржишта" мора да пружи и добре резултате.

*3. Као руководилац јединог културно-информативног центра Србије у свету, а то је у Паризу, стекли сте искуство свих комплексности у вези са програмирањем и менаџментом те институције. Како из данашње перспективе гледате на ситуацију КИЦ-а у Паризу у смислу могуће визије за будућност?*

КИЦ у Паризу функционише, условно речено, као и било која установа културе у Србији, са свим проблемима и бољкама које су и овде присутне. Сматрам да је основни проблем функционисања било које сличне установе првенствено кадровска политика и оно што се зове систематизација, почев од броја запослених. Страни културни центри у Београду, рецимо, запошљавају по десетак и више професионалаца и то по областима, а од једног или двоје у КИЦ-у у Паризу се очекује да покрију све, па и потраживања остатка Француске, јер је то и информативни пункт. Француска рецимо има шездесет милиона становника и притом доста велики проценат је активан у области културе.

Ситуација у КИЦ-у зависи првенствено од става државе, тј, надлежног министарства – Министарства спољних послова Србије, уколико причамо о претходном и о кадровима. Министарство културе, информисања и информационог друштва је по Протоколу из 2007. постало задужено за програмски део, те тиме и финансијски. Ја се конкретно бавим програмским делом, наравно, у координацији са малобројним особљем у Паризу, као и са амбасадом. Не треба сметнути с ума да је КИЦ на неки начин део диполматског представништва, те и његова улога и функционисање морају бити томе донекле подређени. Ми о томе такође водимо рачуна.

Оно што се углавном одавде замера КИЦ-у јесте видљивост програма. Наиме, ни многи други страни културни центри у Паризу немају бољу видљивост или третман француских медија, на пример. Али то је тамо такође закон понуде и тржишта. КИЦ међутим није само галеријски и уметнички простор, већ он има веома важну улогу дипломатске мисије те грађења другације, позитивне слике Србије у свету, тј. Паризу као огромној мултикултуралној средини. Утисак је да се држава по том питању још није посве дефинисала... Будућност КИЦ-а лежи у јасној опредељености свих надлежних, и то не само програмској, већ у и широј свести о томе шта та установа јесте и шта заиста треба и може да представља у иностранству, имајући ту функцију стране мисије.

*4. Интерсекторска сарадња је важна претпоставка стратешког залагања за међународне културне односе. Шта пракса код нас показује на том плану?*

Интерсекторска сарадња постоји, наравно. Није, међутим, увек могућа а није ни системски уређена.

Но, када се ради о великим и значајним пројектима за земљу итекако се сарађује. На пример, у оквиру Дунавске стратегије, која је недавно усвојена, и чије спровођење представља велики потенцијал за цело Подунавље па и остале европске земље, култура наступа заједно са туризмом. Културни туризам је препознат као развојна грана, као важан

економски потенцијал те и сама Стратегија повезује ове две области, у циљу креирања услова за одрживи развој а базираног на потенцијалу земаља у области културе - материјалне и нематеријалне баштине, као и савременог стваралштва.

Дакле, пројекти препознати као значајни углавном успевају да окупе представнике више сектора.

*5. У свом досадашњем раду у култури и дипломатији сусретали сте са са различитим иницијативама везаним за промоцију Србије у иностранству. Коју "правац" је према Вашем мишљењу, најпродуктивнији за Србију у овом тренутку? Чиме ћемо се најбоље представити свету?*

У овом тренутку доста се ради на представљању српске културе и уметности у мултилатералним срединама - Европској комисији у Бриселу, Европском парламенту у Старзбуру, тренутно се спрема и програм за УН у Женеви....

Рецимо, у тренутку када се ЕУ опредељивала за доношење резолуције везане за Србију, септембра прошле године, Министарство културе се определило да у сусрет том догађају приреди изложбу копија фресака у Европском парламенту у Бриселу (на којој је био петнаестак европских парламентарца, чији глас се итекако чује). Нешто пре тога, прошлог лета, у Европској комисији у Бриселу је Министарство културе организовало изложбу Тврђаве на Дунаву, на којој је на отварању било чак три комесара, нама такође битних за процесе који се одвијају. Њихова подршка културном представљању земље одаје и њихов однос, а то је оно на шта се посебно рачуна у овој врсти промоције културе.

Овога септембра поново ће у згради Европског парламента бити организована Недеља Србије, на којој ће овога пута бити представљена дела Милене Павловић Барили, као уметника космополите и носица европских вредности. А све то у сусрет децембру када ће се одређивати даљи статус Србије у односу на ЕУ интеграције...

Билатерална сарадња такође има своје токове. Једним делом се ради о потписаним међудржавним споразумима и програмима, а другим о сарадњи на институционалном нивоу.

С тима да и ту Министарство културе има могућност да иницира и креира програме који нас представљају у иностранству. Тренутно актуелно је прављење итинерера представљања дела Иве Андрића - изложбе и трибина, а у поводу обележавања педесетогодишњице од Нобелове награде, те 120 година од рођења, следеће године. То је заједнички рад Министарства културе и неколико институција Града Београда.

Акценат бих овом приликом ипак ставила на мултилатерална представљања.

Чиме се представити у свету? Србија има тако богато културно наслеђе, те нећемо погрешити са било чиме од тога јер традиционална уметност увек изазива пажњу у међународним круговима - фреске, иконе, ћилими, стари занати, итд. А такође, добар део наше савремене сцене не заостаје за савременим светским токовима. То се показало

рецимо и на недавно завршеном Прашком квадријеналу где се Србија представила изузетно успешно са 3Д технологијама примењеним у области сценског дизајна.

*6. Који су Ваши лични изазови у раду на међународним културним односима Србије?*

Изазови? Рад у области културе је сам по себи изазов, а рад у кровној институцији као што је Министарство, посебно. Изазов је првенствено могућност креирања нових односа и комуникација са различитим међународним партнерима, тражење нових могућности и облика сарадње, у томе и савлађивање различитих препрека, али и чињење српске културе доступном другим погледима и другим културама. Све су то изазови, и то дневни.

13.07.2011.

**Дарко Танасковић**, оријентолог; претходне функције: амбасадор СРЈ у Турској 1995 – 1999., у Азербејџану 1998 – 1999.; амбасадор СРЈ при Светој Столици у Ватикану и при Малтешком витешком реду 2002 – 2008.

*1. Данас је геополитички значај Србије, у односу на изузетан значај некадашње СФРЈ, далеко мањи. Како Ви дефинишете положај и позицију Србије у Европи и свету данас?*

То је тачно. И положај Југославије се после завршетка Хладног рата битно променио, па је добрим делом то био разлог престанка њеног постојања, уз све остале спољашње и унутрашње разлоге који се могу навести. Утолико пре, наравно, свака држава из састава претходне Југославије, без изузетка ту спада и Србија, има знатно мањи међународни значај но што је имала Југославија, у време пре краја осамдесетих и почетка деведесетих година. И наравно, у зависности од тога како су се ове државе уклопиле у нову међународну поделу утицаја, интересних сфера и улоге у међународној подели рада, како се то некад говорило, оне сада настоје да стекну поново извесни кредибилитет и да се представе као субјекти од одређеног значаја, бар регионалног, ако не макрорегионалног и глобалног. У том смислу, имају неједнаку судбину и успех до сада, што је опет узроковано самим процесом распада земље, како је он текао, и како је у том процесу свака од ових држава прошла. Србија је у сваком случају, као држава прошла најгоре, и чисто политички а и психолошки. Зна се да је Србија с једне стране доживела крај пројекта заједничке државе југослвенских народа и народности који је био, у суштини, српски пројекат, тако да мислим да се распад Југославије мора сматрати великим историјским поразом српског народа и његове државе, без обзира на то колико се то може релативизовати у одређеном погледу. Самим тим, држава која је, поред тога што је највећи губитник, била у многоме означена и као виновник и распада земље и свега онога што се после тога догађало, додатно је доживела ударце који су јој, не само објективно снизили значај, јер би он сам по себи био мањи него значај Југославије, већ је томе додата једна негативна политичка, психолошка, па и морална конотација, при чему не говорим о томе да ли је то заслужено или није, јер то је ирелевантно са становишта резултативне процене.

Значи, резултативна процена је таква. Имајући то у виду, сасвим је сигурно да Србија данас тек покушава, нешто успешније последњих година, да изграђујући и нову стратегију и тактику свог међународног наступања поврати нешто од позиција које је имала некадашња Југославија, и да сада примерено својим могућностима и свом окружењу изгради нешто чвршћу позицију. То за сада не иде лако, самом чињеницом, да ни сам процес изградње земље није завршен, да се сада доста драматично одвија та последња фаза са Косовом и Метохијом. Кад се све то сажме, сасвим је јасно да Србија има велике тешкоће да обезбеди одговарајући међународни положај у сваком погледу, и да је она заиста, како се то обично каже, у фази транзиције, али не у оном, већ прилично тривијалном смислу, већ фактички, суштински, она је у фази прелазног развоја.

Оно што је занимљиво, имајући у виду ово стање ствари, које се према мом мишљењу не може довести у питање, јесте следеће. Парадоксално, на одређеним нивоима перцепције, Србија је баштинила по нешто од позитивног кредита претходне Југославије и

она, као највећа држава из састава претходне федерације, затим као држава која је од почетка преузела пуни континуитет са Југославијом, мимо свих ових негативних кретања која су на њу битно утицала, у перцепцији знатног дела света, пре свега ту мислим на земље Азије, Африке, Латинске Америке, нешто мање на Западу који је био протагониста целога пројекта разграђивања Југославије и самим тим снижавања кредибилитета и рејтинга Србије, доживљава Србију још увек као некакв вид продужетка Југославије, заправо као једину државу која је продужетак Југославије, што има политички и симболички значај, зато што та психолошка димензија не може да се отклони, односно њени носиоци су живи људи, који сви имају некакве представе од раније из сопствене историје, итд.

И сада смо дошли у ситуацију да је постепеним поправљањем свог међународног положаја, Србија између осталог дошла и у позицију да капитализује тај извесни кредит, који има управо као наследница Југославије, тим више што од ње многе земље и народи очекују да се настави понашати према њима као неко ко може да им буде од користи, да се настави неки пут од раније, а да то не буде праћено било каквим политичким условљавањем или нечим што би по те земље могло бити негативно. Дакле, сад смо у једној фази да, уколико би се, рецимо, укупна позиција Србије побољшавала у међународној заједници, верујем да би у све већој мери тај позитивни кредит који постоји још из југословенског раздобља, уз одговарајућу политику, допринео да се узспотави и тај позитивни континуитет, а не само онај негативни са којим смо се суочили деведесетих година.

*2. Преовлађујући јавни наративи и искривљене представе из ближе прошлости проблематизовали су место Србије у Европи и свету. Проблем аутоидентификације због етничке или верске хетерогености је на Балкану неретко изазивао јачање културних дефиниција, стереотипа и предрасуда. Како видите Србију у светлу ових тема данас?*

Када се говори о такозваним негативним стереотипима, који се са претераном лакоћом одбацују, понекада и са позиције једне интелектуалне ароганције, која је без покрића, уместо да се заиста удуби у њихово порекло, њихову суштину, и факторе који чине да се тако упорно одржавају, је нешто чему треба посветити озбиљну аналитичку пажњу и са високим степеном одговорности прићи тој појави. Код нас се уврежио један тип дискурса који сматра да ће бити проглашен напредним, европским, мондијалистичким, либералним и тако даље, уколико без икакве анализе и без икакве спремности за емпатију и разумевање социолошко и социо-психолошко и историјско, ситуације на Балкану, само негативно оцени те стереотипе и прогласи их главним проблемом који постоји код Балканаца, а и код Срба можда чак и у нешто већој мери. Односно, у већој мери је присутно код народа који су прошли код непосредне конфликте, када је у тим пост-конфликтним ситуацијама заиста то остало снажније и које је и током конфликта служило као основа за мобилизацију и манипулацију осећањима и то онима која сежу до најдубљих архетипских слојева идентитета. Мој је став следећи: треба разликовати предубеђења од предрасуда. Предубеђења нису нешто што је измишљено ради потребе јачања сопственог и колективног ега, идентитета, или пак да би послужило у сукобљавању с неким другим, при чему ће он бити представљен као тај негативни, у црно-белој пројекцији, манихејској. Предубеђења су нешто што је изграђено у колективној свести на совноу сложених историјских процеса на балканском простору и с тим се мора рачунати.



Предрасуда је нешто што иде пре расуђивања и она не почива на било каквим реалним основама. Ја чак мислим да су предрасуде у посгледу наших предубеђења оно што је највећа опасност. Кад је реч о целини балканског простора, пре свега бившег југословенског простора, мислим да је један од проблема који ће бити најтеже превазићи, а он се буди с обновљеном снагом у сваком тренутку кад се то из неких краткорочних политичких разлога чини оправданим, јесте постојање неколиких паралелних, а у суштини супротстављених истина, и о ближој и о даљој прошлости и о сопственом месту и у прошлости и у садашњости. То је нешто што готово не треба објашњавати, сасвим је јасно да претежан број Срба, претежан број Бошњака, претежан број Албанаца, претежан број Хрвата, имају своје истине о читавом периоду постојања Југославије, па и наравно, старијој историји, јер се то пројектује уназад, а поготову сукобима током деведесетих година, и начина на који су настале независне државе на простору бивше Југославије. То ће бити веома тешко превазићи, тим више, што је очигледно да се кроз образовни процес у суштини продубљују, формализују, и чак обогаћују управо те „истине“ и то у оним деловима у којима је највећа противречност.

Тако да образовни системи у свим нашим државама, у некој више у некој мање, заправо иду ка репродуковању тих различитих погледа на себе и на друге. Ту видим велики проблем и у овом тренутку ми није јасно како ће се и којим путем доћи до једног минималног заједничког садржатеља, бар на чињеничном плану, у вези са историјомових простора и својим местом у свету, да би се онда могло кренути ка установљавању једне пројекције која би била уравнотеженија. За сада сам приличан песимиста у том погледу, и сигурно је да то спутава неки цивилизацијски озбиљнији домашај свих наших народна на овом простору на духовном, културном и стваралчком плану.

*3. Од демократских промена 2000. године, Србија је у неколико наврата изнова почињала да дефинише свој идентитет и своје државне интересе. Шта видите као актуелни образац идентитета и колико је он у функцији званичних државних интереса?*

Идентитет је термин који се у тој мери употребљава током последњих двадесетак година и мало више, да увек треба бити опрезан у његовој конкретној примени. Односно, требало би и неке друге као што су демократија, људска права и остало, дефинисати на шта се мисли када се употреби. Сви подразумевају да знају на шта мисле. То је згодан термин који понекад попуњава празнине у схватању, празнине у концепцијама. Међутим, морамо се њиме служити, он је неизбежан данас.

Ми пролазимо, а и Европа пролази, кроз једну акутнију фазу кризе идентитета, при чему то не треба схватити као претпоставку да је постојао неки чврст и кохерентан идентитет и да је он сад ушао у кризу. Криза идентитета је кроз развој једно константно стање. Идентитет се стално суочава са изазовима којима се мора прилагођавати, прилагођава се у одређеној мери, настојећи опет да задржи нешто што га чини специфичним и то траје стално. То је карактеристично је за све народе и државе. Сасвим је разумљиво да је на бившем југословенском простору идентитет суштински пољуљан, да су неке основе идентитета које су изграђиване кад је Југославија у питању још од почетка двадесетог века, интензивније од после Другог светског рата, разбијене, чак доведене у питање у смислу криминализовања, оптуживања за све историјске промашаје и да је српски народ ушао

можда и најрањенијег идентитета у ову фазу, сматрам да су то негде и Бошњаци, док су други народи имали алтернативни политички државотворни план, који је њима онда обезбедио основу идентитета, али мислим не и за дуже време стабилне темеље једног цивилизацијски продуктивног идентитета, већ је заправо представљао сужавање укупног идентитета на један одређени циљ, на један одређени национални задатак, коме је било све остало подређено и то делује врло кохерентно и врло чврсто.

Међутим, ми већ сада видимо како се ове државе, пример је рецимо Хрватска, суочавају са неким озбиљним цивилизацијским проблемима двадесет првог века. Сви ови народи и државе који су изградили свој идентитет управо негативно се позиционирајући према нечем другом, а то је бивша Југославија, и онда Србија и Срби као носиоци идеје Југославије, имају све већих тешкоћа унутар сопственог националног корпуса да дефинишу свој идентитет. У Хрватској, то се јасно може видети, да су поларизације велике и све теже се могу прикрити тим великим националним задатком обезбеђивања суверенитета хрватске државе, који сад уопште више није угрожен.

Кад је реч о проблему идентитета, мислим да је реч о процесу, да се он формира, да је то процес дугога трајања, да код Срба укупно узевши, а ја се бојим оваквих уопштавања, постоји нека мутна свест о идентитету, самосвојности како се то обично каже, између Истока и Запада. Међутим, она још увек није довољно јасно формирана и још увек се та свест креће у амплитудама не помирења одлика властитог бића које би могле помирене да представљају тај стабилни продуктивни цивилизацијски идентитет, већ се још увек крећу у амплитудама екстремног одбацивања нечега што се сматра штетним делом сопственог идентитета, зарад опет апсолутизовања нечег другог, као позитивног дела идентитета кога треба афирмисати и укупни идентитет поставити на те основе. То је, међутим, немогуће.

С обзиром на струку којом се бавим, налазим се у позицији да то могу, готово као у лабораторији, прецизно посматрати. С обзиром на то да је, по мом убеђењу, а о томе сам и писао, оријентална компонента један интегрални део нашег савременог културног идентитета, а док је с друге стране на идеолошком и политичком плану све оно што је везано за тај Оријент а превасходно за ислам, данас негативно конотирано, имамо једну схизоидну ситуацију, да се од музике, хране, начина понашања до турских серија, с великим задовољством прихвата све оно што заправо кореспондира са том оријенталном димензијом нашег идентитета, док се на нивоу идеолошке рационализације одбацује било каква могућност да Србија и Срби буду истовремено источњаци и поред тога што су и западњаци, иако је то једна потенцијално продуктивна синтеза која би цео Балкан, а мислим ту и Србију, могла у ствари представити и као једну квалитетнију Европу, али и као један квалитетнији Исток. Е дотле још нисмо стигли, и то је процес. Како ће се кретати не знам, ни ту нисам превелики оптимиста, зато што интелектуалне елите, бојим се, су још увек исувише политизоване и идеологизоване. Радован Биговић је с правом рекао да је политика постала наша нова метафизика. Не могу да се извуку из те метафизике и да заиста понуде одговоре који би полако водили ка спознаји оног сопства које може бити основа идентитета.

*4. Интеркултурни дијалог и културна разноликост су концепти које званично промовишу међународне организације. Који су то важни изазови за Србију у контексту унапређења односа са земљама у региону, и свету?*

Ово је велика тема. Ја сам недавно писао један рад у часопису „Изазови европских интеграција“ о проблемима европског идентитета. То се наравно донекле односи и на Србију, јер без обзира на све, Србија припада Европи. Али нису то једноставне ствари. Ових дана прелиставам књигу коју су писали познати исламолози, која се бави проблемом реисламизације муслимана и онда односом Европе и муслиманских заједница у Европи. Ја сам предвидео да ће тако бити, али сам на крају био у праву и то не са осећањем олакшања или неке сатисфакције. У целој тој књизи се не говори о муслиманима на Балкану. Говори се само о муслиманима у Европи, у смислу муслиманских имигранских заједница у Запдној Европи, док су муслимани на Балкану у некаквом лимбу, зато што се они не сагледавају ни као муслимани који су у Европи, а то значи ни ми ни Балкан у тој пројекцији нисмо сагледани као део Европе. А с друге стране, не сагледавају се ни као неки источњаци, односно припадници муслиманских заједница почевши од Турске па на исток.

Дакле, ми смо у прилично незавидном положају у том погледу мултикултуралности и перцепције мултикултуралности. О томе је у вези са Балканом својевремено изузетно писала Исидора Секулић. Ми бисмо морали изнутра потражити решење за једну аутентичну мултикултурност која постоји на Балкану, која је угрожена, премда мислима да је она на Балкану, упркос свим сукобима, поделама, настојањима да се заједнице реализују као монокултурне, што је апсолутно немогуће, и данас у већој мери жива, аутентична мултикултурност, чак и када је конфликтна, од оне која се настоји изградити у Европи, где су Ангела Меркел и Камерон признали да је мултикултурализам као пројекат пропао. Ми на Балкану још увек имамо више шанси. По мом мишљењу ту треба поћи од једне терминолошке разлике. Једно је мултикултурност, коју неки зову мултикултуралност данас је то модерније. Ја намерно кажем мултикултурност, под чиме подразумевам чињеницу да су сва друштва, а на Балкану поготово изражено, мултикултурна. Не постоји друштво које није мултикултурно. И та мултикултурност, или мултикултуралност, она се одржава упркос свим насртајима на саму себе, свим покушајима да се поништи. А може звучати парадоксално, ја сматрам да је један од најопаснијих изазова реалној мултикултурности, односно мултикултуралним друштвима, је идеологија мултикултурализма. Ја мултикултурализам и мултикултуралност одвајам. Сматрам да је мултикултурализам једна до одређене границе, организована планирана политика која стреми томе да се равноправно одрже сви елементи мултикултуралности.

Међутим, врло лако тај мултикултурализам склизне у један идеолошки апсолутизам, где се настоји диктирати схема, друштвена ситуација одозго и без реалног уважавања мултикултурности која се вековима формирала и која као таква и даље траје. Тај мултикултурализам је, заправо, оно што нема шансу и мислим да може само подвући, појачати међукултурне разлике и етничке и културне дистанце, инсистирањем на некаквим обрасцима који су апсолутно немогући, безосећајно приступајући том једном фином ткиву мултикултурности која постоји. Без обзира што је мултикултурализам у том смислу, по мом мишљењу, веома опасан, то никако не значи да треба одустати од веома промишљеног, одговорног и свестраног подржавања мултикултурности као стања друштва, које је природно и које може само допринети складнијем функционисању мултиетничких и мултирелигијских заједница. И ту смо негде на почетку, али мислим да више наго на политичком плану имамо шансу. И да култура не случајно, као и спорт као део културе, као и

неке друге вредности, иде испред те наше способности да идејно, идеолошки и политички схватимо особине сопствених друштава.

*5. Култура се често сматра пожељном, али не и суштинском у спољној политици. Да ли сте Ви лично, и на који начин, користили културу и уметност Србије у остваривању дипломатских циљева земље? Шта сматрате својим највећим успехом у том погледу?*

Имао сам специфичну ситуацију да сам прво службовао у једној држави која је неки наш алтер его у смислу те дихотомије Исток – Запад, а да ми је с друге стране блиска, а то је Турска. У време када сам ја службовао, то су биле деведесете, време рата у Босни и Хрцеговини, после целе косовске кризе до НАТО бомбардовања, није био некакв амбијент за нарочито деловање у области културне размене, представљања српске културе итд. Било је то веома ограничено у организационом смислу и можда психолошком смислу. Међутим, да нису била таква времена, и то је био случај пре распада Југославије, управо је објективна културна блискост која постоји између Турака и Срба, која је условљена вековима заједничког живота, била добра подлога за културно деловање уз афирмисање онога што је заједничко, а уз то увек и указивање на оно што је специфично, и представља у извесном смислу обогаћење које свако уноси у тај заједнички биланс. Такво фино деловање није било реално могуће у том периоду. Премда, морам то истаћи, у Турској, без обзира на изразиту пропаганду, без обзира што је Турска и као држава и као нација подржавала током сукоба на простору бивше Југославије практично све српске непријатеље, што је за мене сасвим разумљиво, на нивоу народа, перцепција Срба и Србије укључујући и српску културу никада није била доведена до тога да се они посматрају као нешто ниже вредно или као нешто што треба одбацивати заједно са политичким одбацивањем одређене српске политике односно како је она била представљена у то време. И ту постоји, рекао бих, један афинитет, који се ево сада испуњава. Наши туристи одлазе у великом броју у Турску и проналазе једну средину која им је блиска. На том плану се може радити. Ми смо и тада, у мери у којој је било могуће, покушавали да искористимо ту „дубинску“ димензију културног афинитета и то је било делотворно.

С друге стране, време које сам провео у Ватикану, који је посебна држава истовремено црквена и политичка, је било друго. Међународни положај Србије је поправљен, а појавио се један моменат, који је резултанта одређене конфронтације између ислама и хришћанства на глобалном плану, односно како се то доживљава на цивилизацијском плану. Не бих ишао дотле да говорим о сукобу цивилизација на „хантингтоновски“ начин, то је поједностављена идеологизована пројекција, која је имала своју сврху у датом тренутку, али је сасвим јасно да је у Ватикану прилично развијена свест о томе да сукобе на Балкану који имају превасходно територијални, политички, етнички карактер, треба посматрати као линију конфронтације између хришћанства и пост-хришћанства и ислама који се доживљава као експанзиван.

У том смислу је афирмисање културних вредности Србије које су управо угрожене на Косову и Метохији и у неким другим деловима земље, а које имају тај хришћански карактер, било нешто за шта је постојало много слуха и у том смислу је указивање на један заједнички културно-цивилизацијски фонд који спаја Италију и цео Медитеран са средњовековном Србијом био нешто што је било изузетно продуктивно и у чему су поједини италијански

стручњаци одиграли значајну улогу, јер је указивано на то велико богатство хришћанског света које је, поред осталог, и на Балкану распрострањено, с тим што се увек инсистирало на димензији универзалног у томе, а не на димензији онога што дели људе, па чак и у односу на ислам. Ту се могло много више деловати. Али постоје два велика ограничења у нашем укупном деловању кроз дипломатију у иностранству као делу јавне дипломатије. Једно је хронични недостатак средстава, то је увек последња ставка где се средства издвајају. И друго, схватање да је култура ипак секундарна у међудржавној комуникацији и да она последња дође на ред, иако се често обрћемо у ћорсокацима када су сва друга врата затворена да култура буде онај први ешалон, који ће као и спорт, неосетно, пробијати те блокаде.

То, међутим, врло ретко има дужину даха, то су понекад неки искораци. Неки пројекти су доведени до високог степена реализације у последње време. Генерално узевши, постоји један бирократски игнорантски однос према култури, поготову када је потребно имати дужину даха и спроводити пројекте уз одговарајућу финансијску, логистичку и другу подршку. Али то није само проблем наше земље. Ми би требало да погледамо примере других земаља које су, у веома тешким међународним условима, изолованости, па чак и негативне пропаганде којој су били изложени, успевали да доследним афирмисањем сопствене културе у свету постигну то да се на њих не гледа на начин на који би се то могло очекивати с обзиром на толики политички анимозитет. Пример један је Иран, други пример је Кина. Те две државе су систематским деловањем на плану културе кроз мреже културних центара и института из знамашна финансијска издвајања, успеле да буду присутне, омиљене и уважаване и у оним деловима света где се политика тих држава углавном одбацује као неприхватљив модел. На томе бисмо могли да учимо, али бојим се да смо ту можда понајвише у заостатку, одсуству организованости, спремности да се одвоје средства и за то. У томе смо чак иза наших суседних земаља на Балкану, а Србија има и већу потребу од њих у овом тренутку, да се и кроз културу афирмише.

5.9.2011.

*Јован Ћирилов, театролог, књижевник; од оснивања, 1967. године до данас уметнички директор и селектор Битефа; председник Националне комисије Југославије и Србије за УНЕСКО од 2001. до 2007.; директор Југословенског драмског позоришта од 1985. до 1999.*

*1. У политици, култура и уметност се често сматрају пожељним, али не и суштинским. Где је место културе у међународним односима Србије данас, у односу на раније периоде, рецимо СФРЈ?*

Србија је са својим политичарима који су дошли наследила чињенице Југославије, која се називала различитим именима. Чак и Милошевић који је имитирао Тита, он и његови су само формално говорили о значају културе, јер је Тито и они који су га окруживали давали изузетан значај култури. Он (Милошевић) је мислио да су култура и уметници безопасни, да је то добар указ демократије. То значи да можеш гушити глас, па чак и организовати атентате на оне који су опасни политичари, опозиционери, новинари итд, а да култура то није. Међутим, показало се да су баш носиоци промена у великој мери били уметници и интелектуалци. Они који су дошли после тога, демократе, и у светским размерама, увек су обраћали пажњу на културу. Било да је јако искрено или мање искрено, било да је чисти политичар или онај који има неку визију, а мислим да је рецимо Тадић има, али нема баш много времена, за њих је место културе у том смислу теоретски и плански јако значајно. Култура наравно увек може много више да потроши, него што има пара. Знам по себи, увек када питају да ли има нешто што нисте на БИТЕФ-у потрошили, ја увек кажем у шали „Нема тих пара које не бисмо могли да потрошимо“. И онда се сналазимо, боримо се, било званично и гласно, било различитим путем. Постоји и разлика између објективних околности и оних да је то за културу довољно, да ту можемо уштедети. Наравно зависи и од тога ко у влади држи новац, и оних који су на нижим инстанцама, а који нам у томе могу помоћи.

*2. Путем културних и уметничких пракси као аспекта међународних културних односа спроводи се својеврсна репрезентација идентитета Србије. У којој мери су те представе о идентитету значајне за перцепцију Србије у свету?*

Наравно да то зависи од политичке оријентације. Уколико се ради о десници, она инсистира на идентитету епском, средњовековном, а они који су ближе левици и демократији, они су у сваком случају свесни тога да постоји та друга Србија која није само епска. Ја наравно поштујем манастире као нешто највредније што имамо, па самим тим што су неки на листи УНЕСКОа светске баштине, то је доказ да се у свету то поштује. У сваком случају ту постоје „дугине боје“ од онога традиционалног до једне нове Србије. Рецимо, имамо дугу традицију модерне. Цео живот сам говото провео и у Атељеу 212 који је био окренут авангарди, која је постојала и у Русији и на Западу наравно. То исто сам радио и у БИТЕФу, и кад сам се вратио у Југословенско драмско позориште, да то буде нешто од традиције историјске модерне. Они који нас површно знају, они пре свега уочавају вредности манастира. То је на неки начин добро, јер тиме се и чувају ти манастири. Види се и да су били угрожени оног тренутка када су албански екстремисти на Косову то рушили, гледајући да униште траг тога, а сада на други начин хоће да то буде баштина која се зове

само косовска, она јесте на Косову, али је православна, у дугој једној традицији. И то је у првом плану. А они који у различитим областима знају за нас, знају да уметност има јаку модернистичку струју још из Југославије, да се она продужава. Знају је у вајарству, у музици... Онај који иоле зна културу, освешћени је уметник или интелектуалац, он зна и ту другачију Србију, која није само традиционална.

*3. Као председник Националне комисије за УНЕСКО били сте у прилици да се упознате са различитим иницијативама и пројектима, и уопште функционисањем те врсте сарадње. Како бисте оценили ангажовање Србије на пољу сарадње са међународним организацијама у култури, пре свега са УНЕСКО-м?*

Могу да кажем пре свега да УНЕСКО, као и Уједињене нације, да су то велике бирократске институције, који већ и буџет свој углавном троше на своје издржавање. Тако да то није адекватно. Они готово за делатност немају ништа. Свака земља има пет програма партиципације и за та средства се мора борити. Док је тамо био Најман, то је Београђанин који се највише попео у тој хијерархији, он је успевао да код тадашњег председника издејствује више од пер програма. Сада је та позитивна инерција да су нам дали за пет, а сада нам је допуштено да дамо још два пројекта. Али то су тако споре установе.

*4. Фестивали се све више сматрају значајним средствима у функцији промоције земље. Какву је улогу БИТЕФ од свог оснивања до данас имао за Србију и за Београд, у том контексту?*

Поћићу од тога да су најпосећенији фестивали, према ономе што је у новинама, они где се пије и једе. На њих и не рачунамо. БИТЕФ заиста има велику репутацију. Наравно да је у почетку, тих година, било јако мало фестивала. Југославија је била добро позиционирана, на некој дистанци између Истока и Запада, визе су се тешко добијале и код једних и код других, па су долазили у Београд да виде. Нешто од тога је и данас остало. Ове године нам је успело што само направили један програм у фокусу, па смо поред Србије дали и Хрватску и Словенију. Никада нисмо имали толико селектора значајних фестивала као ове године. Ту се стално треба борити.

*5. Шта сматрате својим највећим професионалним успехом у оквирима међународне културне сарадње Србије и где видите будућност Србије?*

Нећу бити много оригиналан. У сваком случају то је БИТЕФ. Апсолутно многа велика имена су ту први пут дошла. Такође сам учествовао у једној акцији ПЕН клуба, то је Антологија српске драме на енглеском језику. То сматрам значајним. А онда и остварена гостовања Југословенског драмског позоришта, или Атељеа 212. Педесет шесте године смо били у Линколн центру у Њујорку, а пре тога у руским градовима. И ту има јако интересантних епизода.

За будућност ја обично одговарам да нисам пророк, будућност је крхка и ко зна како ће бити, али у сваком случају зависи од свих нас. Срећом неке ствари зависе од паметних и даровитих људи.

1.9.2011.

**Зоран Хамовић**, директор издавачке куће КЛИО, специјални саветник у Министарству културе Србије 2008-2010.

*1. У спољној политици, култура и културни односи се често сматрају пожељним, али не и суштинским. Колико је, према Вашем искуству култура заиста важна у грађењу односа са другим земљама и партнерима?*

Оно што је битно у комуникацији са другим народима, са другим земљама, то је једино са чиме се располаже као озбиљним инструментом комуникације или озбиљним ресурсом за комуникацију, то је сигурно култура. Стварање наклоности у другој култури може да буде произведено тако што нека аутентичност побуди одређену врсту интересовања уколико се ваљано пласира. То има неколико претпоставки: пре свега мора постојати континуитет, мора постојати стручност, то значи једна врста стручног капацитета који омогућава тај пласман и мора постојати физичка присутност. Кад се те три ствари испуне, а сигурно је да има и других фактора, то онда омогућава неку врсту комуникације која даје плод. Оно што је највећи проблем, јесте што ми не остварујемо ни једно од овога. Нити имамо капацитет, односно стручност, нити остварујемо континуитет. И на крају немамо физичку присутност. Ако то сведемо рецимо на примеру књига и превођења наше литературе, ми видимо једну врсту „скоковитости“, импровизације и видимо лепе жеље, али не више од тога. Онда ту видимо једну врсту ентузијазма код појединих људи, који направе један „скок“, и онда се после тога више ништа не дешава. То је један проблемски поглед на стање ствари.

Говорим о лајпцишком сајму књига и представљању на немачком говорном подручју. По први пут смо сада имали озбиљну, планирану припрему и фантастичну комуникацију и разумевање са друге стране, па смо направили ту врсту не преседана, него једну врсту „лукавства“ на постигнемо резултат о коме ја говорим, тако што смо ми позвали немачку страну да нам предложи да потпишемо протокол о трогодишњој сарадњи, чиме смо обезбедили ова три фактора, дакле, континуитет, физичку присутност, односно да имамо обавезу да три године будемо у Лајпцигу, јер једна година не значи ништа.

То исто вреди и за концерте. Ми се „устремимо“ на Париз, на Лондон, на велике градове, а потпуно запостављамо, рецимо, регије, и не комуницирамо са регијама. То вреди и за музику, и још више за сликарство и за фотографију, на пример, која је једноставна за комуникацију. Али ми немамо ту врсту „пролаза“, зато што нико не ствара услове за континуирану презентацију.

Некадашње поуздане институције су били културни центри. Културни центри су скупи и не дају прилику за увек поуздану и квалитетну реализацију. Зашто? Зато што културни центар има запослене људе, запослени људи немају увек довољно новца, да би нешто реализовали, и на крају се испостави да „поједе коња трава“. У том смислу „шатл“ варијанта, она где ми завршимо цео посао овде, па га „пренесемо“ негде је много ефикаснија, посебно данас у време доступности и могућности за комуникацију, немамо више толико притисака са визама на пример, и у овом тренутку ми можемо да говоримо, рецимо, о могућности да



се култура представља сасвим добро, без великих пара, само са једном дозом умешности и поузданости која произилази из стручности оних то обављају. Људи који обављају одређени посао морају да буду дуго у послу, да га добро познају и да могу да комуницирају са другим културама и да буду неко ко може да организује посао ван ове земље.

*2. Као специјални саветник при Министарству културе Србије стекли сте искуство различитих комплексности у вези са доношењем одлука и спровођењем иницијатива. Шта су према Вашем мишљењу и данас главни изазови са којима се суочава Министарство културе као једна од водећих владиних институција у пољу међународних културних односа? Које су то кључне тачке из делокруга Министарства у том контексту које су посебно важне?*

Пре свега Министарство културе нема мандат да ради послове у међународном „саобраћају“. Односно, да будемо сасвим јасни, култура је на ничијој земљи. Ако је реч о трошковима, о залагању, енергији и осталом, онда сви беже. Нити је задужено Министарство културе, нити је задужено Министарство спољних послова, јер тај департаман у Министарству спољних послова или не постоји или је стављен на маргину. У сваком случају, ниједно од министарстава нема пуну легитимацију и пуну одговорност за „извођење радова“ ван земље.

Када говоримо о иностранству, ми говоримо сада о три врсте иностранства: о нашој дијаспори, о региону који говори нашим језиком и о оном иностранству које не говори нашим језиком. У сва ова три сегмента иностранства ми имамо различите типове одговорности и различита министарства која по природи ствари треба да буду за то одговорна. У том смислу је неопходна сарадња министарстава, то јест међуминистарска сарадња, која се по неки пут побуди, али не пробуди и нажалост немамо резултате којима бисмо могли да се похвалимо превише у тој међуминистарској сарадњи. То је оно што је веома важно. И на крају, нека врста координације би свакако морала да буде у Министарству спољних послова и иницијатива би могла да дође са те стране, али исто тако не би требало да мањка ни иницијатива у Министарству културе где би Министарство спољних послова итекако у томе учествовало. То је, чини ми се, кључно, и пре свега да се препознаје важност културе у сарадњи са другим институцијама у земљи у којој се борави.

*3. Прошла година је обележена као "Година књиге и језика" и Србија је тим поводом спровела низ акција у оквиру шире кампање. Какви су ефекти тих акција, са аспекта улоге књиге, књижевности и језика у успостављању интеркултурне комуникације?*

То је пројекат који је превасходно ишао на ту страну за међународну легитимацију и за међународну сарадњу. И, дакле, оно што смо ми у Години књиге и језика урадили, то би се могло побројати, бар кад је реч о међународној сарадњи, у неколико најважнијих сегмената. Прва ствар, чиме је и отворена Година књиге и језика јесте отварање Међународног преводилачког центра. Међународни преводилачки центар у Сремским Карловцима даје могућност оним преводиоцима, који преводе са српског на своје језике, да бораве у Србији, да буду у контакту са појединцима и институцијама, да буду у контакту са језиком, да буду у контакту са културом. То је основица од које смо пошли и то има веома важан значај за промоцију наше културе ван Србије. Са друге стране, једна од завршних

манифестација у Години књиге и језика јесте и отварање Кућа писаца, једна од њих је у Тршићу. И кућа преводилаца и кућа писаца већ активно делују и то је оно што је веома драгоцено. Онда, направили смо интернет сајтове на енглеском, француском и на немачком језику који представљају нашу литературу и писце. Ти сајтови би сада требало и даље да буду ажурирани. И оно што је капитална ствар јесте сарадња са институцијама у те три државе, а посебно у Немачкој. И то је оно што је било веома значајно; по први пут смо имали један организован и озбиљан пласман наше литературе на један страни језик. Никада се није догодило да се четрдесет дела преведе одједном, јер без присуства великог броја дела, нема видљивости. Мале културе немају никакву могућност да буду видљиве у великим културама, зато што их велике културе игноришу. Дакле, или мора много новца, или много труда. А то једно с другим увек иде заједно.

Назначио сам само ове три најважније институције које су деловале, а има још доста тога што је урађено током Године књиге и језика, зато што је она планирана у том смислу да имамо и долазак странаца у Београд односно Србију, и одлазак наших људи вани. За видљивост наше културе је посебно направљена једна институција која се зове Амбасадоров избор. Пошто ми немамо културне центре, онда смо направили једну такву институцију презентације наше литературе, такозваном покретном изложбом књига и аутора, где би напе амбасаде биле ти центри. Један од њих добро функционише код Виде Огњеновић у Копенхагену. Онда, и у другим институцијама, наше амбасаде су вољне, али нису претерано успешне и оспособљене. И то је била идеја, да ми оспособимо наше и амбасадоре и оне који обављају послове аташеа за културу и штампу, да пласирају информације о нашој литератури. Дакле, једном годишње бисмо у свакој амбасади представили један „пакет“ за ту годину, и позвали у амбасаду људе који су из издаваштва, из културе и писце који би промовисали наше ауторе. Дакле, створили бисмо услове да буду заједно на пријемима. А Амбасадоров избор се зове због тога што је то свечаност коју Амбасадор, да тако кажем, „покрива“ својим ауторитетом и он би био тај који представља свога госта. То је једна од оних институција које повећавају видљивост наше литературе и ангажује наша дипломатска представништва.

*4. Учешће на Србије међународним сајмовима књига обухвата и наступе Министарства културе са националним штандом у многим европским градовима, на којима се представљају издавачи из Србије. Какви су потенцијали Србије у домену књиге и издаваштва, као интегралног дела међународне сарадње?*

Прва ствар, Министарство културе не „покрива“, односно не води ту политику, бар до сада није вођена, где се појављују издавачи. Односно, издавачи су просто медијатори. Али оно што је за нашу књижевност најважније, и за нашу културу, јесу аутори. Јер, они су носиоци пројекта, а издавачи су они који учествују у томе. Тако да, за издаваче, постоји могућност да се појављују на свим сајмовима у неком економском, да тако кажем, виду. Односно, ако су расположени и имају потребе да иду на сајам, они би онда ишли на штанд који би сами организовали.

Национални штанд Србије је онај који представља ауторе. И промоција је аутора и њихових књига. А књиге, подразумева се, да су од неког издавача и они су самим тим легитимисани. И за нас је био значајан продор тиме што смо ми по први пут успели да

уђемо у микроструктуру и да наши аутори буду на програмима појединих сајмова књига. То значи да учествују у форумима, да се чује име Србије на сваком од програма који су интернационални, да они тамо говоре а не само на нашем штанду – е то је оно што смо ми имали прошле године, и у Франкфурту, и у Лајпцигу, и у Бечу. Наши аутори су, дакле, говорили као специјални гости у телевизијским, радио и другим програмима, где су они, заиста, по први пут, били видљиви. Оно што смо ми урадили јесте једна врста континуитета присуства, на пример, на немачком, где смо били у Бечу, у Лајпцигу и у Франкфурту. Тако да смо сваки пут подизали рампу за још једну степеницу више и то је оно што је планирано и што је програмирано. Такође смо били у Француској, али недовољно добро и недовољно обимно, квалитетно. И били смо на сајмовима као што је, на пример, Софија или Солун; ту смо традиционално присутни. Престали смо да будемо присутни у Канади, што је веома драгоцено било, јер смо годинама уназад развијали то своје присуство, али људи сада више немају разумевања зашто је то битно. Нисмо присутни у Италији, нисмо у довољној мери присутни у Русији, то су били наши дугорочни пројекти, да будемо присутни у арапском и у кинеском свету. Дакле, већ смо договорили са колегама из Кине да направимо једну размену, јер улазак на тако једно тржиште је од велике важности. И локални сајмови где имамо присуство, то значи и сада у суседним земљама, Хрватска, БиХ и Црна Гора. То су пројекти који су од значаја за издаваштво, а посебно су значајни за промоцију културе.

*5. Шта сматрате својим професионалним успехом у оквиру међународне културне сарадње Србије, посматрано из аспекта приватног сектора из кога долазите?*

То је добро питање, јер ово је први пут да неко долази са начином мишљења који је другачији од административног и Министарство (културе) је доживело неки мали „шок“, зато што Министарство није припремљено за in house пројекте. То значи да Министарство до сада није обављало ту врсту послова где се нешто генерише у самом Министарству. То до сада није било ни логично, јер Министарство расподели паре, а неко други нешто ради. А сада да се догађа то да неко ради у оквиру Министарства одређени пројекат, то није било, јер администрација не врши ту врсту интелектуалних услуга. Лајпциг, рецимо, који, ако одговарам на питање, сматрам својим највећим успехом у међународној сарадњи и култури. Лајпциг је подразумевао да се нешто по први пут створи. Министарство може да створи одређени тим, да га генерише, да ради са њим и да га пусти. И ми смо то хтели. Идеја је била да ми институционализујемо одређене идеје и да онда препустимо да их неко други ради, пошто оне у овом тренутку не постоје. Србија није имала одговарајућу институцију са којом би могла то да изведе, тако да смо ми били софтвер, а Привредна комора Србије хардвер. Чак ни то није било довољно, па смо направили посебан тим људи који би требало то да изведу у програмском смислу. То је била једна врста велике иновације, врло сложен један систем, али успешно одбрањен, па и спроведен.

15.08.2011.

## Резиме на енглеском језику

The subject of the paper presents the analysis of cultural, social and political factors that, in the challenges of European integration and globalization, are shaping the process of symbolic representation and positioning of Serbia towards Europe and the world. The basic premise is that, in the conditions of globalization, as a result of complex historical flows and turbulent socio-political events in late twentieth century, Serbia, as a “weak country”, has positioned itself in the world as the “problematic other”, through the inherited forms of identity and distorted images. The question that this paper raises is, whether and to what extent international cultural relations can contribute to better recognition of the symbolic position of Serbia in the world?

In the first part of the paper, we deal with the theoretical context of international cultural relations and its implications on the subject of research. Multiperspectival study of international cultural relations that we present, is to develop an expanding research area of application of the theoretical concepts related to the consequences of globalization, discursive shaping of collective identity and intercultural communication. The second part is an analytical prospective case study of Serbia. We analyze the institutional framework of international cultural relations of Serbia and the dynamics of cultural practices over the past ten years. The analysis of the symbolic positioning of Serbia in the prism of international cultural relations touches three levels: ideological, institutional and cultural. Special emphasis is placed on the context and origin parameters of the system of representation through the analysis of the media, public discourse and stereotypical narratives about Serbia, which are expressed in relation "we" and "other". The final section discusses the prerequisites for the symbolic (re) positioning of Serbia and identify possible strategic directions for the development of international cultural relations of Serbia.

**Keywords: international cultural relations, globalization, identity, representation, Serbia.**

## Биографија кандидата

Љиљана Рогач Мијатовић (1981) дипломирала је 2005. године на Факултету драмских уметности, на Катедри за позоришну и радио продукцију. Магистрирала је 2007. године на Универзитету уметности у Београду са темом „Редефинисање и трансформација идентитета и имица Србије у контексту европских интеграција“ (ментор проф. др Дивна Вуксановић), на интердисциплинарним студијама менаџмента у култури и културне политике. Исте године је пријавила тему докторске дисертације „Међународни културни односи и интеркултурна комуникација у функцији репозиционирања Србије у европској и светској јавности“ на Универзитету уметности у Београду.

Током основних и постдипломских студија Љиљана Рогач Мијатовић је била стипендиста Министарства просвете, а затим Министарства науке Републике Србије. Такође је била ангажована као сарадник у настави на предмету менаџмент у култури, на Универзитету уметности у Београду, у оквиру интердисциплинарних мастер студија менаџмента у култури и културне политике.

Остварила је учешће у више научних пројеката на Факултету драмских уметности у Београду, на Институту за позориште, филм, радио и телевизију: *Уметност и медији у функцији европских интеграција: Србија 2000-2010*; *Идентитет и сећање: транскултурални текстови драмских уметности и медија Србија: 1989 – 2015* (руководилац пројеката проф. др Невена Даковић).

Учествовала је у десетак стручних студијских програма, као што су FLOW - дијалог културе и науке, програм Аустријског министарства за европске и међународне послове, Нови Сад 2008; Програм 1000 младих лидера Србије, Народна канцеларија председника Србије, Београд, 2007; Менаџмент продукције, Амстердам – Мاستрихт Летњи универзитет, Амстердам, 2004; Специјални тренинг програм за медијске практичаре из Србије, ОРФ (Аустријска радио-телевизија), Беч 2002.

Објавила је више стручних и научних радова:

- „Европске интеграције у српским медијима: анализа телевизијских информативних програма“ *Зборник радова конференције Образовање,*

*уметност и медији у европским интеграцијама*, стр. 91-104, ФДУ, Београд, 2008.

- „Културна дијагностика идентитета и имица Србије у европском контексту“, *Култура* бр. 122-123, стр. 120-140, Београд, 2009.
- „О импликацијама интеркултурне комуникације у перспективи културних идентитета“, *Зборник ФДУ* бр. 15, стр. 207-216, Београд, 2010.
- „Загрљај у покрету – танго између индивидуалног доживљаја и друштвене праксе“, *Култура* бр. 126, св.2, стр. 92-103, Београд, 2010.
- „Србија у европским путевима културе“ *Култура* бр. 128, стр. 274-294, Београд, 2010.
- „Имиц Србије на путу ка Европи – десет година касније“ *Зборник ФДУ*, стр. 177-193, Београд, 2011.
- „Улога језика у конструкцији културних идентитета у мултикултурном друштву“ *Зборник конференције „Књига и језик у развоју савременог друштва“*, стр. 447-455, Филолошки факултет, Београд, 2011.
- „Културне активности Србије у Европи и свету: 2000 – 2010.“. *Култура* бр. 130, стр. 436-454, Београд, 2011.

Професионално искуство Љиљана Рогач Мијатовић стекла је као продуцент, сарадник за односе с јавношћу у више институција, као што су Туристичка организација Србије, Сава центар, БЕЛЕФ центар, Дом омладине Београда, и сл. Била је члан више пројектних тимова на организацији стручних и научних конференција са међународним учешћем.

Члан је Друштва Србије за односе с јавношћу.

## Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитет уметности у Београду да у Дигитални репозиторијум Универзитета уметности у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

**„ Међународни културни односи и интеркултурна комуникација у функцији репозиционирања Србије у европској и светској јавности“**

---

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предала сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.


Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета уметности у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

У Београду, 10.09.2024.

**Потпис докторанда**

**Љиљана Рогач Мијатовић**



## Изјава о ауторству

Потписана \_\_ Љиљана Рогач Мијатовић

број индекса \_\_\_\_

**Изјављујем,**

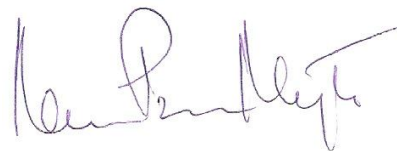
да је докторска дисертација под насловом

**„ Међународни културни односи и интеркултурна комуникација у функцији репозиционарања Србије у европској и светској јавности“**

- 
- резултат сопственог истраживачког истраживачког рада,
  - да предложена докторска теза у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других факултета,
  - да су резултати коректно наведени и
  - да нисам кршила ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Београду, 10.09.2024.

Потпис докторанда





**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије  
докторске дисертације**

Име и презиме аутора \_\_\_Љиљана Рогач Мијатовић\_\_\_\_\_

Број индекса \_\_\_\_\_

Докторски студијски програм –

(дисертација пријављена и одбрањена по старом закону)

Наслов докторске дисертације

**„ Међународни културни односи и интеркултурна комуникација у функцији  
репозиционирања Србије у европској и светској јавности“**

---

Ментор \_\_\_\_\_ др Милена Драгићевић Шешић, ред. проф. ФДУ

Коментор: \_\_\_\_\_

Потписани (име и презиме аутора)\_ Љиљана Рогач Мијатовић

изјављујем да је штампана верзија моје докторске дисертације истоветна електронској верзији коју сам предао за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета уметности у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета уметности Београду.

У Београду, 10.09.2024.

Потпис докторанда

